

ДУШИЦА ГРБИЋ

ЗНАКОВИ
СТАРИХ
КЊИГА

111

Драгој Љубици
пријатељски и срдечно

Нови Сад,
28. Јул 2000.

Зушица Ђорђевић

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Трагови

Књига 9

Уредник
Миро Вуксановић

Нови Сад

Душица Грбић

ЗНАКОВИ СТАРИХ КЊИГА

Библиотека Матице српске
2000

ИЗДАНИЕ ТРЕТЬЕ

Второе издание

СТАРИХ КНИГАХ ЗНАКОБИ

ИЗДАНИЕ ТРЕТЬЕ

Издательство Академии наук СССР
Москва

РЕЧ УРЕДНИКА

Издавачка делатност Библиотеке Матице српске, данас, природно долази из њених редовних послова и са њима чини нераздвојну целину. За сваки наслов то се може лако показати, а још лакше ако се именована делатност посматра одједном.

Библиотека деценијама прикупља и размењује законом одређени обавезни примерак публикација из војвођанских штампарија. Природно је, зато, што дуго објављује текућу библиографију књига у Војводини, у годишњим и обимним свескама.

Библиотека разменом и у поклонима прима књиге на страним језицима. Зато издаје, два пута годишње, билтен таквих књига и шаље га научним и културним радницима.

Библиотека има велику збирку ћирилицом писаних књига. О њима, о онима које су старије од XIX века, објављује археографске радове, у серији, у књигама.

Библиотека има чувене збирке старих штампаних књига. Отпочела је штампање каталога српских раритетних књига и тај посао наставља.

Библиотека је добијала и добија легате у књигама. Зато има едицију каталога поклоњених библиотека и покренула је едицију књига о својим задужбинарима.

Библиотека обавља матичне послове за све књижнице на факултетима и вишим школама Новосадског универзитета. Стога израђује и штампа годишње анализе њиховог рада.

Библиотека приређује пригодне изложбе о значајним личностима и догађајима. Уз изложбе, сваког месеца, објављује и скромне али корисне каталоге.

Библиотека жели да о својим пословима обавести јавност, на више начина. Један од њих је тромесечно издавање гласила *Вести*.

Библиотека има стручњаке који су вични писању расправа и чланака, који преводе са савремених и старих језика. За такве радове имају

свој часопис - *Годишњак Библиотеке Матице српске*. Када се накупи број радова довољан за књигу једног аутора, онда се она објављује у едицији *Трагови*.

Конечно, Библиотека има највећи електронски каталог у Србији и све уређаје за уношење и обраду текста, као и све врсте ћириличких и других знакова у компјутерским програмима. Зато већину издања припрема за штампу, на паусу, из властитих база, има људе који обављају и лекторске, коректорске и сличне послове, а свако њено издање одмах се шаље у размену, на поклон, где год је потребно и мало их је остало у пакетима.

Све ово о издавачкој делатности Библиотеке Матице српске која се у целини финансира преко Министарства културе потребно је и овде казати, као одговор унапред и као образложење да издања Библиотеке крећу са свог природног места. Свака промена означила би и поремећај нечега што се лепо примило и што лепо расте.

За другу је причу и за другу је прилику истина да библиотекарима све чешће мисле да су њихови текстови потребни само ономе ко им текстове наручује, да су потребни за афирмацију онога ко их подстиче да пишу и објављују. Тако мисле чак и онда када наручилац оставља своје рукописе да би читао и објављивао туђе. Библиотекарима временом постану равнодушни и према туђим и према својим књигама или се с њима зоре без разлога, невешто. У оба случаја су трагикомични. Овде, наравно, о таквима није говор.

Из укупне продукције Библиотеке Матице српске издваја се њена едиција *Трагови*. Име је добила по првој књизи у низу, *Трагом српске прошлости*. На истом трагу, на путу к нашем и будућем добу, у последњих неколико година, нашле су се и књиге Марије Чурчић, Милане Бикички, Владимира Отовића, Радована Мићића, Лазе Чурчића, Жељка Вучковића и Гордане Ђилас. Свако од њих, на свој начин, допринео је да ова едиција буде запажена као добар пример када је реч о подстицању истраживачког рада у библиотекама и када је реч о презентовању резултата тог истраживања.

Девета књига у едицији *Трагови* као да затвара први круг у њој. По темама, садржини и начину обраде предмета најближа је оној с почетка, првој, коју је написала Иванка Веселинов, познати стручњак за стару српску рукописну књигу. Њен посао на прави начин настављају млађи археографи, и као професионалци и као ентузијастички, под руководством проф. др Вере Јерковић. Душица Грбић, виши библиотекар, магистар, руководилац Одељења за стару и ретку књигу и легате, добитник највиших признања у струци, активни учесник у издавачкој делатности Библиотеке, амбициозно и прецизно, на завидно писмен начин што данас није честа врлина, окреће се у прошлост, тражи њен смисао у знаковима на старим књигама, тумачи их и приближава другима. Њени радови су излазили годинама, у часописима, највише у *Годишњаку Библиотеке*

Матице српске, Матичином *Зборнику за славистику*, библиографском зборнику што излази у Инђији у спомен на Георгија Михаиловића, и у серији о рукописним књигама Библиотеке Матице српске. За ову књигу одабрала је осамнаест својих текстова. Четири су посвећена рукописним књигама - хиландарском молитвенику из XVI века, записима из времена Велике сеобе на граднуличком апостоу, служби са житијем светог Максима Бранковића и још трима занимљивим рукописима из XVIII века, а сваки је описан са необичним стрпљењем. То се још боље види у поређивању две варијанте *Служабника* Божидара Вуковића Подгоричанина из 1519. године. Сличним поступком су урађени прилози о трима источнословенским књигама, о карловачком псалтиру, о Хаџићевој *Голубици* из 1839. и посебно о *Житију Пејра Великог* Захарије Орфелина. На примерима, верна својој основној струци, познавању руског језика, изучила је корисна сведочанства о ранијим српско-руским односима. Пажљиво је анализирала печате на књигама као изворе за историју библиотека и као начине за обележавање власништва.

С разлогом и са захвалношћу, простор је дат приказима књига Евгенија Љвовича Немировског, руског професора и научника, који је међу најбољим и најплоднијим истраживачима ћириличног штампарства и најстаријих ћириличких књига. Немировски је књигама о почецима штампарства у Црној Гори пред крај XV века, о издањима Ђурђа Црнојевића, о српским манастирским штампаријама у XVI веку, потом о издањима Божидара и Вићенца Вуковића, Стефана Мариновића, Јакова од Камене Реке, Јеролима Загуровића, Јакова Крајкова, Ђованиа Антониа Рампацета, Марка и Бартоломеа Ђинамиа, све од 1519. до 1638. године, и другим својим радовима дао велики допринос изучавању наше културе и осигурао своје место у њеној историји.

И набрајачки приступ довољан је да читаоцима наговести како смо од Душице Грбић добили прегледно и савесно урађену збирку прилога о настанку и животу српске књиге, а пре свега о раритетним књигама које су у Библиотеци Матице српске. Овакви текстови о њима најбоље кажу да су у сигурним рукама.

Нови Сад, 2. април 2000.

Миро Вуксановић

The first part of the history is a general account of the state of the world at the beginning of the world. It is divided into three parts: the first part is a general account of the world at the beginning of the world; the second part is a general account of the world at the beginning of the world; the third part is a general account of the world at the beginning of the world.

The second part of the history is a general account of the world at the beginning of the world. It is divided into three parts: the first part is a general account of the world at the beginning of the world; the second part is a general account of the world at the beginning of the world; the third part is a general account of the world at the beginning of the world.

The third part of the history is a general account of the world at the beginning of the world. It is divided into three parts: the first part is a general account of the world at the beginning of the world; the second part is a general account of the world at the beginning of the world; the third part is a general account of the world at the beginning of the world.

The fourth part of the history is a general account of the world at the beginning of the world. It is divided into three parts: the first part is a general account of the world at the beginning of the world; the second part is a general account of the world at the beginning of the world; the third part is a general account of the world at the beginning of the world.

The fifth part of the history is a general account of the world at the beginning of the world. It is divided into three parts: the first part is a general account of the world at the beginning of the world; the second part is a general account of the world at the beginning of the world; the third part is a general account of the world at the beginning of the world.

ХИЛАНДАРСКИ РУКОПИС У БИБЛИОТЕЦИ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Рукописна књига са сигнатуром РР I 52 и инвентарним бројем 242367 доспела је у Библиотеку Матице српске 1963. куповином од Тодора Веселиновића из Новог Сада.¹ Она се јавља у каталозима ове Библиотеке под називом *Молићвеник из 16. века*, а тако је забележена и у *Инвенџару ћирилских рукописа у Југославији (XI-XVII века)* Димитрија Богдановића, објављеном у Београду 1982. године.²

Ту књигу малог формата, са 64 листа, од којих су празни л. 30а-31б, 52б и 64а, б, а увезану у дрвене корице обложене мраморираном хартијом, чине заправо следећи садржаји: Литургија Јована Златоустог (л. 1а-28а), херувимска песма на грчком језику у ћириличкој транслитерацији (л. 28б), васкрсни апостоли и јеванђеља осмога гласа (л. 29а, б), молитве (л. 32а-52а) и делови архијерејског чиновника (л. 53а-63б).

Према воденим знацима хартије л. 1-29 са текстом поменуте Литургије, херувимском песмом и васкрсним апостолима и јеванђељима потичу из средине 16. века, односно из времена око 1550. године. Остали делови рукописа су из нешто каснијег доба, тј. с почетка 17. века.³

На страницама ове невелике књиге појављују се четири писара.

Иста рука исписала је Литургију Јована Златоустог (л. 1а-28а) и херувимску песму (л. 28б) црним мастилом и киноваром. Писмо је мешовито, тј. полуустав и брзопис. Број редова на пуној страници јесте 18.

Рукопис је исписан, леп и китњаст. Нарочиту декоративност дају му слова са продуженим стубовима, реповима, крацима и другим елементима у међупросторе, који се различито угибају и савијају (а, г, ж, м, р, х, ц, ш, њ, љ, њ, њ). Таква слова најчешће се налазе на почетку или на крају

¹ Податак о начину прибављања рукописа преузет је из инвентарне књиге Библиотеке Матице српске, где је он заведен 18. децембра 1963. године.

² Димитрије Богдановић, *Инвенџар ћирилских рукописа у Југославији (XI-XVII века)*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, књ. XXXI, Београд 1982, 68 (бр. 878).

³ Према воденим знацима хартије рукопис је датирала Љупка Васиљев, археограф-саветник.

реда, или у првом, односно у последњем реду на страни, мада нису ретка ни ван тих позиција.

Упадљиву одлику овог рукописа чине и друга већа слова: широко ϵ , m , o , c , w и \bar{w} , високо t , \bar{t} и \bar{f} , издужено v са улево угнутим стубом и лучним раздвојеним петљама, издужено e , i , k и s , бубрежасто v , веће грчко ϵ , крупније g , z и o са птичицом.

Од орнамената у тексту Литургије долазе лепа иницијали у висини неколико словних низова, који су изведени комбиновањем црвене, плаве и зелене боје, а од украса имају стилизоване гранчице, листове, бобице и сл.

Велика слова у тексту су црвена. Наслов се среће само на л. 22б, а исписан је великим црвеним словима у везу.

Правопис Литургије је ресавски ненормализован, а језик српскословенски.

Иза Литургије на л. 28а постоји запис, остављен црним мастилом, као што је и мастило текста о којем је реч, а писан ситнијим брзописом. По изгледу и начину извођења слова тог записа доста су блиска брзописним облицима Литургије и херувимске песме, па, иако запис није писан у првом лицу, што се иначе дешава у рукописима, може се претпоставити да је његов писар и писар Литургије. У том запису стоји: и исписа се сїю лѹтї(оу)ргїю ѿ макрїе (вероватно макарїе, тј. макарїа) въ пиргѣлѣ дѡвникѣл / саве јермонахѣ на чѣсл(тъ). рѡкою мнѡгогрѣшнѡю (тј. мнѡгогрѣшною) и не/крѣпкѡю (тј. не/крѣпкою) ефремѣ пѣвѣцѣ влахѣ. пѣвѣи съ нею лѹтї(оу)ргїю / сп(а)слѣнѣ вѣди. а исписавы вѣчнаа мѣлѣ памѣтї. амиѣл. / Въ лѣтї(о) зѣнѣ (=7059, тј. 1551) маїе (тј. маїа) ѡка (=21) дѣлѣ.

Према датој белешци сасвим је сигурно да је Литургију исписао Јефрем и да је она настала 1551. године. За место преписа речено је да је то пирг „духовнику Сави јеромонаху на част”, тј. по свој прилици манастир Хиландар. На закључак о препису Литургије у Хиландару упућују и друга два сачувана записа са подацима да је рукопис припадао проту Свете горе кир Никифору јеромонаху, „тј. Хиландарцу”, како се још каже у једноме од њих. Такав закључак поткрепљује и *Праксаїосїѡл* из средине 16. века у библиотеци манастира Хиландара (Т 53), чији је писар Јефрем.⁴ О два поменута записа, као и о овом *Праксаїосїѡлу* биће још речи, пошто се изнесу и неке дилеме у вези са ишчитавањем и разумевањем записа који је наведен.

Тако, облик ѿ макрїе у том запису схватам да значи „у Макарија”, односно „у време Макарија”, али о којем се Макарију заправо ради, у чије време је ова Литургија очито писана, нисам могла да утврдим.

Такође сам у недоумици да ли су поменути пѣвѣцѣ влахѣ, тј. „појак Влах” и писар Јефрем две личности или је у питању исто лице. Судећи

⁴ Димитрије Богдановић, *Кайалоѡ ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, 81 (бр. 101).

по употребљеним облицима и конгруенцији речи, чини се да су то две личности. Међутим, ако је писар записа грешком ставио „појац Влах” у Н јд. уместо у Д јд., онда је то исто лице. Претпоставку о две личности – писара Јефрема и појца Влаха, може да доведе у сумњу и наредни запис, који се налази испод овога о којем је до сада било речи: + и њнъ(?) €фре|м| влах|, приложи гръчъско стѣнишом|ѡ| протѣ / стѣе глоры кѡрп| нѣкифорѣ ієромонахѣ +.

Као што се види, у овом тексту се такође јавља име писара записа – Јефрем, за којег се сада јасно каже да је Влах. То Влах може да значи да је он заиста био Влах, или да је можда Србин пореклом из Влашке. Према датој белешци јасно је казано да је Јефрем Влах додао „грчко” за прота Свете горе кир Никифора, али у потпуном разумевању њеног садржаја нејасне су ми прве две речи (или је то можда једна реч?), које су испред имена Јефрем. Оне су овде са колебањем разрешене као и њнъ, тј. и ннъ, што би у преводу било „и неки (други)⁵ Јефрем ...”, па се намеће питање да ли је Јефрем Влах из другог записа заиста различито лице од Јефрема у претходном запису.

У вези са том дилемом треба имати у виду да је овај други запис исписан различитим мастилом од оног првог (мастило је избледело мрко, а не црно) и чини се другачијим дуктусом. Слова су претежно брзописна, али се потврђују и полууставна. И поред извесних сличности са словима из претходног записа, она се од њих ипак разликују по облику, нека и по начину извођења, што упућује на другу руку, а самим тим и на претпоставку да је Јефрем Влах друго лице од Јефрема писара Литургије.

Под појмом „грчко”, које је Јефрем Влах додао за прота Свете горе кир Никифора, у ствари се подразумевају делови Литургије Јована Златоустог исписани на грчком језику, ћирилицом, на маргинама следећих листова: 2а, б, 3б, 5б, 6а, 7а, 8а, 10б, 11б, 12б, 13а, б, 14б, 15б, 16б, 18а, б, 20а и 21а. Мастило додатака је мрко, као и мастило записа у којем се о њима говори, а понегде се среће и неко црвено слово, док је писмо мешовито (полуустав претеже над брзописом). По боји мастила и дуктусу рукопис тог грчког текста у ћириличкој транслитерацији веома је близак рукопису другог записа, те се може претпоставити да је писар додатака други Јефрем Влах и писар тог записа.

Мрко мастило и рукопис сличан овоме, којим су исписани други запис и поменути делови Литургије на маргинама листова, јавља се и на л. 29а, б, где су васкрсни апостоли и јеванђеља. Тај лист временски се слаже са претходним листовима (средина 16. века), а прекид текста на његовом завршетку сведочи да је било још листова из истог периода, који сада недостају. Писмо васкрсних апостола и јеванђеља је полуус-

⁵ У питању је неодређена заменица *ннъ*, *нна*, *нно* са значењем *неки*, *други* / Петар Ђорђевић, *Стирословенски језик*, Београд 1975, 107, 247.

тавно уз спорадично присуство брзописних слова, правопис је ресавски, ненормализован, а језик српскословенски. Употребљени облици слова (посебно широко *ѣ*, *ѣ*, високо *ѡ*, *ѡ*, издужено *к*, троного *т*, *ш* итд.) доста одговарају онима у додатом тексту на маргинама, а такође и некима у другом запису (нпр. *ѡ*, *ѡ*, *ѡ*), што ствара утисак да је и овај лист исписао исти писар, односно тај Јефрем Влах. Но, и поред наведених сличности сигурнији закључак о томе тешко је извести, јер су обими текстова за поређење различити, не подударују им се сасвим ни писма, слова су негде крупнија а негде ситнија, мастило је избледело, а делови додатака на маргинама су и оштећени због опсецања листова.

Међутим, ваља истаћи и чињеницу да се у погледу броја редова на страници (18) рукопис на л. 29а, б слаже са рукописом Литургије. Такође иницијал *ѡ* на овом листу по облику и величини подсећа на примере иницијалног *ѡ* у тексту Литургије на л. 3а, 21б и 22б, али се од њих и разликује по боји (писан је само киноваром) и по начину украшавања.

Према до сада реченом, није спорно да је писар Литургије Јована Златоустог у рукопису Библиотеке Матице српске РР I 52 Јефрем, који је оставио и запис на њеном завршетку. Вероватно је и то да је делове те Литургије на грчком језику, ћирилицом, на маргинама више листова исписао такође неки Јефрем Влах, чији запис постоји иза претходно поменутог записа. Али, и даље остаје нејасно да ли су писар Литургије Јефрем и појац Влах из првог записа две личности или је то једно лице. Такође се не зна да ли је појац Влах исто лице са Јефремом из другог записа. Није сасвим сигурно ни то да је Јефрем Влах, писар другог записа, и писар текста на л. 29а, б.

У вези са текстом Литургије и њеним писаром Јефремом скрећем пажњу и на једну занимљивост. Заправо на л. 15а у молитвама јереја иза текста ... и помѡ/ни вѡсѡ/хѡ ѡсѡпши/хѡ вѡ надежди / вѡскрѡсѡнѡа и жинзны вѡчнык + писар Јефрем у продужетку, на десној маргини, дописује речи: помѡни Г[и] / ѣфрема. На тај начин он ставља до знања ономе ко поје литургију да у молитвама треба и њега (писара ове Литургије) да помене.

Иначе, као што је овде већ напоменуто, за писара Литургије Јефрема може се претпоставити да је и писар *Праксајосѡла* из средине 16. века, који је у каталогу библиотеке манастира Хиландара Димитрија Богдановића описан под бр. 101. *Праксајосѡл* није датиран, а водени знаци сведоче да је настао 1552/53. године.

У том рукопису са 256 листова⁶ писар се на три места потписао тајнописом, који Димитрије Богдановић разрешава: ѣфрема. Сем тих потписа, нема других записа писара, или о писару, па је нејасно одакле онда реч „монах” уз писарево име Јефрем у наслову описа тог рукописа

⁶ Број листова *Праксајосѡла* овде је наведен према снимцима тог рукописа начињеним са микрофилма. У *Каталогу ћирилских рукописа манастира Хиландара*, опис бр. 101, за број листова овог *Праксајосѡла* стоји: 1 + 244 + 1 л.

(наслов гласи: *Праксајосѿол монаха Јефрема*). Ово се истиче стога што у запису Литургије из Библиотеке Матице српске, ако се изузме проблематично „појац Влах”, такође нема ближих података о писару Јефрему.

Од осталих записа у *Праксајосѿолу* интересантан је онај који казује да је књигу увезао јеромонах Григорије у манастиру Хиландару 1671. године. Важне су и неке друге белешке са подацима да се књига у 18. веку, па и пре тога, тамо налазила, на основу којих је вероватно и претпостављено да је она у Хиландару и преписана.

Праксајосѿол монаха Јефрема из библиотеке манастира Хиландара исписан је полуустановом и брзописом. Та два писма смењују се у зависности од садржајних целина (неке су исписане једним, а неке другим писмом, мада нису ретки случајеви ни мешања та два писма).

Палеографска поређења снимака *Праксајосѿола* са помињаном Литургијом Јована Златоустог показују приличну сличност ових рукописа у погледу дуктуса, облика и начина извођења слова. Скоро сви полууставни и брзописни облици Литургије потврђују се и у *Праксајосѿолу*, а због знатно већег обима *Праксајосѿола* у њему постоје и варијанте неких слова, којих у Литургији нема. Облици иницијалних и великих слова ова два рукописа такође се доста подударају у основном нацрту, а и украсни елементи су им често идентични (гранчице, лишће, бобице), само што су другачије распоређени и комбиновани. Највећу сличност у изгледу запазила сам код иницијалног и великог п, са пунијим стубовима и мало тањом пречком, чију горњу ивицу на средини додирује пунија тачка. О боји иницијала у *Праксајосѿолу* не могу да кажем, јер сам га посматрала на црно-белим снимцима. Пада у очи и идентична употреба неких карактеристичних интерпункцијских знакова, као што је крупнија тачка (у Литургији она је црвена) иза које следи таласаста црта, или кратка црта пресечена пунијом тачком. Сличан манир писара јавља се у писању два слова у везу (нпр. м + љ, р + ѿ итд.).

Исто име писара Матичине Литургије и хиландарског *Праксајосѿола*, скоро идентично време њиховог настанка (Литургија 1551, а *Праксајосѿол* 1552/53. година), исто место где су преписани (Хиландар) и сличне палеографске особености упућују на закључак о истом писару тих књига, што треба да потврде њихова даља, детаљнија испитивања и међусобна поређења.

Литургија Јована Златоустог у Библиотеци Матице српске припадала је према запису Јефрема Влаха, о којем је већ било речи, проту Свете горе кир Никифору јеромонаху. Служећи се њоме, кир Никифор је појао неке њене делове и на грчком, што потврђују исписани делови те Литургије на маргинама рукописа. Да је ова „божаствена Литургија Златоустог и мудрог Јована” била власништво „најпреподобнијег међу јеромонасима Никифора и прота Свете горе на Атосу, тј. Хиландарца” сведочи и запис на л. 28б. Тај запис исписан је мрким мастилом, на грчком језику и грчким писмом.

Иако је понека реч у њему нечитка, а због опсецања листа он се не може до краја ни прочитати, главни смисао тог записа је јасан. Сем податка да је Литургија припадала светогорском проту кир Никифору, овде се упозорава и на то „да се нико не усуди да му је из руку...”. Запис је даље нечитак, али вероватно следи реч (речи) са значењем „узме”, „отме” и сл.⁷

Када је тачно кир Никифор јеромонах био прот Свете горе покушала сам да нађем у до сада, колико ми је познато, најпотпуније објављеном хронолошком прегледу прота Свете горе аутора проф. Владимира Мошина, који тече од 887. до 1641. године.⁸ Међутим, у датом прегледу, у времену од 1551, када је преписана Литургија, до 1641. кир Никифор се не помиње. Необјављени подаци мр Александра Фотића, сарадника Византолошког института у Београду, сведоче, пак, да је постојао Никифор, који је 1562. године био представник на Карејском сабору. У тој грађи исти Никифор помиње се 1564. и 1566. као игуман манастира Хиландара, а 1585. он се јавља као бивши прот Свете горе.⁹ Пошто су ови подаци временски блиски години настанка Литургије, сасвим је могуће да они казују о истом Никифору, који се јавља и у наведеним записима. Према изнесеним сведочанствима и даље је непознато када је кир Никифор био прот Свете горе, али ваља имати на уму да је он то могао бити и пре него што се помиње као игуман манастира Хиландара, односно у времену блиском години преписа Литургије.

Сем Литургије Јована Златоустог, херувимске песме и васкрсних апостола и јеванђеља, анализирана рукописна књига Библиотеке Матице српске садржи и молитве (л. 32а-52а), које потичу од треће руке, а такође и део архијерејског чиновника (л. 53а-63б), чији писар је овде четврти по реду. Писмо ова друга два дела књиге, који су с почетка 17. века, јесте полуустав, правопис је ресавски ненормализован, а језик српско-словенски. Мастило молитава је црно и киновар, а делова архијерејског чиновника је мрко и киновар. Иницијали су велика црвена слова, која су понегде мало украшена. У делу где су молитве, број редова на пуној страни је 20, а тамо где је текст архијерејског чиновника – 18.

Да ли су и ови састави преписани у Хиландару или су настали у неком другом скрипторијуму, остаје да се испита, као што предстоји и истраживање њихових анонимних писара.

Увезујући Литургију Јована Златоустог са осталим садржајима, неко је у прошлости изгледа желео да комплетира књигу и да се тако њоме

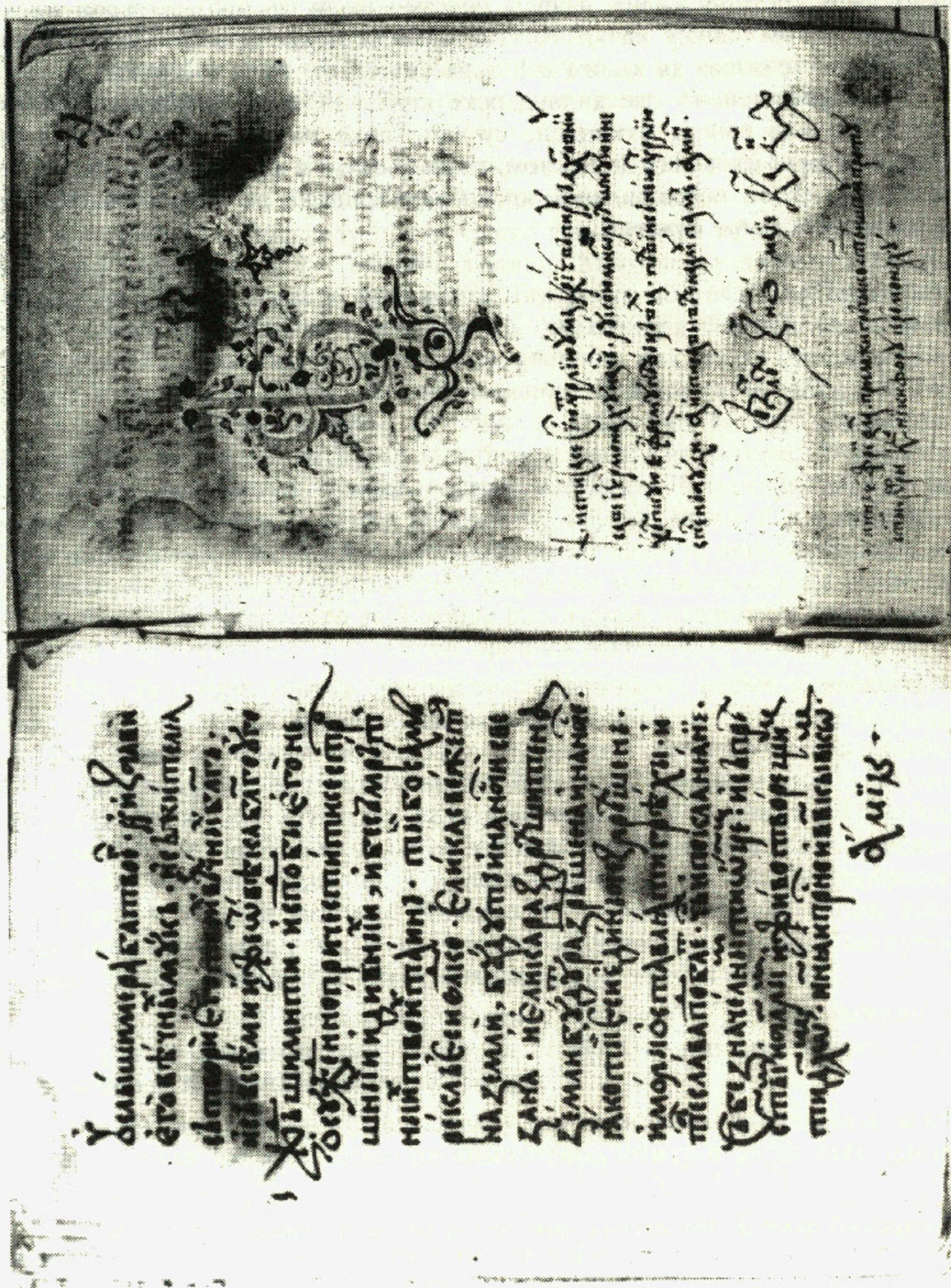
⁷ Запис на грчком језику превео ми је Станимир Јакшић, библиотекар Библиотеке Матице српске, на чему му се и овом приликом захваљујем.

⁸ Vladimir Mošin, *Svetogorski protat*, Starine, knj. 43, Zagreb 1951, 83-96.

⁹ Најлепше се захваљујем господину Александру Фотићу на томе што ми је уступио ове податке, а такође и господину Бошку Ђенићу, поверенику манастира Хиландара, чијим посредством сам до њих дошла.

служи. Ко је то учинио непознаница је, а од записа који сведоче о судбини и кретању књиге издваја се само један (л. 63б), датиран 1773. године. У том запису казује се о позајмици новца извесном Науму из Даља, што је доказ да књига већ тада више није била у Хиландару.

У представљању ове хиландарске књиге РР I 52 из збирке Библиотеке Матице српске откривене су само неке њене особености, али и дилеме у вези са њеним пореклом, коришћењем и кретањем, како би се подстакла даља истраживања, која би допринела да се тај драгоцен рукопис још боље осветли.

Литургија Јована Златоустог, 1551. година, л 276 и 28а (РР I 52)

ЗАПИСИ ИЗ ВРЕМЕНА ВЕЛИКЕ СЕОБЕ У ГРАДНУЛИЧКОМ АПОСТОЛУ

У рукописном *Ајосѿолу* Библиотеке Матице српске с краја 14. или с почетка 15. века (сигн. РР III 43) постоји више изузетно значајних културноисторијских записа.¹ Поред занимљивих бележака, везаних за судбину ове књиге, посебну пажњу привлаче и записи, који сведоче о важним историјским збивањима северно од Саве и Дунава у веома бурним и тешким временима Велике сеобе Срба под Арсенијем III Чарнојевићем.²

Рукописна књига, о којој је реч, спада у недатиране српкословенске споменике ресавског раздобља. Према воденим знацима хартије и резултатима палеографског истраживања, она је датирана крајем 14. или почетком 15. века.³ Добро је очувана, а садржи 240 листова (празна су два листа на почетку и један на крају књиге), лепо исписаних полууставним писмом и ресавским правописом. Место преписивања, као ни писар ове србуље, нису познати. Језичке особине рукописа показују да је преписивач био Србин. Неки случајеви са рефлексима *e* и *o* од полу-гласника (ъ>е, љ>о) и веома ретки назали (ѡ и ѣ) на етимолошком месту упућују на предложак туђе редакције.

Из записа на бочним маргинама листова 38б-43а, писаног у континуитету полууставом и брзописом, поуздано се сазнаје да је *Ајосѿол* припадао попу Нешку из Граднулице, што ме је и подстакло на мисао да га назовем *Граднуличким ајосѿолом*: **Сија књига свети Апостол попа Нешка од места зовоми Граднулице, син Николе [...].**⁴

¹ Рукописни *Ајосѿол* је каталoшки описан у књ.: *Ђирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, књ. 2, *Ајосѿоли*, Нови Сад 1991, 11(бр. 18).

² Неке од ових записа објавио је Стеван С. Ђурђевић у раду: *Срби у Сеједину*, Споменик, САН, CVIII, Одељење друштвених наука, н.с., 10, Београд 1960, 107 (скраћено: *Срби у Сеједину*).

³ Водене знаке је идентификовала и датирала Мирослава Гроздановић-Пајић, археограф-саветник.

⁴ Сви записи се у овом прилогу доносе транскрибовано, савременим писмом и правописом. Словне ознаке за датуме замењене су арапским бројевима, попуњавање речи изостављеним словима означено је са (), док су нечитки делови текста бележени са [...].

ри въ всемь оублажати се . и празнобыти протее
 оубрзаніе . првемантжен и ослужет . и пове
 леваетъ что пауче оумножити . виновны же чю
 ри иже вьлицехвалаше еи . сизуботъ вьшиже
 постразага . и индѣніа повѣдоу етѣмъ же хрѣт .
 вьранже и вьпретіе нго вьсхушрніе . таже
 зововѣдаль месь грѣшати . и каати се сѣг
 шадюшрнмь сь благо дареніемь . скончаваетъ послѣ

КЪ КОРІНѢЦЬ В ПОСЛАНИЕ СѢ ГАЛА

ПАВЛА . ЧѢ . І . НЕ . ГЛАВА . РѢЗ : - -

И явель посланникъ іу хвѣ волю ежтею .
 и тѣмофен братъ . цркви ежін сѣшн
 въ коріинѣ . сьстникъ и вьсѣмъ соу
 шнмъ вь сѣи аханн . бартъ вѣмъ
 ямарь ѡбѣ ѡцѣ нашесго іу хѣ .
 за бавнь бѣ и ѡцѣ нашесго іу хѣ . ѡцѣше
 дрогакъ . и сѣ вьсѣко е оутѣхы . ѡптѣ
 шѣнна сѣ ѡвѣконскрѣсн нашн . вь
 злошн намъ оутѣшити соущее вь вса
 конскрѣсн . ѡптѣшн іемъ и мже оутѣ

Великомносо . братіе славень бѣ : - -

Граднулица или Градна Улица била је у турско доба насељено место (село) код вароши Бечкерека, које је касније постало саставни део овог банатског града. Према попису приложника из 1666. године,⁵ у њој се тада налазило 44 домаћинства, и сва су била српска. За разлику од других банатских села, која су у то време имала по једног попа, у Граднулици је 1660. године било три попа (поп Гаврило, Захарија и Остоја), а 1666. два (поп Гаврило и поп Захарија).⁶

Рукопис је био и у Сегедину. О томе сведочи курзивни потпис (стављен два пута једно испод другог) Арсенија Живковића, пароха и протопопа сегединског, на стр. 3а: **Арсениј Живкович, протопоп сегед(ински).**

Арсеније Живковић је рођен у Сегедину. За време епископа бачког Висариона Павловића (1730-1756) произведен је за сегединског проту. Године 1756. постављен је за игумана манастира Ковиља, а био је и епископ пакрачки (1770-1781) и епископ бачки (1781-1782). Умро је 1782. године.⁷

У Библиотеку Матице српске *Ајосџол* је доспео 1960. године, куповином од проф. др Павла Ивића.

За историју овог рукописа интересантне су и следеће белешке:

2. празан л. (стр. а): **Сију књигу даде Михајло и [...] попу Нестору за своју душу [...].**

л. 237б: **Сију књигу оправи Урош за своју душу, Бог да га прости.**

л. 240а: **Сију књигу приложи баба Јована, Бог да је прости.**

Свака од наведених белешки писана је другом руком, а мешовитим писмом, тј. полууставом и брзописом.

На прва два празна листа ове драгоцене србуљске рукописне књиге забележена је читава хронологија знаменитих историјских догађања, у распону од 1691. до 1716. године. Записи се ређају један за другим, а сваки од њих писала је друга рука мешовитим писмом (полуустав, брзопис). Те занимљиве и веома важне белешке тичу се, углавном, догађаја из аустријско-турских ратова, који су се у временима Велике сеобе Срба под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем стално водили на просторима јужне Угарске и судбоносно утицали на даљу историју српског народа. У њима се говори о значајним историјским биткама код Београда (1691), Сенте (1697), Темишвара (1696. и 1716), Варадина (1716), о спаљивању манастира Крушедола заједно са моштима светих деспота Бранковића, помињу се, затим, неки моменти из живота Српске право-

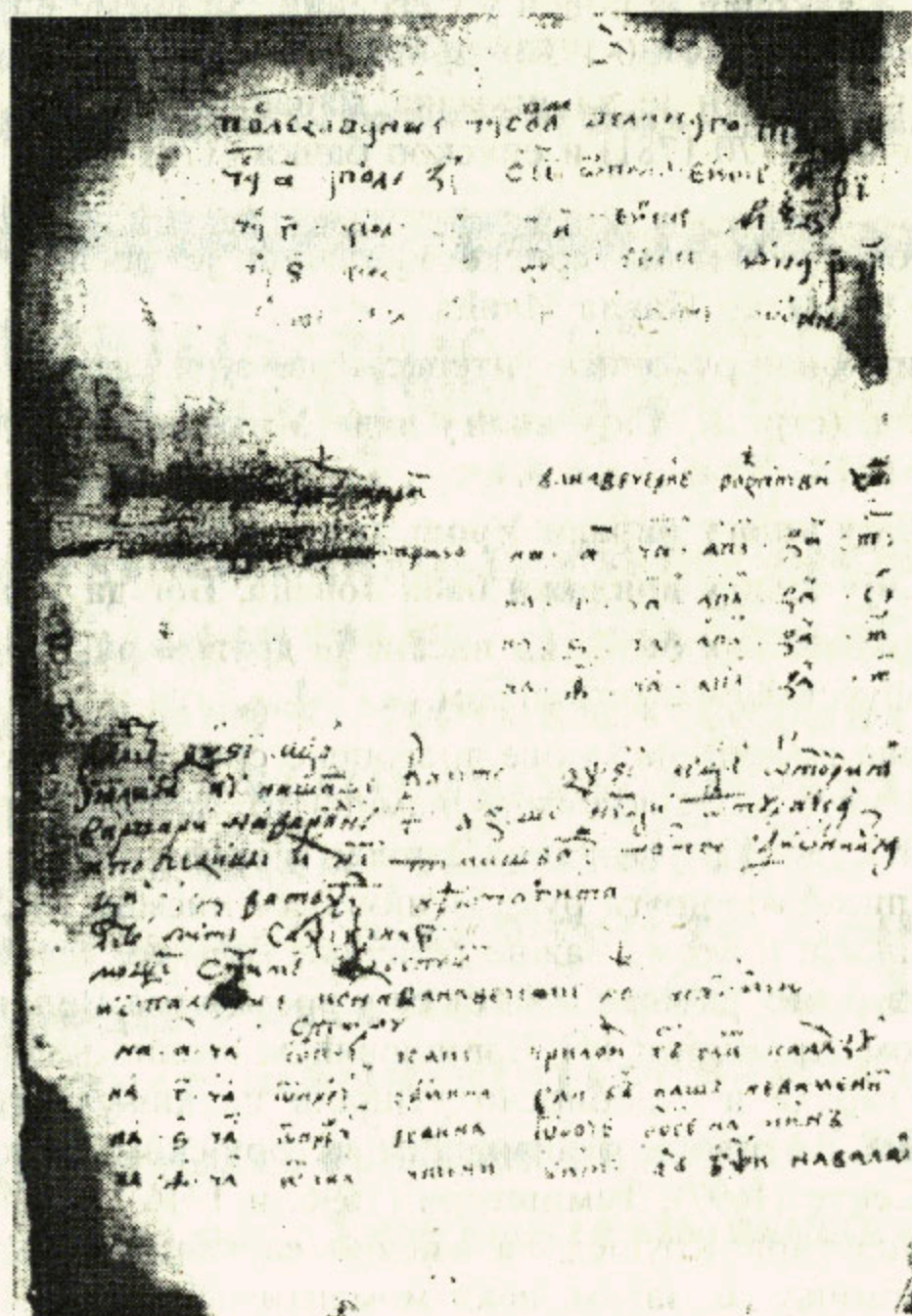
⁵ Зрењанин, Зрењанин 1966, 31-32.

⁶ Д. Ј. Поповић, С. Матић, *О Банату и сѣановнишију Баната у 17. веку*, Сремски Карловци 1931, 26-27.

⁷ *Шемањизам Епархије бачке за годину 1897*, Нови Сад 1897, XVIII-XIX (скраћено: *Шемањизам*); *Срби у Сегедину*, 100, 107, 111.

славне цркве у првим годинама по доласку Срба из јужних крајева у северне, а доносе се, такође, и неке дипломатске вести.

Гледано просторно, записана збивања се дешавају углавном на границама Баната. Доводећи ову чињеницу у везу са значајним податком да се овај *Ајосџол* налазио у банатском месту Граднулици, код попа Нешка, намеће се мисао да су и поменути историјски записи, пратећи савремена догађања, настали ту, на банатским просторима.

Страница са записима у Граднуличком апостољу

Редослед казивања догађаја је следећи.

У првом запису, на полеђини 1. празног листа рукописа, најпре се говори о турском освајању Београда, а потом о поразу великог турског везира Мустафе Ђуприлића 1691. године: **Да се [...] каде узеше Турци Белеград од Немаца ва лото (! лето) 1691. Ва лето 16 [...] разбише Ђуприлића Немци.**

Испод тога је записано: **Јегда Саксун⁸ приде ва лета 7203. од Рождства Христова 1695.**

Око средине исте стране казује се опсада Темишвара 1696. и битка код Сенте 1697. године: **Ва лето 1696. идоше Немци на Тамишвар (!Темишвар). Да се зна каде турски цар приде на Сенту 1697. Разори Сенту месеца августа, 29. дан. По то придоше Немци ва 1. септем(в)рија и победише цара. [...] Тех потопљени бише у Тису 70 тисушт.**

Одмах испод тога записано је: **70 [...] ће у Тису.**

У белешци при крају исте странице доносе се неке вести из српског црквеног живота у годинама које су следиле након Велике сеобе Срба. У њој се, тако, каже да се 1695. године запопио поп Нешко (да ли је то онај граднулички поп или неки други, не може се знати), а у вези са тим догађајем помињу се још две црквене личности: архијереј Јефтимије бачки и извесни ђакон Теофило. Архијереј Јефтимије је, у ствари, познати Јефтимије Дробњак, први бачки епископ по доласку патријарха Арсенија III Чарнојевића у угарске крајеве. За епископа сегединског он је био постављен 4. марта 1695, са седиштем у манастиру Бођани.⁹ Непознати известилац је те вести овако записао: **Да се зна кад се запопи поп Нешко ва лето 1695, на Успеније Пресвете Богородице, бих дијакон на Рождество Христово на свештенство при архијереју Јефтимију бачком и дијакон Теовило (!Теофило). Ва тожде лето Саксун сиђе на војску.**

На првој страници 2. празног листа књиге забележени су проласци московских и лешких посланика кроз ове крајеве: **Да се зна каде прођоше московски хелчије¹⁰ месеца септемврија, 30. дан днем, ва петак. Лешки¹¹ ва недељу, 2. октомври(ја), ва лето 1698.**

Из записа на полеђини 2. празног листа сазнајемо о чувеној бици код Варадина 1716. године, а такође и о спаљивању манастира Крушедола, а у њему и моштију светих деспота Бранковића - Стефана, Максима, Јована и мајке Ангелине: **Ва лето 1716, месеца јулија 18, нападше**

⁸ Ђура Даничић, *Рјечник из књижевних сѣарина срѣских* (фототипско изд.), Београд 1975, дио 3, 75: *сакс* = кнез немачки Friedrich August von Sachsen (пример из 1696).

⁹ Шематизам, XI; *Срби у Сеґедину*, 100, 107.

¹⁰ Велимир Михајловић, *Грађа за Речник сѣраних речи у ѿредвуковском ѿериоду*, Нови Сад 1972, 174: *елчија* = дипломатски представник, посланик (пример из 1711).

¹¹ *Рјечник Јуґославенске академије знаносѣи и умјейносѣи*, Загреб 1904-1910, VI, 15: *лешки* = који припада Лесима; *лешка земља* = Полонија.

варвари на Варадин и победише их Немци. Ва тожде лето бист сажеже-
није моштем светим деспотом и опаљеније манастиру.

Хронологија записаних историјских збивања у *Граднуличком айос-
шољу* завршава се белешком (на истој страници) о коначном аустријском
освајању Темишвара 1716. године: **Ва лето 1716, месеца о(к)том(в)рија
3, узеше Немци од Турака Темишвар: на светаго Дионисија Ардопагита
(!Ареопагита).**

О РУКОПИСНОЈ СЛУЖБИ СА ЖИТИЈЕМ СВ.
МАКСИМА БРАНКОВИЋА ИЗ ОСМЕ ДЕЦЕНИЈЕ 17.
ВЕКА, ДОДАТОЈ УЗ МИНЕЈ ЗА ЈАНУАР ИЗ ПРВЕ
ДЕЦЕНИЈЕ 17. ВЕКА БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

1.

Минеј за јануар са сигнатуром РР IV 19 из збирке рукописних књига Библиотеке Матице српске није датиран, а према воденим знацима хартије, потиче из прве деценије 17. века. Писар и место настанка споменика нису познати, јер нема записа који о томе сведоче.

Овај Матичин *Минеј*, састављен од 31 оригинално сигниране свешчице, са укупно 240 листова, исписала је једна рука, полууставним писмом, ресавским ненормализованим правописом и српскословенским језиком.¹

У њему постоје службе за све дане у месецу јануару, а текст није комплетан за 14, 18. и 31. јануар.

Под 18. јануаром дата је само служба александријским патријарсима св. Атанасију и Ђирилу, који су већ одавно празновани у српској цркви, док помена српског светитеља, архиепископа Максима нема. Како је *Минеј* преписан у првој деценији 17. столећа, приближно осамдесет година од када је владика Максим посвећен,² а око четврт века пошто

¹ Каталогски опис *Минеја* РР IV 19 в. у: *Ђирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*, књ. 5, *Минеји. Октоиси. Триоди*, Нови Сад 1996, 11-16 (бр. 36), скраћено: *Ђирилске рукописне књиге*.

² Максим Бранковић је умро 18. јануара 1516, а седам година после смрти, тј. 1522/23, установљен му је култ /в. Ђорђе Сп. Радојичић, *Крушедолске црквене њесме XVI века*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине, 2, Нови Сад 1958, 188-189 (скраћено: Ђ. Сп. Радојичић, *Крушедолске црквене њесме*); Леонтије Павловић, *Кулинови лица код Срба и Македонаца (Историјско-ејнографска расправа)*, Смедерево 1965, 146, 151 (скраћено: Л. Павловић, *Кулинови лица код Срба и Македонаца*); Ђорђе Трифуновић, *Белешке о делима у Србљаку, О србљаку*, Студије, Београд 1970, 329-330 (скраћено: Ђ. Трифуновић, *Белешке о делима у Србљаку*); Леонтије Павловић, *Канонизација свейих у љравославној цркви* (текст је куцан на писањој машини, а налази се у Библиотеци Матице српске, сигнатура РР 3519), 164 (скраћено: Л. Павловић, *Канонизација свейих у љравославној цркви*).

су крушедолске црквене песме, које су настале у вези са Максимовим култом, уврштене у један лајпцишки рукописни *Зборник* из последње четвртине 16. века,³ могло би се очекивати да се у овом *Минеју* под 18. јануаром, уз александријске светитеље, слави и св. Максим.

2.

У осмој деценији 17. века неко је изгледа хтео да допуни наведени *Минеј* поменом св. Максима, па је тако начињен препис *Службе са Жиџијем св. Максима* и додат на његовом крају (л. 241-260). У прилог претпоставци да је ова *Служба са Жиџијем св. Максима* преписана да би се допунио *Минеј*, сведочи и број редова на пуној исписаној страни додатог текста, који је идентичан са оним на странама *Минеја* (28).

Службу са Жиџијем св. Максима, додату уз Матичин *Минеј*, исписао је други, такође, неидентификовани писар, на 20 листова, распоређених у три несигниране свешчице. На л. 241a/1-253a/7 тече *Служба* до краја 6. песме канона, потом на л. 253a/8-256a/10 следи *Жиџије св. Максима*, а после њега наставља се *Служба* 7. песмом канона (л. 256a/11), и завршава се на л. 260б. На крају текста нису остављени подаци о писару, о времену и месту настанка рукописа, а према воденим знацима, он је датиран у осму деценију 17. века.

Рукопис је изузетно леп, калиграфски. Слова су полууставна, правопис претежно ресавски, али уз знатније присуство рашке традиције, а језик српскословенски. У неким случајевима српскословенска норма нарушена је цртама из народног говора. Оне су скоро све по карактеру општештокавске. Од дијалекатских наноса среће се само један случај са заменичком основом на -ѣ- у Д мн. придева, што је одлика косовско-ресавског говорног типа.⁴

3.

Служба св. Максиму у овом препису уткана је у заједничку службу александријских црквених отаца Атанасија и Ђирила (прво су стихире и Канон св. Максиму, па александријским светитељима), онако како ју је и саставио у 16. веку непознати аутор, вероватно крушедолски монах.⁵ Пошто је владика Максим умро 18. јануара, на дан посвећен чувеним александријским патријарсима св. Атанасију и Ђирилу, била је прилика да се, ради лакшег прихватања, његов култ првобитно придода александријским светитељима, чији је култ већ одавно био стабилан.⁶

³ Ђ. Сп. Радојичић, *Крушедолске црквене њесме*, 188.

⁴ Ђирилске рукописне књиџе, књ.5, 13-14 (бр. 36).

⁵ Л. Павловић, *Кулџови лица код Срба и Македонаца*, 147; Л. Павловић, *Канонизација свейџих у љравославној цркви*, 161; Ђ. Трифуновић, *Белешке о делима у Србљаку*, 329.

⁶ Л. Павловић, *Кулџови лица код Срба и Македонаца*, 147.

Према Леонтију Павловићу, познате рукописне *Службе са Житијем св. Максима*, у којима је св. Максим придодан александријским светитељима Атанасију и Ђирилу налазе се: 1) у Сремским Карловцима, у *Минеју за јануар из 16. века*; 2) у Крушедолу, у *Бољородичнику из 16. или 17. века* (бр. Ђ. V. 6); 3) у Крушедолу, у *Минеју из 1612/13. године*; 4) у истом манастиру, у *Минеју за јануар из 17. века* (бр. Ђ. 5. 27); 5) у Дечанима, у *Минеју за јануар* (бр. 177/292); 6) у Загребу, у ЈАЗУ, у *рукопису 17. века* (бр. 37); 7) у Београду, у Народној библиотеци, у *рукопису из 17. века*; 8) у Гргетегу, у *Параклису из 17. века* (бр. 5); 9) у Београду, у САН, у *Изабраним службама*, које је преписао Кипријан Рачанин 1692/4. године; 10) у Крушедолу, у *рукопису из 18. века* (бр. Ж 4. 67).⁷

4.

Рукописна *Служба са Житијем св. Максима* из збирке Библиотеке Матице српске, о којој је реч, није до сада описивана, нити помињана у литератури. Занимљива је за различита проучавања (палеографска, ортографска, фонетска, морфолошка итд.), а у овом раду пажња је усмерена, пре свега, на њен текст, као на један од предака текста који је ушао у *Раковачки рукописни србљак из 1714. године*.

Раковачки рукописни србљак представља најстарију познату рукописну књигу у којој су на једном месту сабрани главни култови у Срба. Писао га је у Раковцу 1714. калуђер Максим, по заповести тамошњег игумана Теофана.⁸ Ђорђе Сп. Радојичић претпоставља да је *Служба са Житијем св. Максима* за *Србљак* преписана из једног *Минеја за јануар 16. века*, који је до 1708. био у Раковцу, а потом је однет у Сремске Карловце,⁹ док је Димитрије Витковић мишљења да је тај рукопис био састављен „на темељу више рукописа”.¹⁰ *Раковачки рукописни србљак из 1714.* изгубљен је око 1840. године, а о њему знамо само захваљујући опису Павела Јозефа Шафарика.¹¹

По Илариону Руварцу, *Раковачки рукопис из 1714.* или његов препис, имао је пред собом арадски владика Синесије Живановић, раковачки

⁷ *Исцо*, 149; Л. Павловић, *Канонизација св. Максима у православној цркви*, 162-163.

⁸ Иларион Руварац, *Приложци агиолошки*, Српски Сион, год. VIII, бр. 36, Ср. Карловци 1898, 580 (скраћено: И. Руварац, *Приложци агиолошки*); Ђорђе Сп. Радојичић, *Хагиолошки прилози о последњим Бранковићима*, п.о. из Гласника Историског друштва, св. 3-4, књ. 12, Нови Сад 1939, 15 (скраћено: Ђ. Сп. Радојичић, *Хагиолошки прилози о последњим Бранковићима*); Л. Павловић, *Кулинови лица код Срба и Македонаца*, 273.

⁹ Ђ. Сп. Радојичић, *Хагиолошки прилози о последњим Бранковићима*, 16-17.

¹⁰ Димитрије Витковић, *Прилози служби и живопису св. Максима владике*, Богословски гласник, год. VII, књ. XIII, св. 1-2, Сремски Карловци 1908, 58 (скраћено: Д. Витковић, *Прилози служби и живопису св. Максима владике*).

¹¹ И. Руварац, *Приложци агиолошки*, бр. 35, 559, бр. 36, 579-580, бр. 37, 590; Л. Павловић, *Кулинови лица код Срба и Македонаца*, 273.

пострижник, када је припремао за штампу свој *Србљак*.¹² *Србљак* владике Синесија Живановића отиснут је на рускословенском језику у Римнику (Мала Влашка) 1761. године, у време карловачког митрополита Павла Ненадовића. Тај први српски штампани *Србљак* поново је објављен 1765, у Штампарији Димитрија Теодосија у Венецији, док је његово треће, допуњено издање, у којем има доста грешака, публиковано 1861, у Београду.¹³

На насловној страни *Римничког србљака* каже се да је ову књигу сабрао, исправио и издао господин Синесије: *Книга сѣмъ Правилъ молебнаѣ сѣхъ сербскихъ просвѣтителѣй ... трѣдомъ и всакимъ прилѣжнымъ тѣаніемъ собраннаѣ, и по возможности во всемъ исправленнаѣ, не менше же настояніемъ и иждивеніемъ преѣщеннагъ гл҃сѣна Синеѣсія, православнагъ епископа арадскагъ ...*

Да ли је *Раковачки рукописни србљак* заиста послужио као предлог за *Римнички штампани србљак*, шта је и како је владика Синесије Живановић исправљао, знало би се тек када би се *Раковачки рукопис* и *Римнички србљак* упоредили „с листа на лист“, како је то хтео да учини Иларион Руварац, али није могао, јер се *Раковачки србљак* изгубио.¹⁴

Док се *Раковачки рукопис* из 1714. не пронађе, преостаје да се пореде његови преци са *Римничким србљаком*.

Што се тиче савњивања *Службе са Житијем св. Максима*, један њен препис из 17. века, који припада збирци ЈАЗУ у Загребу, Димитрије Витковић је упоредио са текстом *Службе у Римничком србљаку* и навео неке разлике.¹⁵

У жељи да бар донекле допринесем расветљавању питања око текста штампане *Службе са Житијем св. Максима у Римничком србљаку* и преписа, који су претходили њеном предлошку у *Раковачком рукопису*, а подстакнута примером Димитрија Витковића, упоредила сам рукописну *Службу са Житијем св. Максима* из Библиотеке Матице српске са одговарајућим текстом у *Римничком србљаку*. Поредећи их реч по реч, а имајући у виду да је језик преписа српскословенски, а штампаног текста рускословенски, у бележењу разлика нисам регистровала правописна и фонетска неслагања, а такође ни она морфолошка, која су релевантна за дистинкцију српскословенског и рускословенског језика.

Резултати савњивања саме *Службе св. Максима* показују да између рукописног и штампаног текста постоје знатније разлике. У погледу садржаја оне нису велике, а састоје се у томе што неке делове текста,

¹² И. Руварац, *Приложци агиолошки*, 559, 579, 590.

¹³ Д. Витковић, *Прилоџ служби и живојојису св. Максима владике*, 60; Л. Павловић, *Кулинови лица код Срба и Македонаца*, 273-274; Ђ. Трифуновић, *Белешке о делима у Србљаку*, 329.

¹⁴ И. Руварац, *Приложци агиолошки*, 579.

¹⁵ Д. Витковић, *Прилоџ служби и живојојису св. Максима владике*, 60-61.

које има штампана *Служба*, рукописна нема (в. *Рим. срб.* л. 1576/9-11, 158a/9-13, 1596/4-11, 174a/15-18, 178a/23-179a/1, 1786/2-14), или, пак, што у више случајева у једноме од њих постоји везник, реч или више речи, а у другоме то изостаје. Највећи број неслагања тиче се облика речи (различит падеж, различит облик истог падежа, неидентичан глаголски облик, различит придевски вид итд.), затим има лексичких неподударана (употребљене су различите речи са истим или сличним значењем), а такође постоје и неслагања у редоследу речи.

Према оним малобројним разликама, које је Димитрије Витковић навео да постоје између *Загребачког ѿрејиса Службе св. Максима* и одговарајуће штампане *Службе у Римничком србљаку*,¹⁶ препис *Максимове Службе* у Библиотеци Матице српске у већини случајева одговара *Загребачком рукојису*.

Поређење самог *Жиѿија св. Максима*, далеко краћег од *Службе* овог светитеља, показује да су разлике у садржају између рукописног и штампаног текста незнатне и да нису суштинске. Тако наслов *Жиѿија св. Максима у Рукојису* почиње реченицом *прѡлогъ сѣни мѣ въ прѡлогѣ и маѿнимъ зде* (*Рук.* 253a/8-9), које у *Римничком србљаку* нема; на крају *Жиѿија у Римничком србљаку* иза речи *обители* следи текст *ω χριστѣ Исѣ, глсдѣ наше мѣ, емѣ же слава всегда, ннѣ и прѣснѡ, и во вѣки вѣкѡвѣ, ами нн* (*Римн. срб.* 1736/4-5), који, пак, у *Рукојису* изостаје. На неким местима испитивани текстови не слажу се ни по томе што у једноме од њих постоји реч (обично предлог или везник), а у другоме она не долази. Лексичке разлике, као и различит редослед речи такође су присутни у неким примерима, док је највише неподударана, а њих је прилично, у облицима речи (по карактеру та неслагања су иста као и код текста *Службе*).

Што се тиче историјских података, запазила сам да се у рукопису погрешно јавља име *Бурђе* (*гѣргѡмѣ* 253a/22) место имена *Грѣур* (*гѣргѣ-ро мѣ* 1706/22), како стоји у *Римничком србљаку*.

Између *Жиѿија св. Максима у Загребачком рукојису* и оног у *Римничком србљаку* Димитрије Витковић је истакао две несугласице. Прва се односи на женско име, које се у *Римничком србљаку* помиње као *сѣвнла* (л. 172a/7, 12), а у *Загребачком ѿрејису* у оба случаја долази *сѣвѣла*;¹⁷ у *Майѿичином рукојису* то име први пут је наведено као *сѣмѣвѣла* (л. 2546/10), а други пут исто као у *Загребачком ѿрејису* *сѣвѣла* (л. 2546/16),¹⁸ што, такође, указује на већу сличност та два преписа. Друго неслагање тиче се имена влашког војводе *Јоана Њаѿое Басарабе*: у *Римничком србљаку* стоји *Јѡанна нѣкоегѡ воеводи* (л. 173a/8), у *Загребачком рукојису* овде је *Јѡ Иѣѿое воеводи*,¹⁹ док се у *Майѿичином*

¹⁶ *Исѿо.*

¹⁷ *Исѿо.*

¹⁸ *Исѿо.*

йрејису среће ѿ некое воеводѣ 2556/15-16. И у овом случају *Майичин йрејис* је ближи *Загребачком рукојису*.

Резултати текстолошког поређења рукописне *Службе са Жицијем св. Максима* из осме деценије 17. века, додате уз *Минеј за јануар из йрве деценије 17. века* Библиотеке Матице српске и одговарајућег састава у *Србљаку Синесија Живановића* сведоче о многобројним разликама између та два текста, што је само потврда да овај *Майичин рукојис* није био непосредни протограф штампаног текста у Синесијевом *Србљаку*. Ако се прихвати претпоставка да је Синесијев *Србљак* приређен и штампан према изгубљеном *Раковачком рукојису из 1714*, установљена неслагања су, такође, и доказ да ова рукописна *Служба са Жицијем св. Максима* није била ни његов директни предложак.

Потврђене текстолошке разлике између наведених *Служби са Жицијем св. Максима* последица су флукуације текста и поуздано су сведочанство о постојању више преписа тог састава²⁰.

¹⁹ *Исјо*.

²⁰ Преглед регистрованих одступања између *Службе са Жицијем св. Максима Бранковића*, додатој уз Матичин *Минеј за јануар* (РР IV 19) види у ранијој верзији овог рада, објављеној у: *Ђирилске рукојисне књиже*, књ. 5, 103-117.

НЕКА ЗАПАЖАЊА О РУКОПИСИМА РР I 71 И РР I 72 БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ И ЗБОРНИКУ ИЗ 1727. ГОДИНЕ У ЗБИРЦИ РАДОСЛАВА ГРУЈИЋА

Две ћириличке рукописне књиге Библиотеке Матице српске, *Дневна ипоследовања са Акаѿисѿима Пресвѿој Боѿородици и Госѿоду Исусу Хрисѿу* из 1735/45. године (РР I 71) и *Акаѿисѿи Госѿоду Исусу Хрисѿу и Пресвѿој Боѿородици и друѿи боѿослужбени садржаји* из прве трећине 18. века (РР I 72), блиске како по времену, тако и по многим другим особеностима (писму, правопису, језику, садржају итд.), занимљиве су за разна истраживања, а посебно за међусобна поређења. Главне карактеристике тих рукописа дате су у седмој књизи из серије *Ћирилске рукоѿисне књиге БМС*,¹ а циљ овог прилога је да донесе још нека запажања о њима и да открије блискост тих књига са рукописним *Зборником* из 1727. године из заоставштине проф. др Радослава Грујића (1878-1955) у Музеју Српске православне цркве у Београду (под бр. 7).

Рукописи РР I 71 и РР I 72 не садрже записе о писару и месту преписивања, а ни година њиховог настанка није забележена, те су датиране према воденим знацима хартије.² Истина, у књизи РР I 71, на празној полеђини последњег, тј. 256. листа постоји белешка писа *сига кни/га на ѱ̄̄̄̄̄ (=746, тј. 1746) / ѿ веронѿ писа / сава*, која би могла да значи да је књига преписана дате 1746. године, што је блиско и њеном датирању на основу водених знакова хартије (1735/45). Међутим, тај запис није аутентично сведочанство, јер, судећи по палеографским разликама између рукописа записа и рукописа књиге, писар записа Сава није и писар књиге. Према наведеној белешци, сигурно је само да је књига била у Верони 1746. године, што је интересантан податак за њену историју и кретање.

¹ *Ћирилске рукоѿисне књиге Библиотеке Матице српске*, књ. 7, *Акаѿисѿи. Сѿихолоѿије. Боѿородичници*, Нови Сад 1999, књ. 7, 61-70 (бр. 55), 71-79 (бр. 56), скраћено: *Ћирилске рукоѿисне књиге*.

² Рукописе је према воденим знацима датирала Мирослава Гроздановић-Пајић, археограф-саветник.

За датирање рукописа РР I 71 и РР I 72 важна је и чињеница да у њима постоје пасхалне таблице са почетном 1727. годином. Почетна година у пасхалијама у археографији се често узима као критеријум за датирање рукописа, поготову, ако су они без воденог знака или је знак нејасан, а пример за то је и *Зборник* из 1727. године, о којем ће овде бити речи.

У случају рукописа РР I 71 година 1727. може доћи у обзир, иако се она не поклапа сасвим с временом водених знакова (1735/45). Када се ради о рукопису РР I 72, та година апсолутно одговара воденим знацима (прва трећина 18. века), међутим оспорава је један историјски детаљ из текста. Заправо, на л. 346 те књиге у молитвама се помиње Ана Ивановна, руска царица која је владала од 1730. до 1740, што наводи на закључак да је препис настао са рускословенског предлошка не раније од 1730. године. У вези са тим треба имати у виду да се књига састоји од различитих садржајних целина, те да је писар у њеном обликовању могао користити више предложака, и тако пренети помен руске царице из једног, а пасхалне таблице из другог предлошка.

Писмо рукописа РР I 71 и РР I 72 је истог типа. Оно је мешовито (полуустав претеже над брзописом), са одликама ћирилице која се јавља у босанским и приморским рукописима. Слова су писана углавном између линија низа, а залажење репова, ножица или стубова у међупросторе је незнатно.³ Сем Ѡ, лигатуре се у рукопису РР I 72 не употребљавају, а у рукопису РР I 71 ретко се среће само још т+в.⁴ Потврђују се неки архаични словни облици, који карактеришу ћириличке рукописе у босанским књишким рукописима 13-15. века: слово а са петљом која виси на стубу, слово є има само један облик, и то шири и заобљен, а крај језичца је често задебљан и савијен надоле, код слова з доњи део се нигде не завршава вертикално, док слова о, р, ѣ нигде немају оштар врх.⁵

Ове, као и неке друге сличности на први поглед стварају утисак о истом писару тих књига. Међутим, извесне разлике у дуктусу и облицима слова (нпр. д, з, љ, х, ц, џ, џ, љ итд.), као и присуство неких облика у једном рукопису, а њихово одсуство у другом, оспоравају ту тезу.

Правопис је ресавски, ненормализован. Сем одлика рашке традиције, у обе књиге ресавску праксу нарушавају и неке црте карактеристичне за споменике западног и приморског подручја (нпр. писање ар на месту

³ Упореди: *Два дубровачка језична сјоменика из XVI вијека*. За штампу приредио М. Решетар и Ђ. Банели, Београд 1938, XIV-XV (скраћено: *Два дубровачка језична сјоменика*).

⁴ По овој особини рукописи РР I 71 и РР I 72 слажу се и са неким дубровачким рукописима /в. Милан Решетар, *Дубровачки зборник од год. 1520*, СКА, Посебна издања, књ. С, Философски и филолошки списи, књ. 24, Београд 1933, 124.

⁵ Упореди: Петар Ђорђевић, *Исјобрија српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*, Београд 1971, 138.

вокалног *p*, изостајање акцената, а стављање само спирита и др.), а прилично је заступљен и рускословенски правопис, као последица утицаја предлошка.

Занимљиву ортографску карактеристику ових рукописа чини често писање *al* на месту вокалног *l*, вероватно аналогно са *ap*, мада је писар *al* могао чути и у неким чакавским говорима.⁶ Рукописи РР I 71 и РР I 72 слични су и по маниру стављања *јера* иза вокалног слова или на крају реда, одвојено од речи која му претходи, да би се тако попунио ред. Они се подударају и по томе што се у доста случајева слово *л* из предлошка на месту етимолошког *-ја* или у групама *ља*, *ња* механички замењује са *е* (нпр. *Ѡ запреѡение; наставлеюци; гоѡп(о)дне* (Н јд. ж.р.)). У оба рукописа срећу се и многобројне словне грешке, пермутирање слова и слогова, испуштање делова речи и разне друге омашке, које су одраз писареве непажње у преписивању, али и његове необразованости.

Језик рукописа РР I 71 и РР I 72 је српскословенски. Од књижевне норме одступају народне општештокавске и посебне дијалекатске црте, које су у обе књиге скоро идентичне и долазе углавном у тексту *Десеѡ божијих заѡвесѡи* и *Како се ваља Боѡу молиѡи* (у даљем тексту *Десеѡ божијих заѡвесѡи*). Такође су присутни и неки рускословенски елементи, пренети из предлошка.

На основу ових црта сасвим је сигурно да су књиге преписане са рускословенског предлошка на подручју зетско-сјеничког говорног типа. Полазећи од те говорне базе писара, а узимајући у обзир и поменуте одлике писма и правописа, рукописе је могуће и ближе лоцирати на југ, тј. на приморје Црне Горе, у Боку. Ту тезу донекле поткрепљују и сачувани записи, који казују да су се они још у 18. веку налазили у Будви. Тако у рукопису РР I 71 постоји белешка датирана у Будви 15. јуна 1791, са податком да је књигу купио Ристо Стевановић, док рукопис РР I 72 садржи недатиране записе, временски блиске књизи, у којима се помињу Будва, море, Италија.⁷

У прилог трајању и коришћењу ових књига на приморју Црне Горе, у Боки, сведоче и сазнања да су оне тамо биле и пре доласка у Нови Сад 1973. године. Рукописи РР I 71 и РР I 72 инвентарисани су у Библиотеци Матице српске 23. децембра 1973, са напоменом да су купљени у Антикварници Матице српске у Новом Саду. По сећањима господина Лазара Чурчића, пензионисаног библиотекара Библиотеке Матице српске, у Антикварницу Матице српске доспели су из Котора, а прибавио их је господин Милан Давидовић, Матичин антиквар. Посведочивши ми ове наводе, господин Давидовић ми је љубазно открио још неке детаље о њима. Према његовим казивањима књиге су припадале

⁶ В. нпр. *Два дубровачка језична сѡоменика*, LXIII-LXIV.

⁷ Записи су наведени у *Тирилске рукописне књиге*, књ. 7, 70 (бр. 55) и 78-79 (бр. 56).

једном православном свештенику у Котору. Године 1973, десетак година после смрти тог свештеника, његова супруга, живећи у сиромаштву, била је принуђена да распродаје библиотеку свог мужа, и тада је господин Давидовић за Антикварницу Матице српске купио од ње више књига, међу којима и ове две рукописне.⁸

Рукописи РР I 71 и РР I 72 већим делом се подударају и по садржају. Исте садржајне целине у њима (*Акаѿисѿ Пресвѿој Боѿородици, Акаѿисѿ Исусу Хрисѿу, Молиѿва Фаресова, Вечерње, Полуноћница, Јуѿрење, Молиѿвено ѿравило ѿред сѿавање*, где су и *Десѿѿ божијих заѿовесѿи, Месѿослов, Пасхалне ѿаблице* и др.) пружају могућност и за њихова међусобна текстолошка поређења и откривање предлошка. Интересантно је, на пример, да обе књиге у тексту *Полуноћнице* садрже помене руских светитеља Антонија и Теодосија Печерских (л. 39б у РР I 71 и л. 218б у РР I 72), што упућује на исти предлошак тих преписа, или, пак, на то да је један од тих текстова преписан са другог.

Међутим, помени ових руских светитеља јављају се и у другим деловима књиге РР I 72 (*Акаѿисѿ Исусу Хрисѿу*, л. 40а, *Акаѿисѿ Пресвѿој Боѿородици*, л. 88а, *Молиѿве свим свѿѿим*, л. 312а), што није случај и са рукописом РР I 71.

Као што је напред истакнуто, у књизи РР I 72 налази се и руска царица Ана Ивановна, чијег помена нема у рукопису РР I 71, а такође су присутни и неки други руски празници и светитељи, који не долазе у рукопису РР I 71. Тако се у молитвама свим светим у књизи РР I 72 помињу руски чудотворци Николај, Спиридон, Петар, Алексије и Јона (л. 311б) и Роман и Давид (л. 312а), а у месѿослову те књиге јављају се: *Пренос мошѿѿју свѿѿих мученика кнезова руских Бориса и Глеба* (2. мај), *Усѿеније Преѿодобноѿ Теодосија Печерскоѿ* (4. мај) и *Усѿеније Преѿодобноѿ Анѿонија Печерскоѿ* (10. јули). Преподобни Теодосије Печерски овде је вероватно омашком дат 4. маја, или је тако пренет из предлошка, јер он долази 3. маја.⁹

Наведене разлике између рукописа РР I 71 и РР I 72 у погледу присуства руских светитеља и празника могу да буду последица различитих предложака или другачијег односа писара у преписивању. Њихово чешће јављање у књизи РР I 72 чини овај рукопис ближим предлошку и указује на директнији препис.

Обе књиге садрже пасхалне таблице са идентичним годинама, од 1727. до 1786. Иза ових таблица по годинама у рукопису РР I 71 долазе таблице празника са кључним словима, којих у рукопису РР I 72 нема.

⁸ И овом приликом срдечно се захваљујем господину Лазару Чурчићу и господину Милану Давидовићу на откривању ових чињеница.

⁹ *Жиѿѿѿја свѿѿих*, Београд 1961, 335.

Иначе, у литератури се помињу оба ова рукописа,¹⁰ а у овом раду, као што је већ речено, изнеће се нека запажања о блискости тих књига са рукописним *Зборником* из 1727. године у збирци Радослава Грујића.

Зборник из 1727. године у збирци Радослава Грујића, у којем се налазе *Часловац са месецословом и пасхалијама* (стр. 1-198) и *Жиџије кнеза Лазара* (стр. 205-272), описао је и према почетној години у пасхалним таблицама датирао проф. др Владимир Мошин (1894-1987). Испитујући *Жиџије кнеза Лазара* овог *Зборника* као једну од тридесет и три варијанте чувене *Приче о Боју косовском*, проф. др Јелка Ређеп у својој студији помиње *Зборник* и на основу описа Владимира Мошина доноси неке податке о њему.¹¹

Извесна подударана између *Зборника* и рукописа РР I 71 и РР I 72 у погледу правописа и језика (нпр. писање *ар*, *ал* за *р* и *л* вокално,¹² одсуство акцената, а стављање само спирита, ијекавски рефлекс *јѣѣа* итд.), која сам уочила на основу описа *Зборника* и датих примера и констатација у ширем тексту поменуте студије, а посебно његово лоцирање на југ, у Црну Гору, у Боку Которску,¹³ подстакли су ме да се више заинтересујем за ту књигу.

Посматрајући *Зборник* на микрофилму,¹⁴ одмах сам приметила његову сличност у погледу писма и дуктуса са рукописима РР I 71 и РР I 72 Библиотеке Матице српске. Први део *Зборника*, у којем је *Часловац са месецословом и пасхалијама*, палеографски скоро апсолутно одговара рукопису РР I 72, док је његов други део, где је исписано *Жиџије кнеза Лазара*, веома близак рукопису РР I 71 (извесне разлике јављају се код

¹⁰ О рукопису РР I 72 в.: Светлана Томин, *Шест акаџисџара из Библиотеке Матице српске: прилог познавању Зборника канона и других песама*, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XXXIX/1, Нови Сад 1991, 119, 122-125, 127-128; Светлана Томин, *Акаџисник као врџа рукописне књиџе (према јуџословенским збиркама ћирилских рукописа)*, *Зборник Матице српске за славистику*, 42, Нови Сад 1992, 127, 138-139, 141-142; Катица Шкорић, *Фонетске одлике рукописног Акаџисџа Госџоду Исусу Хрисџу и Пресветџој Боџородици и других боџослужбених садрџаја из збирке Библиотеке Матице српске*, *Ћирилске рукописне књиџе Библиотеке Матице српске*, књ. 7, Акатисти. Стихологије. Богородичници, Нови Сад 1999, 229-249; Иста, *Језик „Десет боџиџих заџовиџесџи” и „Како се ваља Боџу молиџи” из рукописне књиџе Библиотеке Матице српске*, *Годишњак Библиотеке Матице српске за 1998*, Нови Сад 1999, 106-127. О рукопису РР I 71 постоји рад: Душица Грбић, *Поџврде рускословенског уџицаја у рукопису Дневна џоследовања са Акаџисџима Пресветџој Боџородици и Госџоду Исусу Хрисџу Библиотеке Матице српске*, *Годишњак Библиотеке Матице српске за 1998*, Нови Сад 1999, 97-105.

¹¹ Јелка Ређеп, *Прича о Боју косовском*, *Зрењанин* 1976, 17 (скраћено: Ј. Ређеп, *Прича о Боју косовском*).

¹² Ова појава присутна је и у *Крфском зборнику* из средине 18. века из Архива ЈАЗУ (сигн. Ia 22), за који се претпоставља да је преписан са *Зборника* из 1727. године у збирци Радослава Грујића / в. Ј. Ређеп, *Прича о Боју косовском*, 19, 272.

¹³ Ј. Ређеп, *Прича о Боју косовском*, 272, 284.

¹⁴ Захваљујем се колегиници Љупки Васиљев, чијим посредством сам дошла до микрофилма.

слова *ц*: у *Жиѿију* реп тог слова ређе се на доњем крају улево савија, чинећи талас, а већином је без тог савијутка, док у рукопису РР I 71 *ц* скоро увек долази са тако савијеним репом).

Детаљнијим испитивањима *Зборника* нисам се бавила, али сам на основу летимичног прегледа те књиге запазила још доста сличности између ње и рукописа РР I 71 и РР I 72: акцената нема, постоје само спирити, слово *јер* се често среће иза вокалског слова или на крају реда, одвојено од речи која му претходи, у групама *-ја, ља, ња* уместо *а (ѿ)* потврђује се *ѣ*, као последица механичког замењивања слова *ѿ* из предлошка, скоро идентичне општештокавске и дијалекатске црте долазе углавном у тексту *Десеѿ божијих заѿвесѿи* итд. Посебно је занимљиво што се и у *Зборнику* налазе неке садржајне целине, које постоје у рукописима РР I 71 и РР I 72 (*Молиѿва Фаресова, Вечерње, Канон молабни Пресвеѿој Боѿородици, Молиѿвено ѿравило ѿред сѿавање*, где су и *Десеѿ божијих заѿвесѿи, Месеѿслов, Пасхалне ѿаблице* и др.), те се текстови могу међусобно поредити.

Месеѿслов у *Зборнику*, који се палеографски слаже са рукописом РР I 72, тече од месеца септембра до месеца августа, као и у књигама РР I 71 и РР I 72. Интересантно је, међутим, да он не само палеографски, већ и по присуству руских празника *Преноса мошѿију Свеѿих мученика кнезова руских Бориса и Глеба* (2. мај) и *Усѿенија Преѿдобноѿ Теодосија Печерскоѿ* (4. мај) више одговара рукопису РР I 72 него рукопису РР I 71, где тих помена нема. И у *Зборнику*, као и у рукопису РР I 72, *Преѿдобни Теодосије Печерски* дат је 4, а не 3. маја, што указује на исти предлошак, или на то да је један од ових месеѿслова преписан са другог. У месеѿслову рукописа РР I 72 налази се и руски празник *Усѿеније Преѿдобноѿ Анѿонија Печерскоѿ* (10. јули). Део текста, где је овај датум, у месеѿслову *Зборника* недостаје услед његове некомплетности, па је тешко рећи да ли је поменути руски празник ту био дат.

Не само палеографско, већ и ово текстолошко подударане између Месеѿслова у *Зборнику* и Месеѿслова у рукопису РР I 72 иде у прилог тези о истом писару поменутог дела *Зборника* и рукописа РР I 72, односно закључку да рукописе РР I 71 и РР I 72 није исписало исто лице.

После Месеѿслова у *Зборнику* следе таблице, и то најпре по годинама које су као и у рукописима РР I 71 и РР I 72 (од 1727. до 1786), а потом и по празницима са кључним словима. По дуктусу и палеографским одликама таблице одговарају рукопису РР I 72, а по садржају, тј. по присуству не само таблица по годинама већ и оних по празницима, оне се слажу са рукописом РР I 71.

На стр. 199 *Зборника*, иза странице са последњом таблицом, руком писара који је исписао и претходни текст, наведени су дани у недељи, почев од недеље до суботе, и то и речима и ћириличким бројевима (нпр.

недела ā понедионікъ в̄ итд.). Исти текст садржи и књига РР I 71, само се он овде налази иза Месецослова (л. 256а), док га рукопис РР I 72 нема.

У првом делу *Зборника* где је *Часловац са месецословом и ѿасхалијама* постоје две заставице, неуко рађене, као и у рукописима РР I 71 и РР I 72.¹⁵

По мотивима и стилском обликовању заставица на стр. 61 овог *Зборника* подсећа на заставицу са л. 1а рукописа РР I 72, док она на стр. 95 слична је заставицама на л. 84б и 102а у књизи РР I 71, што такође ствара колебање у разрешавању писара.

Рукописни *Зборник* из збирке Радослава Грујића близак је рукописима РР I 71 и РР I 72 и по томе што се и он у 18. веку налазио у Будви, о чему сведочи сачувани запис из 1781. године (стр. 13).

На основу изнетих запажања са сигурношћу се може закључити да су рукописи РР 71 и РР I 72 Библиотеке Матице српске и рукописни *Зборник* из збирке Радослава Грујића у Музеју Српске православне цркве временски веома блиски и да потичу из истог скрипторијума на подручју зетско-сјеничког дијалекта. Тај скрипторијум се највероватније налазио на приморју Црне Горе, и то могуће у Боки Которској. Није спорно да све три књиге припадају истој писарској школи, али је дилема, с обзиром на разликовање два дуктуса и нека међусобна преплитања ових књига, да ли се ради о два писара или је све три књиге преписало исто лице. Један од та два дуктуса јавља се у рукопису РР I 72 и делу *Зборника* у којем је *Часловац са месецословом и ѿаблицама*, а други је у рукопису РР I 71 и делу *Зборника* где је *Жиѿије кнеза Лазара*. Сем по дуктусу, месецослов *Зборника* слаже се са месецословом рукописа РР I 72 и по присуству руских светитеља, којих у месецослову рукописа РР I 71 нема. Таблице, пак, у *Зборнику*, које потичу од исте руке као и месецослов те књиге, по садржају, тј. по постојању таблица и по годинама, и по празницима, одговарају таблицама у рукопису РР I 71. У књизи РР I 72 дате су само таблице по годинама. Аргументата има како за једну тврдњу, да је све три књиге исписало исто лице, тако и за другу, да су у питању два писара, од којих је један исписао књигу РР I 72 и део *Зборника* где је *Часловац са месецословом и ѿаблицама*, а други књигу РР I 71 и *Жиѿије кнеза Лазара* у *Зборнику*. Ипак, чини ми се сигурнијим закључак да су то два писара са истом писарском праксом и манирима. Радећи у истом писарском центру, они су се могли угледати један на другог и користити исте предлошке.

¹⁵ О заставицама у рукописима РР I 71 и РР I 72 в.: Љупка Васиљев, *О ѿсарима, илуминацији и ѿвезу рукописних акаѿисѿа, сѿихолоѿија и боѿородичника Библиоѿеке Маѿице српске, Ђирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књ. 7, Акатисти. Стихологије. Богородичници, Нови Сад 1999, 139-145.*

ПАСАКАТО СТОПЪ

СЛЪБА ЧИСТИСТЪ ПРЕ
 СПЕТИЕ ВЪЕ ЧА ГИ ВЪЗ
 ПАУ СПИХРИ ГИАС С:
 ПО: ВАСЕ: УПОВАНИЕ

СВЕТЪ ПРЕЛЕЧНИ СВІГИ
 СВАЕПЪ МЕЛЕ ОМРОНОДИ
 ЦЕ ГАВРИМЪ ПРЕСТА МЕЛЕ
 ЮЛИЭЧЕ ИВЕЦЧЕ РАДИСЕ
 ЗЕМЛЕ НЕЧАСЕЙНИИ РАДИСЕ
 ИДИНО НЕОПАИМА РАДИСЕ
 ГАДИНО НЕБОЛЪ ПИДИМАЯ

СТАРАНА СЛИТЪ МОЮ ПЕСИ РА
 ЗАРЕШИТЪ ИНО ВОЛИШИ ИНО
 НЕИМАИМЪ ИНОЕ ПОМОЩИ РЪЗ
 ЦЕ МЕЛЕ НИ ИНОЕ ПРЕСТА
 МЕЛИЦИ НИМАТИЕ ДПЕШИ
 МЕЛИЦИ ТАКИМО МЕЛЕ ОЛ
 ДТОЪ МАТИ ИНО АСАРА
 НИШИМЕ ИПОКРИЕШИ ОДПЕХ
 ИВЕЛОМЪ ЧИНИМЪ УТОСТОИ
 НО БСТЪ ИНО МАХАС
 ЧАСМЕ ИШБЮ ГРЪФИМЪ
 ПРОЧАЕ ПРИБИСТОЕ ПРЕЩЕ
 ПА ТРОИЦЕ: ОЧЕ ЧАШЪ ПАФ
 ПОИИМЪ ЧАС ГИ ПОИИДИ НАС

ЛѢЖЕШЪ МОИЦѢ ТѢ ВЪ СЕ
 ТИМЪ МЯТИ МОИМОРЕ
 ПРОРЕКАЕ СЯ ПРОСПЕ
 ШЕМИ СПЕТОЛУЧИМЪ
 СМЕНИ ТВОИМЪ ИЛЧ
 ГОУДИЮ ПОЮЩЕ ВЪ ПИ
 ЮТЪ ДЛАГО СЛОПЕН СЯ
 БЖЕ СЪТѢЦУ МЯШИХ
 ПРЪХОДИМЕ ОУЛО ЗЪДИ
 ВЪМЕ ВЪНЗЕ ЗМІИ КЪИ
 ПНЕИШИ МОСАМ ПВОИ
 БОГО МЯТИ СЪМЪШИ
 СЪВЪ: ИРЕПОСПЕДЕ МНЕ
 АЧЕ ВЪ ПИШИ ДЛАГО

СЛОПЕН СЯ ДѢ СЪЦЪНИЩІХ
 СЪЦЪНИЩІХ СЕ СЕ СЕ СЕ
 ПИ СЯ СЯ СЯ СЯ СЯ СЯ
 МЯ КЪ СЯ СЯ СЯ СЯ СЯ
 СЯ СЯ СЯ СЯ СЯ СЯ СЯ
 СЯ СЯ СЯ СЯ СЯ СЯ СЯ
 ДЛАГО СЛОПЕН СЯ СЯ СЯ
 СЪТѢЦУ МЯШИХ
 ПЕ СЯ И ТМО С
 ПЛАМЕНЕ ПРЪПОХОЛНИ
 М РО СЯ ИСПОТИЛ СЯ ИЛ
 РРЪДЕИМОГО ЖЕРТЪ СЯ
 АЮ ПОПЧАЛ СЯ ВЪ СЕ:
 ДѢ ПВОИШИ КЪ СЯ СЯ

ДВЕ ВАРИЈАНТЕ СЛУЖАБНИКА БОЖИДАРА ВУКОВИЋА ИЗ 1519. ГОДИНЕ

Служабник Божидара Вуковића из 1519. године штампан је у времену пошто је завршен *Псалтир*, први део Божидаревог *Псалтира с Последовањем*, а пре него што је отпочето-отискивање другог дела ове књиге – *Последовања*. Према подацима остављеним у поговорима тих књига, штампање *Псалтира* је завршено 7. априла 1519, а *Служабника* 7. јула исте године. *Последовање Псалтира* штампано је наредне, 1520. године, од 26. јануара до 12. октобра.

Библиографско бележење *Служабника* Божидара Вуковића из 1519. започео је, вероватно, Лукијан Мушицки. Не разликујући *Служабник* Божидара Горажданина од *Служабника* Божидара Вуковића, у својој рукописној библиографији, Мушицки је обе ове књиге приписао Божидару Вуковићу. Првој од њих дао је име *Литургијар* а другој *Служабник*.¹

После Лукијана Мушицког *Служабник* Божидара Вуковића записују и описују и други познати библиографи и историчари ћириличких књига: Јозеф Добровски (1822),² Павел Јозеф Шафарик (1826, 1829, 1865),³ Вук Стефановић Караџић (1857),⁴ Иван П. Каратајев (1861, 1878, 1883),⁵ Љуба Стојановић (1902, 1903)⁶ итд.

¹ Душан Панковић, *Српске библиографије 1766-1850*, Београд 1982, 62 (скраћено: Д. Панковић, *Српске библиографије*).

² Josephi Dobrowsky, *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, Vindobonae 1822, XL.

³ Душан Панковић, *Српске библиографије*, 193; Pavel Jozef Šafarik, *Geschichte der serbischen Literatur*, Prag 1865, 215.

⁴ Вук Стеф. Караџић, *Примјери српско-славенскога језика*, Беч 1857, 12.

⁵ Иван П. Каратаев, *Хронологическая роспись славянскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами 1491-1730*, Санктпетербургъ 1861, 12; Исти, *Описание славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами*, т. 1, съ 1491 по 1652 г., Санктпетербургъ 1883, 15.

⁶ Љуб. Стојановић, *Сѣаре српске шѣамѣарије (На ѿ се шѣамѣано из Српскогъ књижевногъ гласника, бр. 41-44)*, Београд 1902, 15; *Прилози ка библиографији сѣарих српскихъ шѣамѣанихъ књиѣа*, Глас Српске краљевске академије, књ. LXVI, Београд 1903, 12-15.

Нико од ових библиографа не указује на постојање варијанти те књиге. Прегледајући каталошке описе ћириличких књига 15-17. века, који су ми били при руци, наишла сам да једино Вера И. Лукјаненко бележи варијантне примерке *Служабника* Божидара Вуковића из 1519. у збирци Државне јавне библиотеке „М. Е. Салтиков-Шчедрин” у Лењинграду.

У *Каталогу* те збирке она наводи три варијанте *Служабника* Божидара Вуковића из 1519. године, истичући при томе две релевантне разлике између њих. У првој од тих варијанти на л. 166б, ред 6, одштампано је *сѣтворитити* ум. *сѣтворити*, а на л. 197б, ред 6, стоји *разаран* ум. *разаран*. Друга варијанта се подудара с првом само по првој грешци, док је у другом случају реч правилно донета: *разаран*. Трећа варијанта књиге разликује се од прве једино по томе, што на л. 166б/4 нема грешке у лексеми *сѣтворити*.⁷

У *Библиографији* проф. Боривоја Маринковића наишла сам на податак да постоји и рукопис Ђорђа Сп. Радојичића *О варијантном фрагменту Служабника Божидара Вуковића из 1519, пронађеном у рукописном Служабнику Цетињског манастира под бр. 47*.⁸

У богатој збирци српских ћириличких књига 15-17. века Библиотеке Матице српске налазе се два примерка *Служабника* Божидара Вуковића из 1519. године. Међусобним поређењем тих књига страна по страну, ред по ред, открила сам низ значајнијих типографских разлика, на које, колико ми је познато, до сада није указивано.

Први од поменутих *Служабника* (у даљем тексту *Служабник I*) носи сигнатуру Р Ср II 12.1 (старе сигн.: 201 С 1; РР Ср II 2. 01. 01; Р Пал Сх II 12), а инвентарни број му је 48305. У Библиотеку Матице српске дошао је 1948, куповином од господина Јоце Вујића, чувеног библиофила из Сенте.

Други *Служабник* (у даљем тексту *Служабник II*) има сигнатуру Р Ср II 12. 2 (старе сигн.: РР Ср 2. 1. 2; Р Пал. Сх II 12.1) и инвентарни број 222269, а купљен је од Српске књижевне задруге из Београда 1961. године.

Обе књиге су некомплетне. Прва књига садржи 229 листова, недостаје јој 11 следећих листова: л. 1-2, 9, 24, 40, 122, 225, 232-234, 239, тј. у св. *а* (л. 1-2), *в* (л. 1), *г* (л. 8), *е* (л. 8), *ѡ* (л. 2), *кѡ* (л. 1, 8), *л* (л. 1-2, 7). Други примерак је са 194 листа, а нема 46 листова, и то: л. 1-33, 83-84,

⁷ Вера И. Лукјаненко, *Издания кириллической печати XV-XVII вв. (1494-1688 гг.) для южных славян и румын. Каталог книг из собрания Государственной публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина*, Ленинград 1979, 14.

⁸ Боривоје Маринковић, *Библиографија о нашем ћириличном шtamпарском шtamпарству, шtamпарима и књигама XV, XVI и XVII столета*, књ. 2, *Божидар и Вићенцо Вуковић (XVI)*, Цетиње 1989, 662. У рукописној свесци коју сам видела у оставштини проф. Ђорђа Сп. Радојичића (Библиотека Филозофског факултета, сигн. II 25/I-IV, 1949) не помињу се разлике о којима говорим у овом раду.

112-113, 152-153, 176, 225, 232-233, 238-240, тј. у св. \bar{a} - \bar{d} (л. 1-8), \bar{e} (л. 1), $\bar{a}\bar{i}$ (л. 3-4), $\bar{d}\bar{i}$ (л. 8), $\bar{e}\bar{i}$ (л. 1), $\bar{d}\bar{i}$ (л. 8), \bar{k} (л. 1), $\bar{k}\bar{v}$ (л. 8), $\bar{k}\bar{b}$ (л. 1,8), \bar{l} (л. 1, 6-8).

Водени знаци хартије оба *Служабника* идентични су и слажу се с годином штампања књиге.⁹ Примерци *Служабника* Божидара Вуковића из 1519. у Библиотеци Матице српске не одговарају ниједној од три варијанте, које је описала Вера И. Лукјаненко у *Каталогу ћириличких књига 15-17. века Библиотеке „М. Е. Салтиков-Шчедрин“*. У овим *Служабницима* варијантне лексеме *сѣтворити* (л. 166б/4) и *разарати* (л. 197б/6) одштампане су исправно.

Између *Служабника I* и *Служабника II* постоји велики број значајнијих типографских неслагања у свешчицама $\bar{a}\bar{i}$ (=11) и $\bar{e}\bar{i}$ (=15), док се мање разлике срећу ван тих делова књиге. У погледу садржаја, сигнатура свешчица, заставица и иницијала испитивани примерци се потпуно подударају (наравно на оним листовима који су могли да се пореде, с обзиром на то да књиге нису потпуне).

У циљу бољег сагледавања поменутих неслагања, списак уочених разлика преносим у целини.

	<i>Служабник I</i>	<i>Служабник II</i>
Лист 35а (3. л. св. \bar{e})		
7. ред	дѣакѡ	дѣакѡ
Лист 45а (1. л. св. \bar{s})		
1. ред	на крају реда црна тачка	на крају реда црвена тачка а делимично преко ње са десне стране и црна тачка
Лист 81а (1. л. св. $\bar{a}\bar{i}$)		
2. ред	жѣвѡтвѡреѡѡ ¹⁰	жѣвѡтвѡреѡѡ
3. ред	крѣѡ	крѣѡ
5. ред	прѣѡѡ	прѣѡѡ
8. ред	у речи $\bar{b}\bar{g}$ оносныхъ различито слово с	
	(у првом примерку оно заузима простор између линија реда и плитко је, док у другом мало прелази линије реда и дубље је – у даљем тексту ове разлике ће се исказивати као мање и веће с)	
10. ред	ѡѡѡѡѡѡ	ѡѡѡѡѡѡ

⁹ Водене знаке је идентификовала и упоредила Љупка Васиљев, археограф-саветник.

¹⁰ Акценти се у примерима доносе само онда када се разликују.

10-11. ред	ѣ бѣ олносныи ^х	ѣ бѣ олносныи ^х
	у горњој лексеми слово с је мање у првом примерку	
11. ред	сѣмѣѡна	сѣмѣѡна
12. ред	у речи ѣмѣ различито слово ѣ	
„	сѣго	сѣго
13. ред	въсѣхъ ¹¹	въсѣхъ
„	у горњој лексеми слово с је мање у првом примерку	
14. ред	на	нась
15. ред	помлоуи	помлоуи
15-16. ред	полмѡи	полмѡи
17. ред	мѡи м се	мѡи м се
„	у мѡи м се слово с мање у првом примерку	
Лист 816		
1-2. ред	Остаѡв' ѡнии	Остаѡв' ѡнии
„	у горњој речи слово с мање у првом примерку	
2. ред	ѣоу	ѣоу
4. ред	у речи в' сѣмѣ слово с је мање у првом примерку	
5. ред	ѣ (везник)	ѣ
„	у речи сѣпостата друго слово с је мање у првом примерку	
6. ред	Рѣѣмѣ	Рѣѣмѣ
„	на крају реда два пута по четири тачке у кругу, од којих је први круг тачака у црвеној а други у црној боји	оба круга са по четири тачке црвене боје
7. ред	мѡи м се	мѡи м се
„	Остав' ѡнии	Остав' ѡнии
„	у горњој лексеми различит облик пајерка, а слово с је мање у првом примерку	
8. ред	у лексеми наше мѣ различито ѣ (у првом примерку оно је ниже и развученије)	
9. ред	въсеѣ гаже	въсеѣ гаже
„	у речи въсеѣ слово с је мање у првом примерку	
10. ред	нашеѣ	нашеѣ
„	въсаѡкоѣ	въсаѡкоѣ

¹¹ Графема ѣ у примерима увек означава високо јер.

11. ред	христїан'скої	христїан'ској
„	у горњој лексеми различито друго слово с (у првом примерку је мање)	
„	Скрѣбецю	скрѣбецю
12. ред	йже	йже
13. ред	трѣвоуѡщой	трѣвоуѡщой
14. ред	у речи мѣста слово с је мање у првом примерку	
14-15. ред	въ нѣлмь	въ нѣлмь
15. ред	съмирѣнїи	съмирѣнїи
„	у речи оустроѣнїи слово с је мање у првом примерку	
15-16. ред	въсе го	въсе го
18. ред	страхумь	страхомь

Лист 82а (2. л. св. аї)

2. ред	въ немоцѣ ^х	въ немоцѣ ^х
4. ред	у лексеми ѡстав'лѣнїи слово с је мање у првом примерку	
„	въсѣмь	въсѣмь
5. ред	почив'шїиь	почив'шїиь
6. ред	повѣсуду	повѣсуду
8. ред	въ слоу ж'вахь	въ слоу ж'вахь
10. ред	въ стѣй	въ стѣй
13. ред	зем'лк	зем'лк
13-14. ред	сѡщїиь	сѡщїиь
15. ред	у речи грѣсѣхь слово с је мање у првом примерку	
16. ред	й чл'колюв'ць	й чл'колюв'ць
17. ред	й	й
„	въз'силамо	въз'силамо
18. ред	й	й
„	„	„
„	въ	въ
19. ред	у речи ІЄреї различити облици слова І,Є,р; над є у другом примерку стављен је акценат ', а у првом примерку акцента нема	
„	въсѣмь	въсѣмь
„	слово с је у горњој лексеми мање у првом примерку	

Лист 82б

2. ред	на крају реда црвена тачка	на крају реда црна тачка
4. ред	вѣлегласно	вѣгласно
„	у горњој лексеми слово с је у првом примерку мање	
5. ред	въстока	въстока

9. ред	чѣтнѣго	чѣтнѣго
10. ред	крѣта	крѣта
„	чѣтнихъ	чѣтнихъ
11-12. ред	у речи славаѣнаго слово с маѣе у првом примерку	
15. ред	у речи бѣгоноснихъ слово с је у првом примерку маѣе	
	прѣпов'ныхъ	прѣпов'ныхъ
17. ред	прѣпов'ны	прѣпов'ны
18. ред	сѣмеѣна	сѣмеѣна
Лист 86 б (6.л. св. аѣ)		
1. ред	Ѡ неѣ	Ѡ неѣ
Лист 87а (7.л. св. аѣ)		
1. ред	трѣце	трѣце
3. ред	ѣпакой	ѣпакой
6. ред	помѣм' се	помѣм' се
8-9. ред	галиленсцѣмъ	галиленсцѣмъ
12. ред	сѣтвори	сѣтвори
13. ред	пѣиѣмъ	пѣиѣмъ
14. ред	не приѣзнихъ	не приѣзнихъ
15-16. ред	въсѣмоу	въсѣмоу
16. ред	приноше нию	приноше нию
17. ред	въ	въ
19. ред	на крају реда два пута по четири тачке у кругу, од којих је први круг тачака у црвеној а други у црној боји	на крају реда оба круга са по четири тачке у црвеној боји
Лист 87б		
2. ред	ниѣго	ниѣго
3. ред	ѣси	ѣси
3-4. ред	стѣдеѣн'ць	стоѣдеѣн'ць
6. ред	въкана	въкана
„	галиленскѣ	галиленскѣ
7. ред	въ вино	въ вино
8-9. ред	у лексеми послали слово с је у првом примерку маѣе	
9. ред	въ вино	въ вино
10. ред	твоѣмъ	твоѣмъ
11. ред	славѣ	славоу

12. ред	с̄т̄о.моу	с̄т̄о.мѸ
13. ред	в̄ъ.па.да.к̄	в̄ъ.па.да.ѣ̄
15. ред	Ѣ.л.ѣ.а̄	Ѣ.л.ѣ.а̄
„	у лексеми Ѣ.л.ѣ.а различито Ѣ	
16. ред	д̄ш̄и.тъ	д̄ш̄и.тъ
17. ред	с̄ъ.со.уд̄ь	с̄ъ.со.уд̄ь
17-18. ред	у речи чисть слово с је мање у првом примерку	
18. ред	ю.до.у	ю.дѸ
19. ред	с̄ц̄и.ен'.нӣ	с̄ц̄и.ен'.нӣ

Лист 88а (8.л. св. а̄т̄)

1. ред	У лексеми ю.дѸ слово Ѹ је различито (у првом примерку заузима простор између линија реда, док у другом залази у горњи међупростор)	
5. ред	с̄ц̄и.ен'.никъ	с̄ц̄и.ен'.никъ
6. ред	у глаголу Млит се слово с је мање у првом примерку	
„	на крају реда три пута по сва три круга тачака четири тачке у кругу, од на крају реда у црвеној боји којих су први и трећи круг тачака штампани у црвеној а други у црној боји	
8. ред	тво.и.мь	тво.и.мь
„	м̄лр̄.д̄и.мь	м̄лр̄.д̄и.мь
„	и на зем'лю	и на зем'лю
9. ред	в̄ъ.са.к̄д̄	в̄ъ.са.ко
„	у горњој лексеми слово с је веће у првом примерку	
„	у лексеми не чисто слово с је мање у првом примерку	
10-11. ред	за.п̄ов'.ѣ.дав̄ӣ	за.п̄ов'.ѣ.дав̄ӣ
11. ред	пль.тъ.скы.и.мь	пль.тъ.скѣ.и.мь
„	у горњој лексеми слово с је мање у првом примерку	
11-12. ред	с̄ъ.м̄от.ре.н̄и.е.мь	с̄ъ.м̄от.ре.н̄и.е.мь
12. ред	сво.и.мь	сво.и.мь
13-14. ред	н̄ъ.в̄ъ.с̄ѣ	н̄ъ.в̄ъ.с̄ѣ
14. ред	чи.ст̄и.и.мь	чи.ст̄и.и.мь
„	в̄ѣ.р̄Ѹ.и.о.ц̄и.и.мь	в̄ѣ.р̄Ѹ.и.о.ц̄и.и.мь
18. ред	в̄ѣ.р̄Ѹ.ю.ц̄и.и.мь	в̄ѣ.р̄Ѹ.ю.ц̄и.и.мь
„	ни.чи.м' же	ни.чи.м' же
19. ред	ѡ.м̄ѣ.т'.но.мь	ѡ.м̄ѣ.т'.но.мь

	„	найпаче	найпаче
Лист 88б			
2. ред		м̄лн.м' се	м̄лн.м се
„		иза речи м̄лн.м' се на средици реда црна тачка	преко црвене црна тачка
9. ред		сѣвѣстїи	сѣвѣстїи
10. ред		їмь	їмь
12. ред		въ кѣшенїи	въ кѣшенїи
„		причестити се	и причестити се
„		слово с у причестити се мање је у првом примерку	
„		въ веселїе	въ веселїе
13. ред		въкоушаюциимь	въкоушаюциимь
13-14. ред		въ	въ
15. ред		къ прѣчтѣмь	къ прѣчтѣмь
18. ред		у речи въсачьска слово с је мање у првом примерку	
Лист 114а (2. л. св. 67)			
1. ред		изъшѣше	изъшѣше
2. ред		никó	нїкó
4. ред		у речи въскрѣсно друго с веће у првом примерку	
5. ред		Заѣра	заѣра
„		въ прьвоую	въ прьвоую
6. ред		у гави се слово с веће у првом примерку	
7. ред		сед'мь	сед'мь
„		їз' нїе	їз' нїе
8-9. ред		съ нїимь	съ нїимь
9. ред		плачоуциим' се	плачоуциим се
9-10. ред		рыдаюциимь	рыдаюциимь
11. ред		ѿ нїе	ѿ нїе
12. ред		ѿ ныхъ	ѿ ныхъ
13. ред		идоушема	идоушема
14. ред		шѣд'шѣ	шѣд'шѣ
„		възвѣстїста	възвѣстїста
16. ред		възлежециимь	възлежециимь
18-19. ред		видѣв'шїимь	видѣв'шїимь
доња маргина		възнєнїе	възнєсенїе
Лист 114б			
1. ред		їмь	їмь

17. ред	моѡмоу	моѡмоу
18-19. ред	моѡ моу	мо ѡмоу
19. ред	ѡѡѡ	ѡѡѡ
„	моѡмоу	моѡмѡ
Лист 119б ¹²		
5. ред	у речи Ѣже различито Ѣ	
„	въ	въ
6. ред	ѡпѡу	ѡпѡу
6-7. ред	ѡѡмѡ. И въ неделю	ѡѡмѡ. И въ неделю
7. ред	н, т' ноу	н, тнѡ
„	На ѡр'нын	На ѡр'нин
„	на крају реда три пута по четири тачке у кругу, од којих је први круг тачака у црвеној, а друга два су у црној боји	на крају реда два пута по четири тачке у кругу у црвеној боји
8. ред	ѡѡѡѡ	ѡѡѡѡ
9. ред	ѡ ѡѡѡѡѡ	ѡ ѡѡѡѡѡ
10. ред	ѡѡѡѡ	ѡѡѡѡ
10-11. ред	ѡѡѡ ници	ѡѡѡ ници
11. ред	ѡѡѡ	ѡѡѡ
13. ред	нмѡ	нмѡ
„	ѡмѡ	ѡмѡ
14. ред	н нѡѡѡ	н нѡѡѡ
15. ред	възрадоваше же се	възрадоваше же се
16. ред	ѡѡ же	ѡѡ же
18. ред	нмѡ	нмѡ
Лист 120а (8. л. св. ѡѡѡ)		
1. ред	нмѡ	нмѡ
2. ред	„	„
4. ред	ѡѡѡ	ѡѡѡ
4-5. ред	ѡѡ ѡѡѡѡ	ѡѡ ѡѡѡѡ
5. ред	ѡѡѡ	ѡѡѡ
6. ред	ѡѡѡѡѡѡ	ѡѡѡѡѡѡ
7. ред	не виждѡѡ	не виждѡѡ

¹² Текст је у прва четири реда на л. 119б у *Служабнику II* делимично оштећен.

8. ред	гвоз'нык	гвозднык
8-9. ред	у речи прѣста слово с је у првом примерку мање	
9. ред	въ ѣз'воу	въ ѣз'воу
„	гвоз'дноую	гвоздноую
9-10. ред	вълложоу	вълложоу
10. ред	рѣкоу	роукоу
„	не ѣмоу	не ѣмоу
11. ред	пасхоу	пасхоу
„	вечерь	вечерь
14. ред	дверемъ	дверѣ
14-15. ред	затворен'номъ	затворен'номъ
15. ред	у речи ста слово с је у првом примерку мање	
„	у речи посрѣдѣ слово с је у првом примерку веће	
„	рече	рѣ
15-16. ред	вамь .	вамь .
16. ред	у лексеми принеси слово с је у првом примерку мање	
16-17. ред	прѣсть твои	прѣсть твои
17. ред	рѣцѣ мой	рѣцѣ мой
17-18. ред	и принеси	и принеси
18. ред	въ ребра мога.	въ ребра мога .
19. ред	и не буди	И не боуди
„	нѣ	нѣ
Лист 1206		
1. ред	ѣмѣ	ѣмѣ
„	мой	мой
2. ред	мой	мой
„	ѣмоу	ѣмоу
3-4. ред	вѣровав'ше	вѣровав'ше
4. ред	Многаже	многаже
4-5. ред	сѣтвори	сѣтвори
6. ред	у речи нѣсоутъ слово с је у првом примерку веће	
„	писана	писан'на
„	сѣихъ	сѣихъ
7. ред	у речи писана слово с је мање у првом примерку	
„	вѣроуете	вѣроуете
9. ред	въ име	въ име
10. ред	въскр'сномоу	въскр'сномоу
10-11. ред	ѣн'ти пасхы	ѣн'ти пасхы

11. ред	на крају реда три пута по четири тачке у кругу, од којих су прва два круга тачака у црвеној а трећи у црној боји	на крају реда четири пута по четири тачке у кругу у црвеној боји
13. ред	Гави се	гави се
„	слово с у гави се	веће је у првом примерку
13-14. ред	оученикѡмъ	оученикѡмъ ¹³
14. ред	свои.мъ	свои.мъ
„	въставъ	въставъ
14-15. ред	Ѡ мрълт'выи ^х	Ѡ мрълтвыи ^х
15. ред	у речи тиве рїад'сцѣ.мъ	слово с је веће у првом примерку
16. ред	й.мъ	й.мъ
Лист 141а (4. л. св. њт)		
19. ред	у речи лѣр'гїи ѡиѡла	је у првом примерку црвена, а у другом црна
Лист 146а (2. л. св. ѡт)		
2. ред	на крају реда четири тачке у кругу, од којих су горња и доња тачка црвене, а лева и десна црне	све четири тачке у кругу црвене

Преглед наведених типографских неслагања између два примерка *Служабника* Божидара Вуковића из 1519. године у збирци Библиотеке Матице српске показује да се те књиге разликују углавном у два свешчицама – у св. 11 и у св. 15. У табаку 11 разлике су присутне на л. 1-2, 6-8 (на л. 6 ове свешчице, тј. на л. 86б у књизи, присутна је само једна мања разлика, која се тиче акцента – у првом примерку, у 1. реду тог листа, стоји *неѣ*, а у другом *неѣ*), а у табаку 15 на л. 2, 7-8. Листови 3-4 из 11. свешчице првог *Служабника* нису могли да се пореде, јер их други примерак нема, док је лист 5 у овој свешчици идентичан у обема књигама. Поређење 1. л. из 15. свешчице *Служабника I* такође није било могуће, јер га *Служабник II* нема, док се листови 3-6 ове свешчице у анализираним примерцима слажу.

Ван поменутих свешчица регистрована су мања међусобна одступања, до којих је дошло услед интервенција у току штампања.

У табацима 11 и 15, поред разлика које имају карактер варијанти (нпр. замена једног слова другим, различите боје тачака и сл.), срећу се и друга много значајнија типографска неслагања, која сасвим сигурно

¹³ У тој речи друго ни је прецртано црвеном бојом.

сведоче о томе да су ови делови књиге поново штампани. Такве разлике су: неједнако слагање и пресецање редова, доношење скраћенице, односно пуне речи, исправно, односно погрешно штампање речи итд.

У низу типографских одступања између поменутих свешчица много је оних, која се тичу правописа, и то: употребе јерова на крају речи, у предлозима и префиксима (у *Служабнику I* у овим позицијама, у случајевима који се разликују, чешће је високо, а у *Служабнику II* танко јер), стављања пајерка у сугласничким групама (у првом *Служабнику* пајерак чешће долази, док у другом он већином изостаје), коришћења лигатуре *к* и слова *є* (у неколико случајева који се не слажу први примерак има углавном *к*, док је у другом ту чешће *є*), штампања малог и већег *с* (*Служабник I* чешће има мало, а *Служабник II* веће *с*) итд. Те разлике нису у супротности с тадашњим правописним начелима, а таква неуједначеност у ортографији карактеристична је и између других писаних и штампаних споменика ресавске и послересавске епохе.

Међу утврђеним неслагањима није мали ни број случајева, који се разликују по акцентима (нпр. у једном *Служабнику* акценат је стављен, а у другом он изостаје; акценат долази у оба случаја, али не на истом месту; акценти се међусобно разликују итд.), а то питање би, можда, било интересантно да се размотри посебно.

Разлоге поновног слагања и штампања 11. и 15. свешчице тешко је објаснити. Тезе о штампарским грешкама као мотиву штампара за нови слог, вероватно, не долази у обзир, јер се на тим различитим страницама срећу како исправке, тако и нове грешке (нпр. у *Служабнику I* на л. 87a/15-16 стоји погрешно *вѣса||моу*, а у *Служабнику II* је исправно *вѣса||комоу*; у *Служабнику I* нема грешке у лексеми *оученикѡмъ* на л. 120b/13-14, док је у *Служабнику II* у том случају удвојен слог *ни* код растављања речи на крају реда – *оучени||никѡмъ* итд.). О томе да ли су 11. и 15. свешчица поново слагане из разлога што им је број мањкао, може само да се претпоставља и нагађа.

У вези са поновним штампањем та два табака *Служабника* Божидара Вуковића из 1519. занимљиво је истаћи и чињеницу да је и 21. свешчица Божидаревог *Псалтира с Последовањем* из 1519/20. године двапут слагана (од 1. до 20. св. књиге тече *Псалтир*, а од 21. до 44. св. је *Последовање*).¹⁴

Све то само упозорава да се у испитивању и опису књига Божидара Вуковића мора бити обазрив.

На крају треба указати и на то да Народна библиотека Србије у Београду има пет *Служабника* Божидара Вуковића из 1519, од којих су, с обзиром на комплетност, могли да се пореде с примерцима Библиотеке Матице српске само два: *Служабник И 32* и *Служабник И 36*. Поређење

¹⁴ Лазар Чурчић, *Псалтир Божидара Вуковића из 1519-1520. године*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. 22, св. 3, Нови Сад 1974, 472-477.

11. и 15. табака примерка са сигнатуром И 32, као и 15. табака примерка са сигнатуром И 36 (св. 11 овде недостаје) с одговарајућим свешчицама у примерцима Библиотеке Матице српске показало је потпуну идентичност *Служабника* Народне библиотеке Србије са *Служабником II* Библиотеке Матице српске. На питање да ли има још примерака књиге који би одговарали *Служабнику I* Библиотеке Матице српске остаје да се одговори у неким будућим истраживањима.

ТРИ РЕТКОСТИ ИЗ ЗБИРКЕ ШТАМПАНИХ ЋИРИЛИЧКИХ КЊИГА ДО КРАЈА 17. ВЕКА БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Из богате збирке штампаних ћириличких књига до краја 17. века, први пут у целини описане у каталогу *Ћирилицом шћамћане књиге 15-17. века Библиоћекe Матице срћске*, посвећеном петстотој-годишњици *Окћоиха Ђурћа Црнојевића*,¹ желим да скренем пажњу на три источнословенске књиге, које су по неким својим особеностима посебно занимљиве и драгоцене.

Најстарија источнословенска књига у Библиотеци Матице српске јесте *Јеванђеље учићельно* (зборник поука и тумачења јеванђељских текстова), штампано у белоруском градићу Заблудову, на територији Великог литванског кнежевства, 1569. године.² Заблудовско *Јеванђеље учићельно* четврто је по реду дело првих познатих московских штампара Ивана Фјодорова и Петра Тимофејева Мстиславца. Пре *Јеванђеља учићельног* Иван Фјодоров и Петар Тимофејев Мстиславец рукоделисали су у Москви прве руске датиране књиге - *Аћосћол* (1564) и два издања *Часовника* (1565). По завршетку другог издања *Часовника* из 1565, ови московски штампари напуштају Русију и одлазе у Велико литванско кнежевство, где 1568. у Заблудову, у штампарији белоруског магната, великог литванског хетмана Г. А. Хоткевича, настављају своју штампарску делатност.³ Из московске у заблудовску штампарију они су са собом донели и матрице за слова, затим дрворезне гравиране плоче за заставице, вињете и иницијале, као и други штампарски прибор, што је

¹ Душица Грбић, Ксенија Минчић Обрадовић, Катица Шкорић, *Ћирилицом шћамћане књиге 15-17. века Библиоћекe Матице срћске*, Нови Сад 1994 (скраћено: *Ћирилицом шћамћане књиге*).

² *Исћо*, 120.

³ Евгений Львович Немировский, *Иван Федоров в Белоруссии*, Москва 1979, 68 (скраћено: Е.Л. Немировский, *Иван Федоров*); *Первопечатник Иван Федоров. Описание изданий и указатель литературы о жизни и деятельности*, Львов 1983, 3 (скраћено: *Первопечатник Иван Федоров*).

условило велику сличност између првих московских и првих заблудовских књига у типографском погледу.⁴

До доласка Ивана Фјодорова и Петра Тимофејева Мстиславца, у Великом литванском кнежевству постојала је већ традиција штампања књига, коју је утемељио Франциск Скорина двадесетих година 16. столећа.⁵

У заблудовској типографији Иван Фјодоров и Петар Тимофејев Мстиславец сложили су 1569. *Јеванђеље учийељно*, а после тога су се разишли. Петар Тимофејев Мстиславец напустио је Заблудов и отишао у Вилну, где је средствима богатих трговаца Мамонича основао нову штампарију, а Иван Фјодоров, оставши у Заблудову, отиснуо је још једну књигу у типографији Хоткевича - *Псалтир са Часловцем* из 1570. године, и тиме завршио свој штампарски рад у Белорусији.⁶ Прешавши у Украјину, Иван Фјодоров најпре у Лавову 1574. штампа прве украјинске књиге (*Айосїол; Азбука*), а затим се сели у Острог где је у штампарији Константина Константиновича Острошког у периоду од 1578. до 1581. отиснуо још шест књига (*Азбука* 1578; *Псалтир и Нови завети* 1580; *Књижка Собраније вешчеј нужњејших* Тимотеја Михајловича 1580; *Хронологија* Андреја Римше 1581; *Библија* 1581).⁷

Заблудовско *Јеванђеље учийељно* из 1569. прво је такво штампано јеванђеље код Словена.⁸ Та књига је више пута прештампавана. Прештампана издања су доста верна оригиналу, што знатно отежава идентификацију непотпуних примерака књига, па су често нека каснија издања узимана за заблудовско *Јеванђеље* из 1569. године.⁹ У литератури се помиње преко 40 примерака те књиге, од којих се само један налази на тлу Југославије, у Библиотеци Матице српске.¹⁰ Према подацима инвентарних књига Библиотеке Матице српске, ово *Јеванђеље* (сигн. Р Ђр IV 5.1) потиче из збирке Адама Драгосављевића. У списку књига, купљених из оставштине Адама Драгосављевића 1896. године *Учийељног јеванђеља* из 1569. нема,¹¹ па се може веровати да је оно доспело у Библиотеку Матице српске 1906. године, када је Стефан Савић из Срем-

⁴ У истоков русског книгопечатания, Москва 1959, 34; Любомир Винар, *Исторія українського раннього друкарства 1491-1600*, Денвер 1963, 29; Е. Л. Немировский, *Иван Федоров*, 84, 122.

⁵ Е. Л. Немировский, *Иван Федоров*, 29-30.

⁶ Е. Л. Немировский, *Иван Федоров*, 87; *Первопечатник Иван Федоров*, 3, 11-18.

⁷ *Первопечатник Иван Федоров*, 3, 11-18.

⁸ Е. Л. Немировский, *Иван Федоров*, 91, 132.

⁹ Е. Л. Немировский, *Иван Федоров*, 101; в. и *Памятники славяно-русского книгопечатания*, Но 1, *Антикварный каталог*, Но 29, Москва 1933, бр. 8 (скраћено: *Памятники*).

¹⁰ Е. Л. Немировский, *Иван Федоров*, 101; *Первопечатник Иван Федоров*, 9-10.

¹¹ *Грађа за историју Библиотеке Матице српске, II/2 књига, 1892-1899*, Нови Сад 1965, 386-389.

ске Митровице поклонио Матици српској »повећи број старих књига и нешто рукописа« из библиотеке свог таста Адама Драгосављевића.¹² Књигу је идентификовао Лазар Чурчић, после близу 80 година од њеног доласка у Библиотеку Матице српске, а први каталошки опис она је добила у поменутом каталогу *Бирилицом шћамѣане књиѣе 15-17. века Библиоѣеке Маѣице срѣске* (бр. 120). *Јеванђеље учѣиѣљно* у Библиотеци Матице српске није комплетно. Од 407 листова, колико има потпун примерак, примерак Библиотеке Матице српске има 335. Ово *Јеванђеље* је рестаурисано и увезано у нове корице.

Од источнословенских књига 16. века, поред *Јеванђеља учѣиѣљноѣ* из 1569, Библиотека Матице српске има још једну књигу, а то је *Књиѣа о исѣоснишиѣву* Василија Великог, штампана у Острогу, на територији Украјине (Велико литванско кнежевство) 1594. године, по налогу острошког кнеза Константина Константиновича Острошког.¹³

Острошка издања из штампарије Константина Константиновича нарочито се истичу лепотом штампе и украса. Сачувана су у мањем броју примерака, често некомплетних, те се сматрају правим библиографским реткостима.¹⁴

Штампар *Књиѣе о исѣоснишиѣву* Василија Великог из 1594. није назначен у књизи. Поређењем ове књиге са књигама Петра Тимофејева Мстиславца, штампаним у Вилни (*Јеванђеље* 1575. и *Псалѣир* 1576), А. С. Зернова је пре три деценије закључила да је *Књиѣу о исѣоснишиѣву* из 1594. штампао вероватно исти штампар, Петар Тимофејев Мстиславец.¹⁵

Књиѣа о исѣоснишиѣву Василија Великог доста је обимна, садржи 603 листа, а отиснута је крупним, веома лепим, полууставним словима, каквим су обично слагана јеванђеља. Примерак *Књиѣе о исѣоснишиѣву* из 1594. Библиотеке Матице српске (сигн. Р Ђр IV 1.1) нема 7 листова. Међутим, у њему постоји гравирана илустрација са представом св. Василија Великог, која је ређе сачувана.¹⁶ Та илустрација слична је онима из поменутих књига Петра Тимофејева Мстиславца, штампаних у Вилни, што је, поред других чињеница, и дало за право А. С. Зернови да претпостави да је и ова књига дело П. Мстиславца.¹⁷ *Књиѣа о исѣоснишиѣву* из 1594. Библиотеке Матице српске увезана је у дашчице, обложене смеђом кожом, са истим орнаментима на предњој и задњој

¹² Грађа за историју Библиоѣеке Маѣице срѣске, III књиѣа, 1899-1918, Нови Сад 1966, 244; Марија Чурчић, *Огледи из библиологије*, Нови Сад 1993, 80.

¹³ *Бирилицом шћамѣане књиѣе*, 138.

¹⁴ *Памятники*, 4-5.

¹⁵ А. С. Зернова, *Петр Мстиславец*, Книга, Исследования и материалы, 9, Москва 1964, 103-109 (скраћено: А. С. Зернова, *Петр Мстиславец*).

¹⁶ *Памятники*, 4.

¹⁷ А. С. Зернова, *Петр Мстиславец*, 92-95, 103-109.

страни. У Библиотеку Матице српске она је dospела 1976, куповином у књижари »Нолит«. Према сачуваном печату, штампаном неререформисаном руском ћирилицом, примерак *Књи́ге о и́сїоснишїи́ву* Библиотеке Матице српске био је власништво Вороњешког историјско-археолошког црквеног комитета.

Међу неколико московских штампаних књига 17. века у Библиотеци Матице српске, посебно се издваја црквеноправна књига *Крмчија* из 1653. године.¹⁸ *Крмчија* из 1653. представља 2. или 3. издање исте књиге из 1650. године.¹⁹ Њено штампање је започето у време патријарха Јосифа а завршено у време патријарха Никона. Претходна два (?) издања појавила су се 1650, када је на руском црквеном престолу био патријарх Јосиф. Московска *Крмчија* из 1653. издата је на самом почетку познатог никоновског периода (1653-1666), обележеног у руској историји чувеним реформама патријарха Никона, које су довеле до великих раскола у руској православној цркви и снажне борбе између присталица старог и новог обреда, тзв. старообредника и новообредника.²⁰ У то време црквене књиге се исправљају и допуњавају у складу са реформама патријарха Никона, подржаване од стране новообредника, а узор за то биле су јужнословенске књиге. Посебно су цењене српске књиге, па је тако, на пример, један *Служабник* из 1555. исправљен према *Служабнику* Божидара Вуковића.²¹

Крмчија из 1653. једна је од првих исправљених и допуњених књига никоновског времена. По исправкама и допунама патријарха Никона, она се и разликује од издања из 1650. године. Те исправке долазе у одељку о патријарсима, затим у одељку који говори о крштењу у Русији итд.

Примерак московске *Крмчије* из 1653. у Библиотеци Матице српске (сигн. Р Ћр IV 3.1) није комплетан. Од 787 листова, колико садржи потпун примерак, он има 755. Повез књиге чине дашчице, обложене мркоцрвенкастом кожом. У Библиотеку Матице српске ова књига је dospела куповином од Шимеин(?) Стевана из Новог Сада 1959. године, како је забележено у инвентарима Библиотеке.

У *Крмчији* из 1653. Библиотеке Матице српске сачувана су два записа карловачког митрополита Вићентија Поповића Хаџи Лавића из Јањева, који сведоче о његовом власништву. Један од њих, датиран 1718. године у Сентандреји, посебно је занимљив, јер казује да је Вићентије Поповић ту књигу добио од владике скадарског кир Данила.²²

¹⁸ *Ћирилицом ишїамїане књи́ге*, 157.

¹⁹ Према каталогу С. О. Петров, *Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв.*, Киев 1958, 198, ово је 2. издање, а према извору *Памятники*, бр. 71 и 75, то је 3. издање.

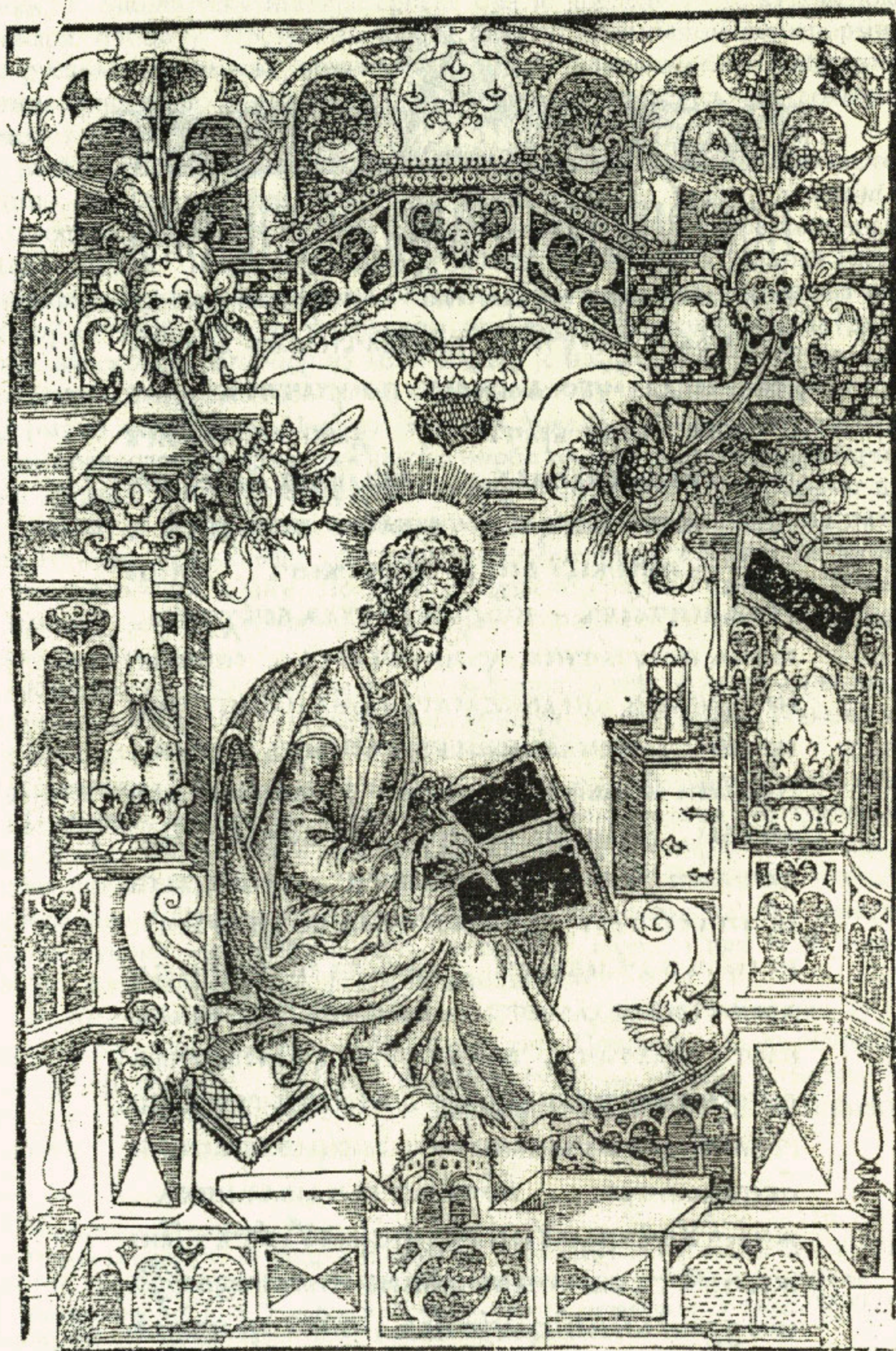
²⁰ *Памятники*, 6-7; Б. А. Успенский, *История русского литературного языка (XI-XVII вв.)*, Budapest 1988, 324-326 (скраћено: Б. А. Успенский, *История*).

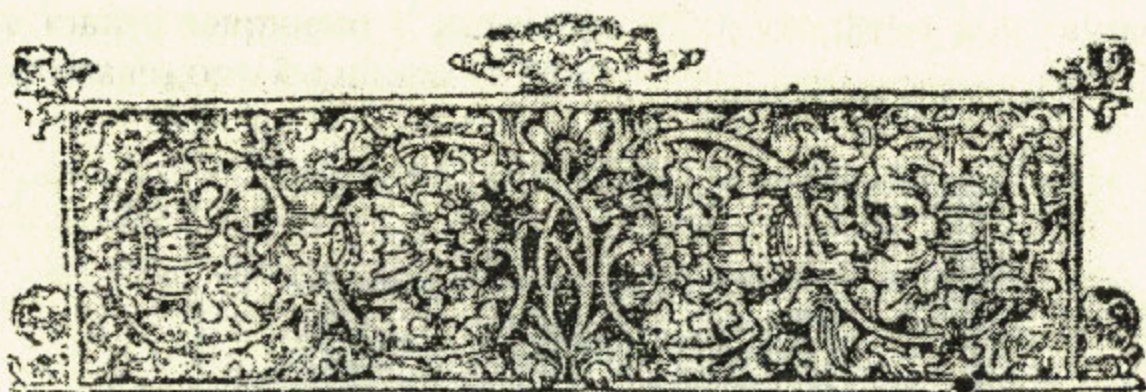
²¹ Б. А. Успенский, *История*, 325-326.

²² Поменути записи су транскрибовани и коментарисани у раду *Неке руске и украјинске књи́ге код Срба у 17. и 18. веку* (в. у овој књизи на стр 77)

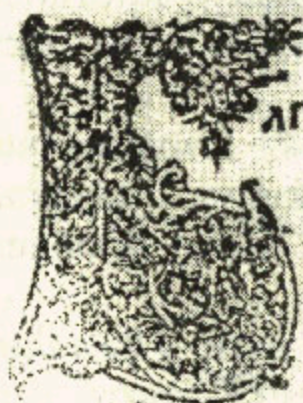
ПОУЧЕНАВЪ И ЧА ПРАЗНИКШИ ПЛА
 МАТИ СЪИХЪ ИЗБРАННЫ . МЦА ССІТАВІА
 БЪИЕРЫИ ПОУЧЕНІЕ ВНАЧАЛЪНОВАГО МЪТА .
 СЕГДА ОУБО БЛГІМЪ ПОУЧАТНЕСА ДОЛЪ
 ЖИИ СЕМЫ БРАТІЕ , ДАЖЕ АДКАВЫМЪ
 НЕМАОУЧАЕМСА . НБО ОУМЪ НАШЪ СТО
 АТИ НЕЗМЕЛЕТВОВАТИ НЕХОЦЕТЪ ,
 ПОНЕЖЕБО ВСЕГДА ПОДВІЖЕНЪ . И НЕ ПО
 СТОАМЕНЪ ЕСТЬ . И ОУЗНАДІТЕЛА ВЕБХЪ БГА ,
 БЛГАА ПОУЧАТНЕСА ОУЧІНЕСЪ ЕСТЬ . СЕГО РАДИ
 ПОУЩІМЕСА И ПОДВІЗДЕМЪ ОУМА НАШЕГО НА ПО
 ОУЧЕНІЕ , И ПОСЛАШАНИЕ БЖІТВЕННЫХЪ СЛОВЕСЪ .
 НА ПЪНІЕ И СЛАВОСЛОВЕНІЕ БЖІЕ , НА МОЛБЫ И МО
 ЛІТВЫ , И НА ПОМЫШЛЕНІА БЛГА ВСЕГДА . ІАКО
 ДА ПОБОЛН БЖІИ ЖІТИ И ДЪЛАТИ , ПОНЕЖЕБО ПО
 ОУЧЕНІЕ СДЪТНОЕ , ДЪЛА СДЪТНАА ВОЗРАСТЪЕТЪ .
 И СМРТЬ СО ДЪЛОВАЕТЪ . БЛГОЕЖЕ ПОУЧЕНІЕ ПЛО
 ДЫ БЛГІА ВОЗДАВАЕТЪ . И ЖИВОТЪ НЕ ПЕСНІИ БЫ
 ВАЕТЪ ХОДАТИ , ВЕЛІКАА ОУБО ДЪЛА СДЪТНАА .
 ВНИ СКОЕЖЕ БЛГО ПРИХОДАТЪ , ПО НА ПАСЪТЕМЪ И ПО
 ГДБЛЕНІЕМЪ ВНИА БЫВАЕТЪ , СЛНЦЫЖЕ БЖІТВЕНО
 ОБИГАЦІАНТЕА , НО ТОМЪ ПРЕСЛАВЛАНТЕА .
 ЖИВОТЪ ВЪ БУНОМУ НА СЛЪДНІЦЫ БЪДЪТЪ , ІАКО
 ЖЕ БО СВЪТЪ СЛНЧЬНЫИ И АДЪИНЫИ ИЛИ КАЗВЪЗЪ
 ШЕОЗДАНІА И НЕИЗМЪНЕСА , НИЖЕ ПРЕЛОЖЕСА

ВЪВЕДЕНІЕ

ѿ повѣданіи, великаго гдѣа црѣа и велика
 го князя михайла деодоровича великаго рѣчи
 самодержца, оца егѣа великаго гдѣа прѣ
 ѿщеннаго филарета никитича митрополита
 рязовскаго и муромскаго, на вельможскіи
 патриаршевскіи престоле црквищаго града
 московы, и великаго рѣчи. вѣсто ѿ во
 зданія мира. Зѣкъ, іюна въ ка день.
 Иофанъ митрѣа патриархъ егѣа

града іерусалима, и великаго палестинны.
 агодати и члкомбѣмъ стѣа и едно
 бщныа и животворщиа трци оца
 и сѣа и стаго дха, азъ смиренныи
 Иофанъ патриархъ егѣа града
 іерусалима и великаго палестинны, свидѣтель
 стѣаи рѣчи моему писанію и стѣаи.
 егда вѣхъ востѣмъ градѣ іерусалимѣ і преже
 бывшиму менѣ патриархомъ стѣаишиму
 князю ѿ фронтѣа и со ииѣми егѣаишиму

КАРЛОВАЧКИ ПСАЛТИР ИЗ 1770. ГОДИНЕ

У *Српској библиографији XVIII века* Георгија Михаиловића, под бројем 100,¹ описан је *Псалтир*, штампан у Бечу, код Јосифа Курцбека, 1771. године. У овом опису место штампања, штампарија и година издања 1771. са упитником на крају дати су у угластој загради, стога што до тада нико од српских библиографа није забележио поменуто издање, а једини примерак те књиге који је Георгије Михаиловић видео у библиотеци Српске велике гимназије у Сремским Карловцима није потпун. Недостаје му баш 2. лист, на којем се налазе сви релевантни подаци за идентификацију књиге: наслов, место штампања, штампарија и година издања. Наслов књиге налази се и на 1. листу, а он у карловачком *Псалтиру* постоји.

Карловачки *Псалтир* Георгије Михаиловић је датирао према Курцбековом *Псалтиру* из 1771, о којем је на основу архивске грађе писао Мита Костић.² Тај *Псалтир* био је забрањен због неких текстова који су сметали унијатима, а Георгије Михаиловић је однекуд претпоставио да је Јосиф Курцбек ишчупао спорне делове књиге и тако растурао издање.³

Тачна година штампања *Псалтира* из библиотеке Карловачке гимназије дуго је била тајна, а одскора та тајна је скинута, захваљујући Лазару Чурчићу, који је успешно решавао и многе друге проблеме из историје старе српске књиге.

Поређењем карловачког *Псалтира* са примерком *Псалтира* из 1770. из ризнице бранковинске цркве, уз посредовање проте Владана Ковачевића, Лазар Чурчић је установио да су они исто издање, а како бранковински *Псалтир* има 2. лист где се, поред осталог, казује да је

¹ Георгије Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, Београд 1964, 100 (скраћено: Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*).

² Мита Костић, *Гроф Колер као културног просветни реформатор код Срба у Угарској у XVIII веку*, Београд 1933, 86-87; Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, 100.

³ Исто.

штампање књиге завршено 1. новембра 1770, утврђена је и тачна година издања карловачког *Псалтира* (1770).⁴

Лист [3а] у карловачком Псалтиру из 1770. године

Бранковински *Псалтир* из 1770. познат је јавности још од 1983. године, када га је заједно са осталим књигама из цркве у Бранковини описао Бранко Вујовић.⁵ Поред карловачког и бранковинског *Псалтира*

⁴ Лазар Чурчић, *Две српске и једна руска књиџа 18. века из цркве у Бранковини*, Ваљевац, велики народни календар за просту 1994, Ваљево 1994, 321-328 (скраћено: Л. Чурчић, *Две српске и једна руска књиџа 18. века*).

⁵ Бранко Вујовић, *Бранковина*, Београд 1983, 94-95 (бр. 2), 161 (бр. 24), 165 (бр. 50); Л. Чурчић, *Две српске и једна руска књиџа 18. века*, 318, 321.

из 1770, знан ми је још један примерак исте књиге, из библиотеке Епархије славонске у Пакрацу,⁶ у чију неизвесну судбину још увек нећу да верујем.

Карловачки *Псалтир* сигниран је (сигн. R1 721) и каталошки обрађен у време сређивања библиотеке Српске велике гимназије у Сремским Карловцима, која је за јавност отворена 1991. године. Он је тада датиран према опису Георгија Михаиловића, но сада, када се поуздано зна његова година издања, тај податак ће бити исправљен у инвентарној књизи и на каталошким листићима.

Говорећи о карловачком *Псалтиру* из 1770. желим да скренем пажњу на нешто што ми се у овом примерку чини занимљивим. Листови 82 и 83 (2. и 3. л. у свешцици 10) тог примерка били су зацепљени пре штампања текста. Они тада нису одстрањени и земањени другим, већ су најпре одвојени делови међусобно спојени, тако што су налепљени комадићи хартије на предњој страници л. 82 и на полеђини л. 83, а онда је преко налепљене хартије штампан текст у црној и црвеној боји. Величина комадића хартије на л. 82а је 51x22-24 мм, а он заузима простор од горње ивице листа до 6. реда на страници. Додато парче хартије на л. 83б, чије су димензије 75x22-24 мм, налази се у простору између горње ивице листа и 11. реда на страници. Закрпљени листови су чврсти, што сведочи о квалитетном лепку и мајсторски урађеном послу. Ни са једне странице листова слог није нарушен. Редови су прави и сва слова су на месту.

Крпљена хартија говори о штампарима Курцбекове штампарије. Они су могли бацити поцепану хартију, могли су је издвојити да је употребе за нешто друго, али су се, међутим, потрудили да је оспособе за употребу. Таквим поступком доказали су да су били савесни штампари и да су ценили рад произвођача хартије. Корисно би било да се забележе и други штампари који су на овај или сличан начин оставили траг у своме послу.

⁶ *Српске рукописне и штампане књиге у Славонији од XV до XVIII века. Каталог* (редактор Лазар Чурчић), Београд - Пакрац 1990, 90 (бр. 190/41).

ИЛУСТРОВАНО ЖИТИЈЕ ПЕТРА ВЕЛИКОГ ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИНА, ТОМ 1-2, У БИБЛИОТЕЦИ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Житије Пејра Великог Захарије Орфелина једна је од најзначајнијих и најобимнијих српских књига 18. века. У *Српској библиографији XVIII века* Георгије Михаиловић забележио је да ово дело »налазимо у укупно 4 варијанте«.¹ У тај број он је урачунао две анонимне варијанте, штампане код Димитрија Теодосија у Венецији 1772. године, примерке с бакрорезним илустрацијама и петроградско издање из 1774. године.² Каснија истраживања су показала да су то четири издања а не варијанте.³

Два анонимна венецијанска издања имају различите насловне стране у графичком погледу, затим једно од њих садржи посветну епистолу и предговор, док је друго без тих уводних текстова, а међусобно се разликују и по томе што им је текст различито преломљен на странама 161-169, и што је говор барона Блумберга у издању с посветом и предговором преведен на славеносрпски језик, а у овом другом је дат на латинском језику (стр. 166-169).⁴

Издање *Житија Пејра Великог* с предговором јавља се у две варијанте, које нису идентичне по дужини предговора и по сигнатурама на његова прва три листа. У једној варијанти предговор има дванаест страница а у другој једанаест, јер је овде изостављен део текста.⁵ Сигнатуре прва три листа дужег предговора садрже по једну звездицу (*; *2; *3), а краћег по две звездеце (**; **2; **3).

¹ Георгије Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, Београд 1964, бр. 105 (скраћено: Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*).

² *Истио*, бр. 105, 106, 107, 122.

³ Лазар Чурчић, *Шесћ бележака о Орфелиновом Житију Пејра Великог*, Орфелиново Житије Петра Великог 1772-1972, Нови Сад 1972, 26-27 (скраћено: Л. Чурчић, *Шесћ бележака о Орфелиновом Житију Пејра Великог*).

⁴ *Истио*, 31-33.

⁵ *Истио*, 27.

Илустровано издање *Жиџија Пеџра Великог* настало је од примерака венецијанског издања с предговором, уз следеће измене: одштампана је нова бакрорезна насловна страна са другачијим текстом наслова, у којем је сада наведен и податак о састављачу, Захарији Орфелину, измењена је посветна епистола и додати су бакрорезни прилози - медаље, карте, планови (у првом тому има 47 бакрорезних прилога а у другоме 20). Наслов те најбогатије илустроване и најлепше српске књиге 18. века гласи: *Истџорія о жиџији и славныхъ дѣлахъ великаго государя имџераџора Пеџра Перваго самодержца всеросџийскаго койџорую с џпредџоложеніемъ крайкой геоџрафической и џолиџической истџоріи о Росџийскомъ царсџивѣ и съ мноџими медалями, черџежами и друџими разными џринадлежащими, собсџвенною рукою џрыдорованными фиџурами и џенеральною сея великџа имџеріи карџою: нынѣ џервѣе на славенскомъ языкѣ сочинилъ Захарія Орфелинъ, Цесаро-Королевской Вѣнскаџ Академіи Художесџивѣ Членъ.*

Појава илустрованог *Жиџија Пеџра Великог* допринела је коначном разрешавању ауторства овог Орфелиновог дела, али је истовремено наметнула и низ недоумица, чије је расветљавање дуго трајало, а неке непознанице још увек нису никако или у потпуности решене. Од изузетног су значаја закључци да година 1772. са насловне стране није стварна година издања илустрованих примерака, јер су илустрације у њима могле настати најраније 1774, а најкасније 1779. године. Према тим открићима илустровано Орфелиново *Жиџије* треба библиографски обрађивати као посебно издање, а не као варијанту, и условно га датирати између 1774. и 1779. године.⁶

Иначе, илустровано *Жиџије Пеџра Великог* дуго је било непознато јавности. За њега се сазнало 1887, када је Димитрије Руварац објавио у *Јавору* да је имао у рукама два примерка ове Орфелинове књиге.⁷ Оба примерка припадала су Петру Стефановићу, „лиферанту националних књига”, из Земуна, који је, као што је познато, заједно са Дамјаном Каулицијем 1790. поднео молбу Народном сабору у Темишвару за оснивање српске штампарије. Према Руварчевим тврдњама, Стефановић је ове књиге добио на поклон од самог Орфелина, са којим је био у пријатељским односима.⁸

⁶ Дејан Медаковић, *Илустрџровано издање Орфелинове Истџорије Пеџра Великог*, Историски часопис САН, књ. IV, Београд 1954, 254; Александар Форишковић, *Две белешке о Захарију Орфелину*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. XII, Нови Сад 1969, 259; Л. Чурчић, *Шесџ белешака о Орфелиновом Жиџију Пеџра Великог*, 38; Мирјана Бошков, *Жиџије Пеџра Великог у Бакмајсџеровом часопису*, Библиотекар, 3-4, Београд 1976, 481-482.

⁷ Димитрије Руварац, *Ко је џисац књиге: „Жиџије и славниџ дѣла Государя имџераџора Пеџра Великог, Вѣ Венеџи, 1772?”*, Јавор, год. XIV, бр. 10. и 11, Нови Сад 1887, 151-153 и 167-169 (скраћено: Д. Руварац, *Ко је џисац књиге*).

⁸ Д. Руварац, *Ко је џисац књиге*, бр. 10, 152.

У објављеном напису Димитрије Руварац је пропустио да саопшти, из ко зна којих разлога, где је први пут видео Орфелиново илустровано *Житије*, рекавши само да га је нашао „на једном месту”. Он је уз то још казао да је са тог примерка преписао наслов и посвету. Цитирајући посвету, Руварац је изоставио текст, који открива коме је књигу подарио Петар Стефановић 9. априла 1789. године: **вѣ знакѣ любви Г. Петръ Стефановичѣ, гражданинѣ земунскій и лиферантѣ национальных книгѣ 1789. года, Април 9.**⁹

Три листа од тог примерка Орфелиновог *Житија* доспела су у Музеј Српске православне цркве у Београду са збирком Радослава Грујића, а сачувана посвета, коју је Руварац делимично објавио, сведочи да је Петар Стефановић поклонио књигу манастиру Шишатовцу.¹⁰

Други комплет *Житија Пејра Великог* Димитрије Руварац је нашао у Српској црквеној општинској књижници у Земуну, убрзо пошто је имао у рукама први. Књига је била општећена и без насловне стране, а овамо је доспела поклоном земунског трговца Панте Стефановића, сина Петра Стефановића.¹¹

Говорећи о познатим примерцима илустрованог Орфелиновог *Житија*, Георгије Михаиловић износи да су оба комплета књига, које је видео Руварац, припадала Српској црквеној општини у Земуну и да су незнано када нестала,¹² док новија истраживања, како смо видели, показују да је први примерак припадао манастиру Шишатовцу.

Од познатих примерака илустрованог *Житија Пејра Великог*, којих више нема, Михаиловић помиње оба тома те књиге из библиотеке манастира Ремете и њен само први том из једне приватне новосадске збирке.¹³

Постојао је још један комплет Орфелиновог илустрованог *Житија*, на који до сада у литератури није скренута пажња. Он је у прошлом веку припадао арадском адвокату Николи Савићу, о чему сведочи један докуменат из збирке Рукописног одељења Матице српске, са сигнатуром М 9275. То је, у ствари, реверс, који је курзивном грађанском ћирилицом исписао и потписао лично адвокат Савић. На овом реверсу адвокат Савић је записао да је Сави Текелији позајмио на читање *Историју Пејра Првог* Захарије Орфелина, у два тома, с ликом Петра Великог и с другим разним фигурама и мапама, увезану у кожу, и да се она сада налази међу књигама покојног Саве Текелије. Реверс није датиран, али је очито писан после смрти Саве Текелије. Међу сачуваним књигама

⁹ *Исјо*.

¹⁰ Л. Чурчић, *Шесџ бележака о Орфелиновом Житију Пејра Великог*, 41-42.

¹¹ Д. Руварац, *Ко је писац књиџе*, бр. 10, 152.

¹² Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, бр. 107.

¹³ *Исјо*.

Саве Текелије у Библиотеци Матице српске илустрованог *Житија Пејра Великог* нема, а шта се са њим догодило за сада је непознато.

Илустровано *Житије Пејра Великог* веома је ретка књига. Колико се зна, оба тома те књиге данас има само Библиотека Матице српске, док од првог тома Орфелиновог *Житија* постоје три примерка. Веома добро очуван примерак прве књиге илустрованог *Житија*, са свим илустрацијама, поседује библиотека Историјског института САНУ. Он потиче из манастира Месића.¹⁴ Други примерак првог дела ове књиге налази се у Библиотеци Матице српске, а пре тога је припадао најпре библиотеци Јоце Вујића, чувеног библиофила из Сенте, а потом библиотеци Георгија Михаиловића.¹⁵ Оба поменута тома су с краћим предговором. Трећи примерак прве књиге Орфелиновог илустрованог *Житија*, са дужим предговором, чува се у Државној јавној историјској библиотеци у Москви.¹⁶ У Библиотеци Матице српске постоји још и комплет одвојених илустрација.

Комплет, тј. оба тома, илустрованог *Житија Пејра Великог* доспео је у Библиотеку Матице српске 1989. године. Матица српска је тада уступила Библиотеци Матице српске неколико значајних личних библиотека, међу којима су биле и библиотека Раше Радујкова (1913-1982), угледног новосадског културног прегаоца,¹⁷ и збирка Ивана Субботића (1893-1973), доктора правних наука, дипломате, унука песника и политичара Јована Субботића (1817-1886).¹⁸ Илустровано *Житије Пејра Великог* нађено је у библиотеци Раше Радујкова, о чему је јавност информисана у листу *Дневник* (6. децембар, 1989).¹⁹ Прегледањем списка књига Ивана Субботића, који су још 1984. сачинили његови наследници, завештавши Субботићеву библиотеку Матици српској, схватило се да ово изузетно ретко дело припада збирци Субботића (Орфелиново илустровано *Житије* прво је заведено на том списку),²⁰ а не библиотеци Радујкова, како се најпре мислило.

Први том Орфелиновог илустрованог *Житија Пејра Великог* из библиотеке Ивана Субботића варијантски одговара московском пример-

¹⁴ *Исјео*; Dragoljub Novakov, *Biblioteka manastira Mesića 1852. godine*, Analele Societății de limba română, Zrenjanin 1972/73, 347 (бр. 359).

¹⁵ Г. Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, бр. 107.

¹⁶ *Сводный каталог русской книги гражданской печати XVIII века 1725-1800*, т. II, Москва 1964, бр. 5027.

¹⁷ Силвиа Дражић, Радивој Додеровић, Драгица Мијовић, *Личне библиотеке у Библиотеци Матице српске*, Годишњак Библиотеке Матице српске за 1991, Нови Сад 1992, 84-85 (скраћено: С. Дражић, Р. Додеровић, Д. Мијовић, *Личне библиотеке у Библиотеци Матице српске*).

¹⁸ *Исјео*, 86-87.

¹⁹ Душица Грбић, *Откриће Орфелина*, *Дневник*, 6. децембар 1989.

²⁰ С. Дражић, Р. Додеровић, Д. Мијовић, *Личне библиотеке у Библиотеци Матице српске*, 87.

ку, што значи да има дужи предговор, а као такав он је и једини познати на југословенском простору. Други том ове Орфелинове књиге из библиотеке Субботића за сада је једини који уопште постоји. Оба дела илустрованог *Житија Пејра Великог* има, дакле, само Библиотека Матице српске, по чему се ова књига сврстава у споменике од изузетног културноисторијског и научног значаја.

У погледу очуваности илустрованог *Житија* из библиотеке Ивана Субботића, треба истаћи да томови нису комплетни. У првој књизи недостају странице 113-128 (њих замењују рукописни додаци) и 217-224 (уместо њих су додата четири празна листа), а такође нема ни шест бакрорезних прилога. У другој књизи текст је потпун, недостају само два прилога.

Посебну вредност примерцима *Житија Пејра Великог* из збирке Ивана Субботића дају записи. Оба тома садрже белешке са податком да је Петар Стефановић ове књиге добио на поклон од Захарије Орфелина, и то је сада несумњив доказ да је Димитрије Руварац био у праву када је тврдио да је Орфелин поклањао књиге Стефановићу. Тако је на предлисту првог тома записано: **Сія Исторія Подарована мнѣ / Петру Стефановичу ѿ Господина / Захаріе Орфелина / Цес: Крас: Віенс: Акас: худс: Членъ.** На стр. 364. другог тома налази се запис: **Сія Исторія Петра Перваго Россійскаго / Императ: Подаровалъ Мнѣ Петрѣ Стефановичѣ / Господинъ Захарія Орфелинъ.**

Да је књига била власништво Петра Стефановића из Земуна казује и белешка на предлисту друге књиге, датирана 24. новембра 1780. године: **ПС (= Петар Стефановић) / 1780 / Ноемвриа / 24. / Зем: / Изъ Кнѣгъ / Петра Стефановича.**

Књигу су купили у манастиру Гргетегу 1. новембра 1781, о чему сведочи белешка, писана испод претходног записа: **Кѣпили мы здѣсь в' монастирѣ Гргетегѣ / За общую ползу 1781. 1-го Ноевр.**

Обе књиге садрже и печат извесног Јована Петровића, који је отиснут словима неререформисане ћирилице - **ЈОАННЪ ПЕТРОВИЧЪ.** У првом тому печат се налази на фронтиспису и на насловној страни, а у другом на насловној и на првој нумерисаној страни.

На маргинама оба тома постоје коректорске исправке и белешке, чије би порекло ваљало тек да се утврди, а које одговарају времену непосредно после штампања књиге.

Занимљиво је истаћи још и то, да је осам илустрација у првој књизи накнадно обојено руком.

Лик Петра Великого (илустровано Житије Петра Великого, фронтиспис, књ. 1)

И С Т О Р И Я
 О ЖИТИИ И СЛАВНЫХЪ ДѢЛАХЪ
 ВЕЛИКАГО ГОСУДАРЯ
 И ИМПЕРАТОРА
 ПЕТРА ПЕРВАГО
 САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССИЙСКАГО

КОТОРУЮ

СЪ ПРЕДПОЛОЖЕНИЕМЪ КРАТКОЙ ГЕОГРАФИ-
 ЧЕСКОЙ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ

О РОССИЙСКОМЪ ЦАРСТВѢ

И СЪ МНОГИМИ МЕДАЛЯМИ ЧЕРТЕЖАМИ И ДРУГИ-
 МИ РАЗНЫМИ ПРИНАДЛЕЖАЩИМИ СОБСТВЕННОЮ
 РУКОЮ ГРЫДОРОВАННЫМИ ФИГУРАМИ И ГЕНЕРАЛЬ-
 НОЮ СЕЯ ВЕЛИКІЯ ИМПЕРІИ КАРШОЮ:

НЫНѢ ПЕРВѢ НА СЛАВЕНСКОМЪ ЯЗЫКѢ
 СОЧИНИЛЪ

ЗАХАРИА ОРФЕЛИНЪ,

Цесаро-Королевской Вѣнскаго Академіи Ху-
 дожествъ Членъ.

ЧАСТЬ ВТОРАЯ

ВЪ ВЕНЕЦІИ,
 ВЪ ТИПОГРАФИИ ДИМИТРИЯ ТЕОДОСИЯ 1772.

10А. ПЕТРОВИЧЪ

Сія исторія Подарована мѣ
 Петру Стефановичу ѿ Господина
 Захарія Орфелина
 уч. Краѣ Вѣнѣ Анаѣ худ. ѿменѣ

Сія исторія Петра Перлаго Россійскаго
 Императ. Подарована мѣ Петру Стефановичу
 Господинѣ Захарія Орфелинѣ

Записи који сведоче да је илустровано Житије Петра Великог из збирке И. Субботића
 Петар Стефановић добио на поклон од Захаріје Орфелина, књ. 1. предлист, и књ. 2,
 стр. 364

1780
 Копирани
 24.
 3м.
 КВА КНИГА
 Петра Стефановича

Запис Петра Стефановића на предлисту 2. књ. илустрованог Житија Петра Великог у
 збирци И. Субботића

Купили ми зѣбу в манастирѣ Грегетегѣ
 За общу пользу 1781. 1. 20. Подвр:

Запис да су илустровано Житије Петра Великог купили у манастиру Гргетегу,
 предлист књ. 2 из збирке И. Субботића

49275

Исторја

Петра првог Самодержца все русског
Самца

Захаріем Орфелином
у

II^а Мота III^а

на руско-саверелом ерву
у Коши бевара

Образом Петра Великом и други
на разним фигурама и
намама

Коз се сад међ Ковичами поживиел Ј. Ку Коно:
Саве Мовчи паразі зрес неке штаг
на читант. подантатна.

Никола Савић
Аутолат и Н. Коно
Српског Архива

Реверс у Рукописном одељењу Матице српске на којем је арадски адвокат Никола Савић записао да је илустровано Житије Петра Великог позајмио на читање Сави Текелији и да се оно сада налази међу књигама покојног Саве Текелије

АЛМАНАХ ГОЛУБИЦА ИЗ 1839. КОД АДАМА МИЦКЈЕВИЧА

У Библиотеку Матице српске доспела је друга свеска алманаха *Голубица* из 1839, који је издавао први београдски књижар Глигорије Возаровић, а чији је уредник био Јован Хаџић. Овај примерак *Голубице* купљен је у Књижари и антикварници Матице српске у Београду, а у Библиотеци Матице српске инвентарисан је 28. априла 1981. под инвентарним бројем 87700.

На б. стр. другог заштитног листа ове свеске *Голубице* налази се посвета написана руком Јована Хаџића, оснивача Матице српске и противника Вука Караџића, највећем песнику пољског романтизма Адаму Мицкјевичу. Посвета је без потписа и на француском језику, мастилом црне боје и гласи: „Homage d' estime à Monsieur de Mitzkievitsch Professeur au Collège Royal de la part de l' Editeur” („С поштовањем господину Мицкјевичу професору на краљевском Колежу од уредника”).

*Homage d' estime à Monsieur
de Mitzkievitsch
Professeur au Collège Royal*

*de la part
de l' Editeur*

ГОЛУБИЦА

сѣ

ЦВЕТОМЪ КЊИЖЕСТВА
СРБСКОГЪ.

I.

1839.

ГРИГОРИЈЕМЪ ВОЗАРЕВИЧЕМЪ
КЊИГОВРЪЦЕМЪ И КЊИГОПРОДАВЦЕМЪ.

У БЕОГРАДУ.

ПЕЧАТАНА У КЊИЖЕСКО-СРБСКОЈ ТИПОГРАФИЈИ.

Јован Хаџић није ни датирао посвету, али се по томе што се у посвети помиње Адам Мицкјевич као професор на Колеж де Франс, може одредити најраније и најкасније време, када је Јован Хаџић могао поклонити ову књигу Адаму Мицкјевичу. Извесно је да је Адам Мицкјевич на Колеж де Франс одржао своје прво предавање из историје словенских књижевности 22. децембра 1840, а српску књижевност почео да предаје онде 16. фебруара 1841. године. Од децембра 1840. морало је проћи време да вест о предавањима Адама Мицкјевича на Колеж де Франс стигне у Београд. Вест је побудила Јована Хаџића да подсети Адама Мицкјевича на српску књигу, па му је послао *Голубицу* најраније у пролеће 1841. године.

Није јасно да ли је Јован Хаџић послао само ову свеску *Голубице* Адаму Мицкјевичу? Вероватно ће бити да је том приликом послао и друге свеске алманаха, јер што би после 1840. слао само *Голубицу* из 1839. године. Бар у првој пошилици Јован Хаџић је морао послати Адаму Мицкјевичу свеске *Голубице* из 1839. и 1840. године.

Сасвим је вероватно да Адам Мицкјевич није читао ову књигу, јер нема никаквих бележака и других трагова читања у њој. Познато је да је Мицкјевич имао Вукове народне песме, или је за своја предавања из српске књижевности набављао приступачнију литературу: преводе српских песама на француском и немачком језику.

Неким случајем ова свеска *Голубице* остала је у Паризу и вероватно доспела у неку од антикварница или код букиниста. Тамо ју је купио Павле И. Павловић, студент права у Паризу 1918, о чему сведочи његов потпис на средини насловне стране ове књиге и гласи: „Павле И. Павловић студент права Париз, 1918”. Могуће је да је потписани студент Павле И. Павловић син генерала Ивана Павловића, начелника Историјског одељења Главног генералштаба југословенске војске од 1921. до 1922, од кога је могао наследити љубав према књизи и навику да их купује.

Овај примерак *Голубице* добро је очуван и увезан је у картон обложен хартијом са насловном страницом и позлатом на крајевима листова, за разлику од већине познатих примерака чији је увез броширан и без позлате. Један примерак овако увезане *Голубице*, али из 1840, има Библиотека Матице српске. Ово би могао бити доказ да је издавач опремао један део тиража у бољој опреми да би их поклањао.

НЕКЕ РУСКЕ И УКРАЈИНСКЕ КЊИГЕ КОД СРБА У 17. И 18. ВЕКУ

Узајамне културне и књижевне везе Срба и Руса, засноване још у доба првих Немањића, одржаване су вековима на корист оба народа. У 13. и 14. столећу оне значајно служе руском живљу под татарским ропством, док од средине 15. века, после пада Деспотовине (1459) и укидања Пећке патријаршије, те везе посебно помажу угроженим Србима у Отоманској империји да очувају свој верски и национални идентитет.¹

Нагло замирање просветне делатности, спаљивање и уништавање српских манастира и цркава, а такође и брзо пропадање и нестајање старих српских штампарија у 15, 16. и 17. веку, довело је до знатне несташнице црквених књига, неопходних у богослужењу и спасавању православља. Пошто су били немоћни да ту насушну потребу за књигама осигурају преписивањем или штампањем, Срби се окрећу Русији, тражећи помоћ. Бројни српски монаси, игумани, епископи, па чак и неки патријарси одлазе у Русију по милостињу, доносећи оданде новац, разне црквене ствари и велики број црквених књига.² Прве књиге добили су Хиландарци од Ивана Грозног 1557. године, а после њих ниједно се више посланство није враћало без књига (познато је да су у Русију одлазили монаси манастира Милешеве, Беочина, Хопова, Крушедола, Ходоша, Студенице, Папраће, Раванице итд.).³

¹ Ст. Димитријевић, *Одношаји њећских ѡаѡријарха с Русијом у XVII веку*, Глас Српске краљевске академије, LVIII, Други разред, 37, Београд 1900 (скраћено: Ст. Димитријевић, *Одношаји њећских ѡаѡријарха*), 201-217; Мита Костић, *Гроф Колер као културнопросветни реформатор код Срба у Угарској у XVII веку*, Београд 1932, 14 (скраћено: М. Костић, *Гроф Колер*); Исти, *Књиге, књижарство и књижнице Срба у XVIII веку*, Српска штампана књига 18. века. Каталог, Нови Сад-Београд 1963, 13 (скраћено: М. Костић, *Књиге, књижарство и књижнице Срба*).

² Ст. Димитријевић, *Одношаји њећских ѡаѡријарха*, 217-220; М. Костић, *Гроф Колер*, 15-17; М. Костић, *Књиге, књижарство и књижнице Срба*, 13-14.

³ Ст. Димитријевић, *Одношаји њећских ѡаѡријарха*, 220.

Велика оскудица богослужбених и богословских књига нарочито се осећа код Срба, досељених 1690. са Арсенијем III Чарнојевићем у Угарску, где им је претила опасност од покатоличавања и унијаћења.⁴

Како ни скрипторија Рачана, а ни помоћ из Русије нису били довољни извори умножавања и ширења књиге, код Срба у крајевима северно од Саве и Дунава развија се још један начин снабдевања књигом, а то је српско-руско књижевна трговина. На вашаре и сајмове у местима где живе Срби све више долазе руски трговци, доносећи са собом књигу као важну и скупочену робу. Народ их је називао „Московима”, „Москалима” или „Московитима” и дочекивао их је као „утјешитеље православља”.⁵ Према сачуваним записима, много таквих књига купљено је на вашарима у Футогу, Руми, Сегедину итд.⁶ Велики прилив руских књига код Срба у 18. веку све више је потискивао из употребе ионако ретке србуље, а као последица тога јавља се рускословенски језик као црквени и књижевни језик, уместо дотадашњег српскословенског.⁷

О присуству руских књига код Срба најбоље сведоче записи остављени у њима. Многе од њих објавили су Љубомир Стојановић и Петар Момировић.⁸

У збирци ћириличких књига до краја 17. века Библиотеке Матице српске налазе се три руске и две украјинске књиге, које садрже белешке Срба у 17. и 18. веку. Колико ми је познато, ти записи први пут су донети у каталогу *Ћирилицом шћамјане књиџе 15-17. века Библиоџеке Мајџице срџске*.⁹ У наведеном Каталогу поменуте белешке цитиране су изворним писмом и правописом у одељку *Зайиси каталошког описа књиџе*, а циљ овог рада је да скрене пажњу на њих, као на још неке потврде присуства и коришћења руских и украјинских књига у српском народу током 17. и 18. века.

У књизи *Евхолоџион (Молиџвослов, Требник)*, издатој у Москви 1662. године (сигн. Р Ћр I 1.1),¹⁰ постоје два записа која сведоче о томе да је она припадала милешевским монасима 70-тих и 80-тих година 17.

⁴ М. Костић, *Гроф Колер*, 17.

⁵ М. Костић, *Руско-срџска књиџарска џрџовина џерезијанскоџ доба*, Ср. Карловци, 1912, 5-6; М. Костић, *Књиџе, књиџарсџво и књиџнице у Срба*, 14; Никола Гавриловић, *Исџорија ћирилских шћамјарија у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку*, Нови Сад 1974, 34.

⁶ Љуб. Стојановић, *Сџари срџски зайиси и најџйиси*, књ. 2, Београд 1903, бр. 3107, 3142, 3334 итд. (скраћено: Љуб. Стојановић, *Сџари срџски зайиси и најџйиси*, књ. 2); Петар Момировић, *Сџари срџски зайиси и најџйиси из Војводине*, књ. 1, Нови Сад 1993, бр. 648, 785, 947, 949, 993, 1090 итд. (скраћено: П. Момировић, *Сџари срџски зайиси и најџйиси*).

⁷ М. Костић, *Гроф Колер*, 17; М. Костић, *Књиџе, књиџарсџво и књиџнице*, 17.

⁸ В. нап 6.

⁹ Душица Грбић, Ксенија Минчић-Обрадовић, Катица Шкорић, *Ћирилицом шћамјане књиџе 15-17. века Библиоџека Мајџице срџске*, Нови Сад 1994 (скраћено: *Ћирилицом шћамјане књиџе*).

¹⁰ *Ћирилицом шћамјане књиџе*, бр. 158.

века. Први запис исписан је континуирано на предњим странама листова 1-12. Он је прекривен комадићима хартије, па сам га прочитала са полеђине листова, у огледалу. Запис је датиран јула 1677. године. Он казује да је *Требник* власништво попа Авесалома Милешевца, а у њему се, такође помиње и игуман Андоније: **Сија књига Требник попа Авесалома Милешевца, лето 7185 (=1677) месеца ијулија. Тогда појде на послушаније Богу молившу при игумену Андонија.**¹¹

Поп Авесалом је, вероватно, милешевски архимандрит, који је, према сачуваној грађи, путовао у Москву 1675. године и отуда донео новац и књиге.¹² Могуће је да је он тада добио или купио и овај московски *Молийвеник*. Ко је, заправо, поменути игуман Андоније не могу поуздано да кажем. У једном запису, објављеном у књизи *Сѣари срѣски записи и најѣиси* Љуб. Стојановића, јавља се јеромонах Андоније, који је 1653. године донео из Москве *Јеванђеље* и положио га у свој манастир Милешеву.¹³

Други запис у том *Молийвенику* писан је новом руком, такође континуирано, на листовима 126-15а. Он потиче из 1687. године, а саопштава да књига припада попу Висариону Милешевцу, као и то да ју је он добио од проигумана Аксентија: **Сија књига попа Висариона Милешевца. Даде му је проигумен Аксентије, лето 7195 (=1687).**

Из литературе знан ми је само архимандрит Висарион, који је неколико пута ишао у Русију по милостињу, у периоду од 1652. до 1668. године (1652, 1657, 1659, 1664. и 1668).¹⁴ Када се говори о његовом одласку 1668, наглашава се да је он тада последњи пут путовао у Москву.¹⁵ У расположивој грађи нисам нашла да се архимандрит Висарион Милешевца помиње после 1668. године. Стога ми је тешко да закључим ко је, у ствари, поп Висарион из записа у овом *Молийвенику*. Нисам сигурна да је он напред поменути архимандрит. Проигуман Аксентије, који је даровао књигу попу Висариону, сигурно је иста личност, чије име се среће и у два записа Љуб. Стојановића. У запису из 1683. он се помиње као игуман,¹⁶ а у белешци из 1690. као проигуман манастира Милешеве.¹⁷

¹¹ У овом раду записи се доносе у транскрипцији, савременим писмом и правописом.

¹² Ст. М. Димитријевић, *Грађа за срѣску историју из руских архива и библиотеке*, Споменик, Српска краљевска академија, LIII, Други разред, 45, Београд 1922, 163 (скраћено: Ст. М. Димитријевић, *Грађа за срѣску историју*); Владимир Р. Петковић, *Прељед црквених сѣоменика кроз њовесницу срѣског народа*, Београд 1950, 190 (скраћено: В. Р. Петковић, *Прељед црквених сѣоменика*).

¹³ Љуб. Стојановић, *Сѣари срѣски записи и најѣиси*, књ. 1, Београд 1902, бр. 1495 (скраћено: Љуб. Стојановић, *Сѣари срѣски записи и најѣиси*, књ. 1).

¹⁴ Ст. М. Димитријевић, *Грађа за срѣску историју*, 159-163; В. Р. Петковић, *Прељед црквених сѣоменика*, 190.

¹⁵ Ст. М. Димитријевић, *Грађа за срѣску историју*, 163.

¹⁶ Љуб. Стојановић, *Сѣари срѣски записи и најѣиси*, књ. 1, бр. 1820.

¹⁷ *Исѣо*, 1929.

О књизи *Крмчија*, Москва 1653 (сигн. Р Ђр IV 3.1), драгоцену и занимљивој по томе што је штампана у време великих раскола у руској православној цркви, када се водила снажна духовна борба између старообредника и новообредника, било је већ речи у раду *Три рејкосѣи из збирке шѣамѣаних ћириличких књига до краја 17. века Библиоѣеке Маѣице срѣске* (стр. 56). У овом прилогу пажња је усмерена на два записа у тој књизи који казују да је она припадала карловачком митрополиту Вићентију Поповићу Хаѣи Лавићу из Јањева. Као што је познато, Вићентије Поповић био је придворни калуђер патријарха Арсенија III Чарнојевића и избегао са њим 1690. године. За будимског епископа изабран је 1708, а за карловачког митрополита 1713, где је остао до своје смрти 1725. године.¹⁸

У првој, недатираној белешци, која континуирано тече на предњим странама листова 7-24, Вићентије Поповић је записао: **Сија књига зовоми Правило светих апостол и светих отац васељенски и помесних саборов васех освешченаго господина, господина Вићентија Поповића, православнога архиепископа и митрополита васем Србљем обретајущим се под властију.**

Други запис (л. 25а) Вићентије Поповић оставио је у Сентандреји 1718. године. Ту он саопштава да му је књигу „на службу” даровао господин владика скадарски кир Данил: **Светаго римскаго цесара: потписа се месеца февруара ва вароши Стиандреји 1718. Сију књигу подаровал мне на службу господин владика скендеријски кир Данил. Писа 718.**

За црногорског владика Данила из породице Његуш зна се да је 1715. године путовао у Москву, молећи помоћ за настрадалу и опустошену земљу под Турцима.¹⁹ Судећи по неким записима, које су објавили Љуб. Стојановић и П. Момировић, он је тамо куповао књиге, а неке касније и поклањао.²⁰ Сасвим је могуће да је владика Данило купио у Москви 1715. и овај примерак *Крмчије* из 1653, а потом га поклатио Вићентију Поповићу Јањевцу да му послужи у раду.

У књизи *Окѣоих*, штампаној у Лавову 1644. године (сигн. Р Ђр IV 6. 1),²¹ на листовима [2а-3б] и 1а, оставио је запис Јоаникије Владисављевић, митрополит темишварски. У тој белешци, датираној 9. децембра 1721, Јоаникије Владисављевић казује да је књига његова својина: **Сија књига божественаја глагољема Октоих мне смертнаго Јоаникија Владисављевича, митрополита темишварскога. Потписа се ва лето 1721. декембрја, 9. дња.**

¹⁸ Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија срѣско-хрвајска-словеначка*, III, Загреб 1928, 484.

¹⁹ *Истѣо*, I, 558.

²⁰ Љуб. Стојановић, *Сѣари срѣски записи и најѣисци*, књ. 2, бр. 2283, 2291, 2296; П. Момировић, *Сѣари срѣски записи и најѣисци*, бр. 152.

²¹ *Ѓирилицом шѣамѣане књиге*, бр. 153.

Јоаникије Владисављевић постављен је за митрополита темишварског 1713, док је за епископа темишварског потврђен 1722. године. Умро је 7. октобра 1727. године.²²

Књигу *Месија њраведни* Јоаникија Гаљатовског, штампану у Кијеву 1669. године (сигн. Р Ђр II 2. 1),²³ имао је Арсеније Живковић, протопоп сегедински. Он ју је купио за 6 форинти. О томе сведочи његова недатирана белешка на полеђини 4. нумерисаног листа на крају књиге: **Сију књигу, називајемују Месија, купи ја за 6 форинти, ја иже потписавши Арсениј Живкович, протопоп сегедински.**

Арсеније Живковић је рођен у Сегедину. У периоду од 1730. до 1756. био је сегедински прота. Године 1756. постављен је за игумана манастира Ковиља, а био је и епископ пакрачки (1770-1781) и епископ бачки (1781-1782). Умро је 1782. године.²⁴

У овој књизи налазе се и записи Павла Нешковића из Новог Сада, датирани 1798. године. На л. 151а он је забележио да је књигу прочитао: **Прочтох аз П. Нешкович, 1798, мај.** У запису на л. 210а Павле Нешковић казује да је књига била код њега на читању и да ју је прочитао: **Зри, бист на прочитанију у мене 1798. и прочтох ју аз Павел Нешкович.** Примерак књиге *Месија њраведни*, коју је Павле Нешковић прочитао, била је власништво Саборне цркве Св. Ђурђа у Новом Саду. Тај податак он је саопштио у запису на полеђини 5. нумерисаног листа на крају књиге: **Сија књига јест храма иже в Ново Саде, Соборнаја Светаго великомученика Христова Георгија. Потписана лета Христова 1798, месеца јуна, 20. Па. Нешкович.**

Према грађи о Нешковићима у *Новосадским биографијама* Васе Стајића, писар наведених записа могао би бити новосадски трговац, деда Мите Нешковића, учитеља и педагошког писца.²⁵ У поменутом извору није речено када је Павле Нешковић рођен, наведено је, поред осталог да се оженио 1802.²⁶ и да је умро 1841. године.²⁷

Књига *Обед душевни*, Симеона Полоцког, штампана у Москви 1681. године (сигн. Р Ђр IV 2.1),²⁸ како казују два записа у њој, била је својина цркве Св. Јована у Бачкој Паланци. Први запис налази се на предњој страни празног листа на почетку књиге: **Сија душеспасателнаја књига, зовома Објед душевни јест цркве паланачке, храма Рождества честнаго**

²² Слободан Костић, *Срби у румунском Банату, Историјски, бројни, економско-њивредни њрељед 1940. године*, Темишвар (б.г.), 14.

²³ *Ђирилицом шїамїане књїге*, бр. 159.

²⁴ *Шемаїизам Еїархије бачке за годину 1897*, Нови Сад 1898, XVIII-XIX; *Срби у Сегедину*, Споменик, САН, XVIII, Одељење друштвених наука, н.с., 10, Београд 1960, 100, 107, 111.

²⁵ Васе Стајић, *Новосадске биографије*, св. 3, Нови Сад 1938, 234-240.

²⁶ *Истїо*, 234.

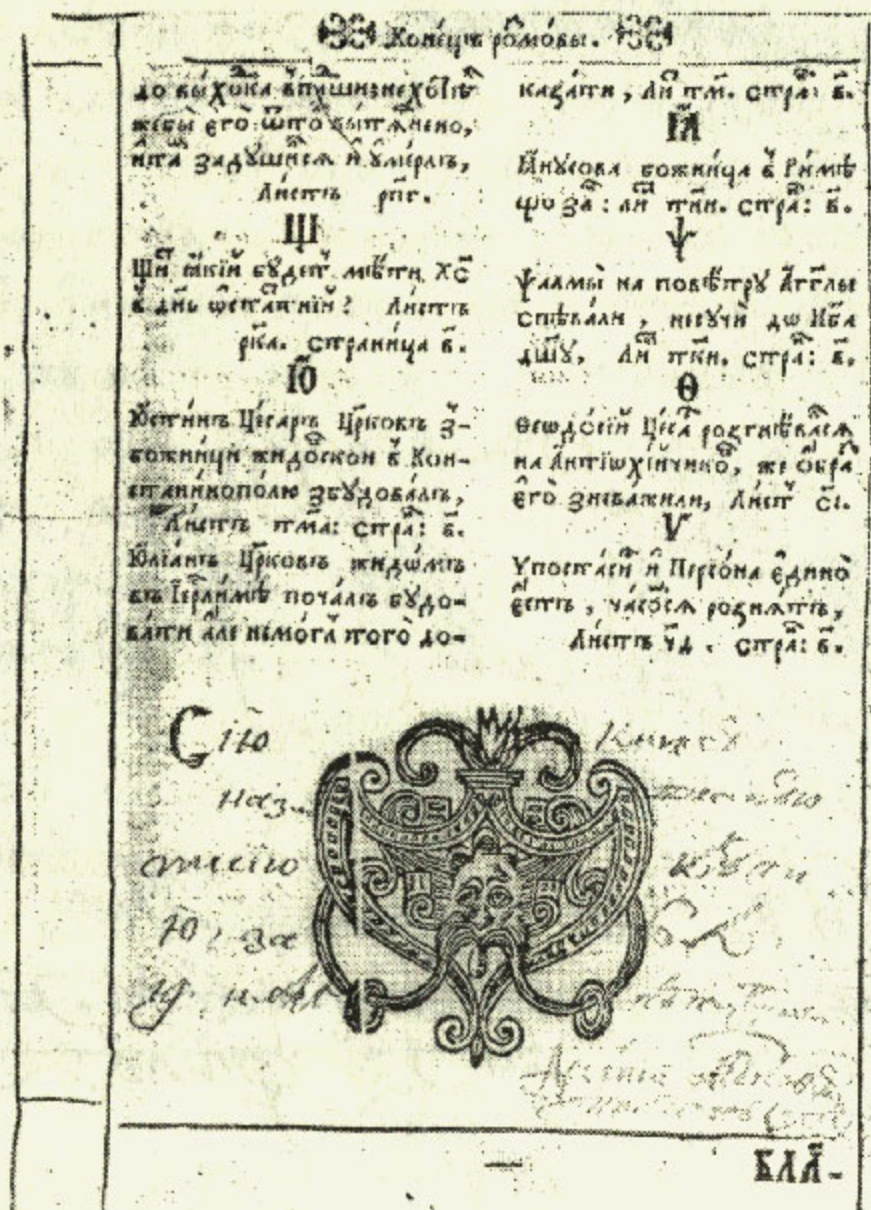
²⁷ *Истїо*, 236.

²⁸ *Ђирилицом шїамїане књїге*, бр. 160.

славного пророка, претечи и крститеља господња Јоана. Дарована Маром Ђурчића, лета господња 1766-о, ноемрија 10-ог, при протопресвитеру Стефану Савичу и наместнику Савје Маркович. Друга белешка писана је континурано на листовима 1а-9а другог нумерисаног низа: Сију књигу Објед душевни дарствовала Марија, супруга почившаго ијереја Јоана, пароха илочкаго цркви паланачкој за вјечити спомен своих мертвих 1766, неомврија 10-г.

Пема сачуваним записима у овде поменутих руским и украјинским књигама 17. века из збирке Библиотеке Матице српске, власници и дародавци тих књига у 17. и 18. столећу биле су већином знамените личности у историји Срба. Скоро сва лица, чија се имена јављају у тим записима, припадају српским црквеним слојевима (монаси, епископи, митрополити итд.), док се од припадника грађанског сталежа среће само име Павла Нешковића, новосадског трговца.

Поред тога што ови записи верно сведоче о српско-руским везама у 17. и 18. веку, они пружају и многе друге занимљиве податке, те су као грађа драгоцени и за нека друга културноисторијска истраживања.

Запис Арсенија Живковића, протопопа сегединског, у књизи Месија праведни Јоаникија Галатовског, Кијев 1669, четврти ненумерисани лист на крају књиге (Р Ђр II 2.1)

Киѡвопѡльскій архієпископъ ісаѡафъ .
 Вѡланіискій архієпископъ акакіи .
 Кедрскій архієпископъ мазімъ .
 Пѡлгоцкіаніискій архієпископъ аргеній .
 Самскій архієпископъ сѡмесонъ .
 Карпадіискій архієпископъ меодіи .
 Кеоскій архієпископъ діонвіи .
 Лофніискій єпископъ деофанъ .
 Кѡтрискій єпископъ зѡіма .
 Діауаліискій єпископъ геѡфріи .
 И на тоиже грамотѣ подпиана сѡуть
 имена ієрарховъ .

Слѡво писано Царю :
 Достое Мѡафеѡ
 Визарскій Сѡиднѡрскій
 аѡафъ 1718
 Слѡво писано Царю :
 Достое Мѡафеѡ
 Слѡво писано Царю :
 Достое Мѡафеѡ
 Слѡво писано Царю :
 Достое Мѡафеѡ

ВЪ НЕДЕЛЮ ПАСХИ

Вселама на несеку и арган екин, како
 друзи наши блази, бедичкихъ благъ родъ
 нашема жемателю. Вселама, како лица нхъ
 паденима сатаны оумаленин и шкдубенин,
 блочертнвими нмуть исполнителю чакн. и
 аще они по словен итнине упорганима,
 ш единомъ грешницъ канцемема вселама:
 то колми паче ннѣ, ш праведницъхъ изада
 хртомъ гдемъ свободенныхъ, и онымъ въ
 содружество уготованни радости исполнителю.
 Земла же како не имать торжествовати,
 егда бивши прежде проклата, и змисемъ въ
 пнрѣ данна, нынѣ толко возвелучила,
 како егъ словъ упорганѣ во плоти хртовѣ
 соединившиа, и кровю егъ бжественнон
 вчера шмовина бивши: по не мнозѣ времени
 в тоиже плоти хртовѣи, ннѣ шживлениѣи,
 имать ести шденди ега оца, превыше
 вѣхъ негъ, и вѣхъ снагъ неныхъ.
 жителема пакн мира егъ, родъ нашема
 чловѣчкомъ, нбѣтъ лѣтъ не ликовествовати
 нынѣ, егда хртовъ воскрес: нике какоже
 еллен пррокъ, радн ешвѣ прочекихъ,
 возопикшихъ ш коновѣ мди: смертъ есть
 въ коновѣ, члвѣче екин: мдикон изгна тѣ
 смертъ, гореть неган из тогъ конова:

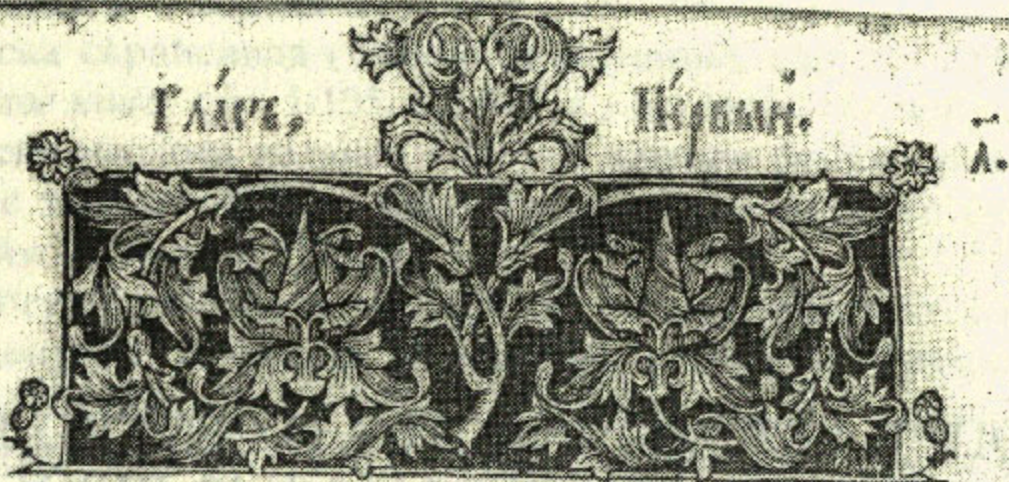
Лук
гла:
Ет.

сы

Дц:
гла:
А.

ТАКО

1758
 50
 В Нее 10

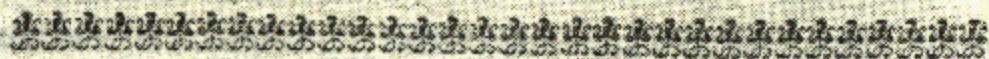

ЗНАУАДО СВЯТОКЪ О КТОИХЪ

Сиркѣхъ.

О С М О Г Л А С Н И К Л

Содержащаго видѣ подованце вогаждованіе.

ВЪ СЪКЕСОТѢ ВЪ ВЕЧЕРѢ, НА МАЛЪИ ВЕЧЕРИИ.

НАРДН ВОЗВА: ПОСТАВЛЯЕМЪ СТИХОВЪ, А. И ПОЕМЪ СТИХИРИ КРАСНЫ О КТОСЪХЪ Г. ПОСТАВЛЯЕМЪ ПЕРВОГО СТИХЪ.

ГЛАГОЛЪ, А. ТВОРИШИ ПРИБОДОКЪ НАШЕГО.

І О А Н Н А Д А М А С К И Н А.

ВЕЧЕРНА НАША МОЛИТВА, ПРИИМИ СЪВМІ ГДН: И ПОДАЖДЕ НАМЪ ШЕСТА

ВЛІНІЕ ГРѢХОВЪ. ЯКЪ ТЫ ЕДИНЪ ЕСИ, ИЛИНЪ ИЗЪ МІРЪ ВОСПРІИ. СЫНЪ ДЪТІ АНДІЕ СІСЪ, И ШЕМИ МЪТІ ЕГО: И ДАДІТИ СЛАВЪ АНІ ВОСПРІИМЪ ИЗЪ МРТАВІ. ЯКЪ ТОНЪ БІТЪ БГЪ НШЪ, ИЗСАВАНЪ НАСЪ ШЕ БІЗАКОНІИ НАШНХЪ.

ПРИИДЪТЕ АНДІЕ ВОСПОИМЪ, И ПОКЛОНИМЪА ХЪ: САВАНІЕ ЕГШЪ ЕЖЕ ИЗЪ МРТАВІ ВОСПРІИ. ЯКЪ

ТОНЪ БІТЪ БГЪ НШЪ, ИЖЕ ШЕ ЛІТИ ВРАЖІА, МІРЪ ИЗСАВАНІ СЛАВА: ИЛИНЪ: КО: СОМА ГЛАГОЛЪ, ТОИЖЕ.

АВІННОЕ ПОРЖІЕ ДНЪ СРАТІИ, ЧЕВЪ ДА ИГРАМЪ, ДА АНКДІТЪ ЧАЛІВО: СОЗВА ВО НАСЪ ПРТАЛЪ БЦА, НЕКВІНОЕ ДЪТВА СОКРОВНИЦЕ: МЫСЛИННІИ ВТОРАГО АДАМА РАИЪ СОУКЛАНІЕ ЕДИНЪ, ИГВІННШ ШЕОНЪ БІТІТЪ: ПОРЖІЕВО СПМІТІАНАГО СОВОКЛАІНІА. ЧРТОГЪ ВІМІЖЕ СЛОВО ПЛОТЬ ВУНЕВЪІТИ, БЪ ИСТИННЪ

Handwritten signature and date: 1721

ДРАГОЦЕНА СВЕДОЧАНСТВА О СРПСКО-РУСКИМ КУЛТУРНИМ ВЕЗАМА У 19. ВЕКУ

Државна јавна историјска библиотека Русије једна је од највећих библиотека у тој земљи. Када је основана 1938. године, језгро њених фондова чиниле су највредније збирке Историјског музеја у Москви, отвореног 1883. године, а то су биле личне библиотеке чувених руских слависта и библиофила-ентузијаста: Александра Дмитријевича Черткова (1789-1858), Александра Ивановича Барјатинског (1814-1879), Александра Александровича Котљаревског (1837-1881), Павела Васиљевича Шчапова, Владимира Николајевича Рогожина и других.¹

У веома богатим и разноврсним збиркама ове угледне установе налазе се и српске књиге епохе националног препорода српских земаља, од краја 18. века до 1878. године, а већина их је ту доспела с поменутиим личним колекцијама.

Српске књиге из овог изузетно важног периода у културном и духовном животу српског народа у збиркама Државне јавне историјске библиотеке Русије презентоване су јавности у каталогу Н. М. Пашајеве *Сербская книга эпохи национального возрождения (конец XVIII в.-1878 г.) в фондах ГПИБ России (Српска књига епохе националног препорода (крај XVIII в.-1878. г.) у фондовима ДЈИБ Русије)*, објављеном у Москви 1996. године.²

Овај каталог формата 8° и брошираних корица има 130 нумерисаних и 10 ненумерисаних страница.

Отвара га уводна реч Н. М. Пашајеве насловљена *От составителя (Од састављача)*, стр. 3-9, где се најпре кратко казује о историјату књига и о начинима њиховог прибављања, са акцентом на српско-руским кон-

¹ А. И. Чемерисский, *Основные этапы формирования книжных фондов Библиотеки, Государственная публичная историческая библиотека: сборник статей (из опыта работы за 20 лет)*, Москва 1958, 9-26.

² Примерак *Каталога* (Б II 2577) доспео је у Библиотеку Матице српске као поклон директора Државне јавне историјске библиотеке у Москви др Михаила Дмитријевича Афанасјева, приликом његове посете Матици српској 1996. године.

тактима који су томе допринели, а затим се дају напомене о методологији описа књига и о изради каталога.

Иза списка скраћеница (*Список сокращений*), стр. 10, следи каталог књига (*Каталог книг*), стр. 1-125. Од броја 1 до броја 471, азбучним редом аутора, односно наслова издања, нижу се њихови библиографски описи. Тих издања је заправо 473, јер два од њих имају поновљен редни број, с додатим малим словом а: 157а и 181а.

У каталогу се јављају и периодичне публикације, као што су месецослови, календари, алманаси, забавници, а такође и разне брошуре, затим беседе и друго.

Библиографски описи публикација рађени су *de visu*, а садрже податке о аутору и наслову издања, месту издања или штампања, издавачу или штампару и броју страница, као и о присуству списка претплатника.

Иза библиографског описа дате су напомене о особености примерка, цитирани су рукописни записи (потписи, посвете, белешке) и текстови печата и екслибриса, док су на крају наведени сигнатура и инвентарни број. Ако је издање заступљено у више примерака, ти примерци су означени редним бројевима 1-и, 2-и, 3-и итд., а за сваки од њих стављене су одговарајуће напомене.

У библиографском опису поштовани су језик и писмо публикације, а у одредницима имена аутора наведена су у фонетском облику, савременом ћирилицом.

Каталог прате два регистра: *Тематический указатель* (*Темајски рејисџар*), стр. 126-127, и *Именной указатель* (*Именски рејисџар*), стр. 128-131. На последњих 8 ненумерисаних страница налазе се портрети Ђуре Даничића, Вука Стефановића Караџића, Симе Милутиновића-Сарајлије, Доситеја Обрадовића, Јована Рајића, Осипа Максимовича Бодјанског, Александра Фјодоровича Хилфердинга и Александра Александровича Котљаревског.

Каталог Државне јавне историјске библиотеке у Москви јасно дочарава дух српског националног препорода на пољу стварања и издавања књига. У условима државне обесправљености и националног угњетавања, публиковање споменика националне мисли и културе код Срба добило је снажан патриотски и национално-ослободилачки значај. Словенска и национална историја, национални фолклор, проблем језика, као израз тежњи да народни језик постане књижевни, дубоко су инспирисали српске патриоте, просветитеље и препородитеље тога доба, што је оставило трага и на тадашњу књижну продукцију. Публикације са овим темама доминирају у анализираном каталогу, а сем њих овде налазимо и дела из белетристике, филозофије, педагогије, етнографије, етнологије, географије, религије, права, економике итд.

Значајно место заузимају и календари, месецослови, алманаси и забавници, који су тада били веома популарни и омиљени код шире читалачке публике, како у градовима тако и у селима.

Овде срећемо и разне брошуре и политичке листове који одражавају тадашњи свакодневни политички живот. Има и ода и беседа поводом разних свечаности, затим полемичких и других списа.

Преглед издања у овом каталогу показује да су ту дела најзначајнијих српских писаца, уредника, издавача, преводилаца, публициста и других културних стваралаца и прегалаца: Јована Рајића, Доситеја Обрадовића, Атанасија Стојковића, Лукијана Мушицког, Димитрија Давидовића, Милована Видаковића, Саве Текелије, Јоакима Вујића, Симе Милутиновића-Сарајлије, Јована Пачића, Петра II Петровића Његоша, Бранка Радичевића, Јована Стејића, Јована Стерије Поповића, Димитрија Тирола, Вука Стефановића Караџића, Платона Атанацковића, Јована Хацића, Милоша Поповића, Данила Медаковића, Ђуре Даничића, Меда Пуџића, Јована Суботића, Милорада Медаковића, Нићифора Дучића, Милана Милићевића и других.

Поред оригиналних дела, јављају се и преводи са руског, немачког, француског, мађарског, грчког, латинског и других језика.

Највише је књига с потписима и белешкама Осипа Максимовича Бодјанског (1808-1877), чувеног руског слависте и професора Московског универзитета, а такође и са њему упућеним посветама. Он је као млад научник био на службеном путовању по словенским земљама од 1837. до 1842. године, када је посетио и Београд и Војводину. Тада је прибавио доста српских књига на којима је бележио од кога их је добио, када и где је то било. Од пријатеља са којима је контактирао на том путовању добијао је књиге и касније, по повратку у Москву. После смрти Бодјанског, део његове библиотеке, где је било и српских књига, доспео је с колекцијом познатог руског библиофила Павела Васиљевича Шчапова у Историјски музеј Русије, а потом, како је већ истакнуто, и у Државну јавну историјску библиотеку. Судаћи по цитираним записима, Бодјански је двадесет две књиге добио од Ђорђа Кирјаковића, трговца и љубитеља књиге из Новог Сада, 1840. године, када је боравио у овом граду.

Тринаест књига из овог каталога поклонио му је Сима Милутиновић-Сарајлија. Неке му је дао у Пешти 1838. и 1839. године, док му је неке послао у Москву 1843, 1845. и 1846. године.

Од Милоша Поповића, публицисте и писца, добио је девет књига, такође неке док је био на путовању у Новом Саду 1839. и 1840, а неке по повратку у Москву 1845. и 1847. године. Како сведоче записи, Поповић је слао књиге Бодјанском у Москву из Београда и Будима.

Од описаних књига у овом каталогу Бодјанском је шест даровао Павел Јозеф Шафарик, 1842, 1843. и 1846. године.

На три књиге среће се белешка Бодјанског да је књигу добио од Матице српске, 1839, у Пешти. То су: *Силоан и Милена* Милована Видаковића (Будим 1829), *Жерџа на смрти* Аугуста фон Коцебуа (Будим 1830) и *Лири* Јована Суботића (Пешта 1837).

С посветама Јефрема Ненадовића, члана Савета Кнежевине Србије, упућеним Бодјанском, јављају се две књиге. Две књиге из овог каталога Бодјански је добио и од Владимира Јакшића, преводиоца. Једна од њих садржи белешку Бодјанског, писану у Београду 1839, а друга је с посветом Јакшића, писаном 1849, такође у Београду.

Према цитираним записима у овом каталогу, у време службеног путовања Бодјанском су по једну књигу поклонили Милован Видаковић, 1838, Пешта, Константин Каулиције, 1839, Нови Сад, и Семјон Шитјаревич, 1839, Пешта. По повратку у Москву, по једну књигу послали су му Платон Атанацковић, 1845, Будим, Вук Стефановић Караџић, 1849, и Медо Пуџић (година није назначена).

На петој свесци *Голубице* из 1843. и 1844. налази се белешка Бодјанског која казује да је она његово власништво. Ту је и посвета београдског издавача Глигорија Возаровића Библиотеци катедре словенске при Свеучилишту у Москви.

Ученик Бодјанског, познати слависта Александар Фјодорович Хилфердинг (1831-1872), имао је велику библиотеку у којој је било и српских књига. После његове смрти откупио ју је кнез и фелдмаршал Александар Иванович Барјатински, чија збирка књига касније доспева у Историјски музеј, а потом, како је већ речено, у Државну јавну историјску библиотеку. Посвете на књигама из овог каталога сведоче да су му књиге поклањали Медо Пуџић, 1863, Дубровник, Александар Андрић, Стефан Верковић, Милан Милићевић, А. Вукомановић, 1859, Београд, Данило Медић, Огњеслав Утјешиновић Острожински, 1869, Беч, и Димитрије Матић.

Три публикације припадале су руском научнику Петру Ивановичу Кепену (1793-1864). Путујући по словенским земљама 1821-1824, Кепен је посетио и Нови Сад и Пешту, где је упознао многе угледне Србе, који су му потом слали књиге у Русију. Књиге из библиотеке Кепена доспеле су у Историјски музеј Русије с библиотеком Александра Александровича Котљаревског, а одатле и у Државну историјску библиотеку, када је она основана. Тако су се и три српске публикације, о којима је реч, нашле у овој Библиотеци. Две од њих, *Банайски алманах за 1827*, и *Словенску грамајику* (Беч 1827), Кепен је добио од Димитрија Тирола. Ова друга му је стигла с писмом Вука Караџића из Беча, 1827. године. Трећу књигу *Вуков одговор на ушук Г. М. Свечића* (Беч 1843) послао му је Вук Караџић по господину Мошировићу, 1844. године.

У време када су аустријске власти на сваки начин покушавале да спрече ширење руских књига у словенске области Империје, а такође и словенских књига у Русију, Вук је, живећи у Бечу, често лично слао словенске књиге у Русију и у друге словенске земље, или је, пак, томе посредовао. Са Вуковим посветама у овом каталогу, поред већ поменутих књига упућених Хилфердингу и Кепену, налазимо још пет публикација. Две од њих даровао је чешком слависти Вацлаву Ханки (1791-1861),

а по једну је поклатио Александру Фјодоровичу Малиновском, 1821, Беч, Николају Васиљевичу Бергу и Фјодору Павловичу Аделунгу (1768-1843), руском историчару, лингвисти и библиографу.

Више публикација из овог каталога припадало је Ивану Сергејевичу Аксакову (1823-1886), руском публицисти и песнику, а добио их је од Стефана Верковића, Нићифора Дучића, Милана Милићевића, 1868, Београд, Меда Пуцића, 1863, и од Читалишта београдског.

Нићифор Дучић, поред тога што је поклатио књиге Хилфердингу и Аксакову, даровао је и две књиге Михаилу Никифоровичу Каткову (1818-1887), руском новинару и публицисти, што потврђују посвете на њима.

Милан Милићевић је слао, како смо видели, Хилфердингу и Аксакову, али и Дмитрију Ивановичу Иловајском (1832-1920), руском историчару, Владимиру Фјодоровичу Одојевском (1803-1869), руском писцу, филозофу и педагогу, 1868, Београд, и Михаилу Рајевском, 1868, Београд.

У овом каталогу наилазимо и на књигу с поветом Јанка Шафарика Историјској јавној библиотеци у Санктпетербургу, писаном 1863, у Београду.

Каталог открива још доста власника књига, који су се само потписали или оставили печат, али у овом приказу акценат је стављен на посвете и белешке, као драгоцене сведочанства о српско-руским културним везама у 19. веку.

КАТАЛОГ ИЗЛОЖБЕ СРПСКИХ КЊИГА XVIII-ПОЧЕТКА XX ВЕКА У СЛОВЕНСКОМ ФОНДУ БИБЛИОТЕКЕ РУСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА У САНКТ ПЕТЕРБУРГУ – ЈОШ ЈЕДНО СВЕДОЧАНСТВО О СРПСКО-РУСКИМ ВЕЗАМА ТОГА ДОБА

Каталог изложбе *Сербская книга XVIII – начала XX вв. в Славянском фонде БАН (Српска књиџа XVIII – почетка XX в. у Словенском фонду Библиотеке Академије наука)*, чији је састављач Е. В. Комисарова, појавио се у издању Библиотеке Руске академије наука у Санкт Петербургу 1998. године, а његово публикавање остварено је уз помоћ и подршку петербургског Србина Марка Радовановића.

На почетку ове публикације са 69 страница и три факсимила долази ауторкина уводна реч, под насловом *Сербская книга в Славянском фонде Библиотеки Российской академии наук (Српска књиџа у Словенском фонду Библиотеке Руске Академије наука)*, стр. 3-10, где се укратко казује и историјату Словенског одељења Библиотеке Руске академије наука и о формирању и развоју Словенског фонда у њој. Истиче се да је Словенско одељење те Библиотеке основано 1883. године на иницијативу директора Првог руског одељења, академика А. А. Куника. У разним периодима на челу Словенског одељења били су О.О. Гонсиоровски (1883-1886), П. А. Сирку (1887-1893), Е.А. Волтер (1894-1919), Р.К. Енгле (1920-1921), А. И. Љашченко (1922-1930). Године 1930, приликом реорганизације Библиотеке, ово одељење је затворено. Од 1932. до 1936. рад са словенском књигом одвијао се у оквиру Кабинета славистике. Касније, сва приновљена словенска издања распоређивана су у иностране збирке и збирке књиџа на језицима народа СССР. Приступ читалаца алфаветском каталогу Словенског фонда више није постојао, нити је било информација у стручном каталогу о тим публикацијама, што је деловало врло неповољно на истраживаче слависте. Јула 1994. године поново је отворена Читаоница Словенског фонда, са превасходним задатком стварања електронског каталога те збирке, како би се допринело бољем учвршћивању културних и научних веза Русије са државама источне Европе.

Славистички фонд Библиотеке Руске академије наука, као највећа збирка словенске књиге XVII – прве трећине XX века, садржи 270.000 томова, разврстаних по језицима: украјински, белоруски, бугарски, српски, хрватски, словеначки, чешко-словачки, пољски, лужичкосрпски, а такође и „општесловенски”, у којем су славистичка издања на руском језику и на западноевропским језицима, библиотека Санктпетербургског словенског добротворног друштва (око 6.000 томова) и словенски део библиотеке И.И. Срезњевског са 1.827 наслова књига и часописа. Библиотека И.И. Срезњевског издваја се с једне стране као највреднија збирка словенске књиге епохе националног препорода, а с друге као прекрасна, практично комплетна збирка основних научних радова из словенске филологије, објављених у XVIII и прве две трећине XIX века.

У Словенски фонд српске књиге су доспеле разменом, куповином, претплатом, као и набавком личних библиотека познатих руских слависта И.И. Срезњевског, И.А. Бодуена де Куртене, П.А. Кулаковског, П.А. Сиркуа и других.

Године 1877. Библиотека Руске академије наука прибавила је значајан део збирке Вука Стефановића Караџића. Из Вукове библиотеке овде је тада приспело 400 словенских књига, издатих од краја XVIII века до 1863. године.

Збирка српских публикација у Библиотеци Руске академије наука садржи више од 4.000 наслова књига, брошура, сепарата и преко 100 наслова периодичних издања, међу којима су комплети свих најважнијих научних и општекњижевних часописа, разних провинцијалних издања итд.). Збирку чине дела из српске уметничке књижевности XVIII – прве трећине XX века, мемоари и публицистика 1840-1920, приручници, библиографије, књижарски каталози, научно-популарна дела из социјално-економске, политичке и културне историје Србије, етнографије, права, језика, фолклора, књижевности, уметности, религије, црквене историје, историје просвете Срба, међу којима су и издања Матице српске и Српске краљевске академије. Ту су и разна службена и законодавна акта, леци, факсимили, уметнички албуми, рукописи, мапе, уџбеничка и дечја литература, као и неке друге публикације.

Нарочиту вредност збирке представљају издања истакнутих српских стваралаца Захарије Орфелина, Доситеја Обрадовића, Јована Рајића, Вука Караџића и других.

У Каталогу о којем је реч српски раздео Словенског фонда презентован је са укупно 155 јединица, распоређених у три целине: *I Сербская книга XVIII века (Српска књига XVIII века)*, *II Первое сербское восстание 1804-1813 гг. : к 230-летию Карагеоргия (Први српски устјанак 1804-1813. г. : поводом 230-ије годишњице Карађорђа)* и *III Сербские детские издания (Српска дечја издања)*. Та три одељка Каталога, са посебном нумерацијом јединица у свакоме од њих (*I* 1-46, *II* 1-70, *III* 1-39), представљају заправо три различита каталога у једним корицама.

Ова три погледа на једну збирку доприносе њеном бољем и свестранијем осветљавању.

Описи издања у прве две целине теку азбучним редом аутора, односно наслова публикација, а у трећем одељку редослед је хронолошки. Поред основних библиографско-каталошких података, описи садрже и напомене, међу којима доминирају оне са записима, екслибрисима и печатима власника, што је од изузетног значаја за откривање порекла књиге и њеног кретања. На крају описа, са десне стране, дате су сигнатуре постојећих примерака издања у збирци.

У првој каталошкој целини презентовано је 46 издања српских публикација XVIII века, колико збирка Библиотеке Руске академије наука и садржи. Ту су дела Теодора Аврамовића, Алексија Везилића, Димитрија Георгијевића, Павла Јулинца, Викентија Љуштине, Јована Мушкатиновића, Доситеја Обрадовића, Захарије Орфелина, Јована Рајића, Викентија Ракића, Григорија Трлајића и других.

Други одељак посвећен је Првом српском устанку 1804-1813, поводом 230-те годишњице Карађорђа Петровића (1768-1817). Поред патриотских издања – историјске монографије, архивски документи, мемоари и сл., посебна пажња поклоњена је и публикацијама о животу и раду вође Првог српског устанка Карађорђа. Међу 70 каталошких јединица налазе се историјска дела Душана Алимпића, Јоакима Вујића, Андре Гавриловића, Герасима Георгијевића, Вука Караџића, Гаврила Ковачевића, Данила Медаковића, Милана Милићевића, Ђорђа Малетића, Симе Милутиновића-Сарајлије, проте Матије Ненадовића, Стојана Новаковића, Доситеја Обрадовића, Јована Хацића и других.

У одељку српских дечијих издања дат је хронолошки преглед оригиналних и преведених дела за децу из области лепе књижевности, уџбеничких издања и дечијих часописа (укупно 35 издања књига и 4 наслова часописа). Међу књигама за децу су Фенелонова *Прикљученија Телемака* (Беч 1814), *Поучиљелни маџазин за децу* Марије Лепренс де Бомен (Будим 1817), *Буквар* Павла Соларића (Венеција 1812), *Христониција* Доситеја Обрадовића (Будим 1826), *Први српски буквар* Вука Ст. Караџића (Беч 1822), *Пријатељ српске младежи* Тимотеја Илића (Нови Сад 1840), *Забаве за децу* Гаврила Поповића (Београд 1847), *Прва читанка за основне српске школе* Филипа Христића (Београд 1850), *Српске народне приповејке* Вука Караџића (Беч 1853), *Цвејник српске словесности* (Беч 1853), *Читанка за више српске девојачке школе* (Нови Сад 1897), *Песнички зборник* (Мостар 1900), *Илустрирована историја српског народа од најстаријих времена до краја XIX века* (Беч 1903) итд.

Од српских дечијих часописа ту су *Невен* (Нови Сад 1882), *Голуб* (Сомбор 1898), *Подмладак* (Београд 1898) и *Ђачки пријатељ* (Карловци 1911).

само да потврђује њихово порекло, већ и сведочи о томе када су и како су она dospela у Библиотеку Руске академије наука.

Едвард Александрович Волтер посетио је Библиотеку Матице српске и 5(18) јуна 1914. године. Тада је Библиотеци Руске академије наука уступљена и друга већа група Матичиних дупликата (202 наслова у 209 свезака), чији списак је такође објављен.³ Међутим, да ли је ова пошиљка и стигла у Петроград, питање је које с разлогом поставља Марија Чурчић, с обзиром на тадашња ратна догађања, што би ваљало и истражити.⁴ Рајићеве *Историје* нема ни на овом списку, па није јасно када је и како је она дошла у Библиотеку Руске академије наука. Сигурно је само да је Матичин примерак 2. тома овог дела dospео у Петроград пре 1913. године, јер се јавља у *Каталогу српских периодичних издања, књига и брошура* Библиотеке Руске академије наука, публикованом те године.⁵

У вези са књигом *Повѣсѣиъ жиѣиѣя ... графа оиѣъ Суворова ...* (Будим 1799) занимљиво је истаћи да она, поред печата *Матица српска*, садржи и потпис Платона Атанацковића, чувеног епископа будимског и бачког. Потпис владике Платона несумњиво доказује да је *Повесѣи* њему припала пре доласка у Матичину Библиотеку. У Библиотеку Матице српске она је dospela највероватније 1841. године, када је Платон Атанацковић поклатио овој Библиотеци 787 књига заједно са каталогом, који није сачуван.⁶ Књиге Платона Атанацковића, које су чиниле прву већу збирку даровану Библиотеци Матице српске, као и друге личне библиотеке, нису биле посебна целина, већ су разврстане по Матичиним збиркама, а дупликати су, како је већ речено, размењивани и поклатњани. Тако се догодило да и ово дело са потписом Платона Атанацковића као дупликат буде уступљено Библиотеци Руске академије наука у Петрограду. У Каталогу окупљене збирке Платона Атанацковића, публикованом 1995, међу 341 каталошком јединицом, поменутог издања нема.⁷ Сазнање да се оно данас налази у Санкт Петербургу доприноси потпунијој реконструкцији библиотеке владике Платона и бољем познавању његове личности.

У другом одељку анализираниог Каталога под бројем 42 описана је *Пѣснь храбрымъ Сербіаномъ ...* (Будим 1805), аутора Георгија Михаље-

³ *Истѣо*, 422-429.

⁴ Марија Чурчић, *Огледѣ из библиолоѣије*, Нови Сад 1993, 83.

⁵ Славјанскѣи отдѣлѣъ и отдѣленѣя Библиотеки Императорской Академиѣ наукѣъ, *Каталоги II, Списки сербскихъ периодическихъ изданѣиъ, книгѣъ и брошюрѣъ*, Санктпетербургѣъ 1913, 154 (сигнатура овде описаниог примерка 2. тома *Истѣорије* Јована Рајића XXVII 1/6 355 идентична је са сигнатуром те књиге која се са Матичиним печатом јавља у анализираниом *Каталогу изложбе* из 1998, што је доказ о истом примерку).

⁶ *Грађа за истѣорију Библиотеке Матице српске, I књига, 1830-1864*, Нови Сад 1964, 14 (скраћено: *Грађа, I*).

⁷ *Библиотека Платона Атанацковића*, Нови Сад 1995.

вића. Према напмени у опису те књижице, са свега 8 страница, на њеним корицама постоји маркица, где су уписани број 443 (број 315 је прецртан) и српска реч *Дуїликайї*. У напоменама је још евидентиран нечитак запис, за који се претпоставља да је власников, а наведена је и белешка *№. 315*. За откривање порекла описаног примерка важне податке пружа факсимил његове насловне странице, дат на крају каталога као прилог. На том факсимилу пада у очи потпис Саве Текелије, регистрован у опису као нечитак запис, који сведочи о његовом власништву.

Као што је познато, књиге Саве Текелије из породичне библиотеке у Араду пренете су у Пешту марта 1843. године и стављене под надзор Матице српске,⁸ па се може претпоставити да је међу њима било и ово дело Михаљевића. Аутентичних доказа за ту претпоставку нема, пошто није сачуван никакав списак, нити инвентар Текелијине библиотеке из времена одмах после његове смрти. Најстарији сачувани списак Књижнице Саве Текелије потиче из 1875. године. Сачинио га је Антоније Хаџић, када је, након пресељења ове збирке из Пеште у Нови Сад 1869, она морала 1875. поново да се врати у Будимпешту.⁹ На том списку *Пѣснь храбрѣмъ Сербїяномъ* из 1805. се не јавља, као што је нема ни на списку Текелијине књижнице, који је саставио Константин Пеичић по приспећу ове збирке из Новог Сада у Будимпешту 1875. године.¹⁰ Дело није забележено ни у списку са насловом *Књижница Будимѣшијанског завода Саве Текелије*, с почетка овога века.¹¹ Не постојање тог издања у наведеним списковима посебно не изненађује, јер таквих примера има још у збирци Саве Текелије, која је од краја 1945. поново у Новом Саду, а чији каталог је објављен 1997. године.¹²

Према каталошком опису, примерак књижице *Пѣснь храбрѣмъ Сербїяномъ* из 1805. у Библиотеци Руске академије наука нема печата Библиотеке Матице српске, али садржи инвентарни број 443 који потврђује њено раније власништво. Увид у старе спискове и инвентаре Матичине Библиотеке открива да се дело *Пѣснь храбрѣмъ Сербїяномъ* из 1805. јавља са бројем 443 у *Инвенїару Библиоїеке Маїице срїске* из 1906. године, који је сачинио библиотекар Војин Срђанов (PP IV 75/1) и у *Сїиску књиѣа ѣрема азбучном реду*, чији се састављач није потписао, нити је оставио податке о времену његовог настанка. Овај *Сїисак* (PP IV 77/1) датиран је 20. веком.

⁸ Грађа, I, 23.

⁹ *Сїисак књиѣа из Текелијине књижнице, која је у Нови Сад била ѣренесена* налази се у рукописној збирци БМС (PP IV 44).

¹⁰ *Сїисак Текелијине књижнице усїројен ѣо сїрукама и ѣо азбучном реду сїисаїеља* (PP IV 47) постоји у рукописној збирци БМС.

¹¹ *Књижница Будимѣшијанског завода Саве Текелије, II, Срїске књиѣе*, са сигнатуром PP IV 45, налази се у рукописној збирци БМС.

¹² *Библиоїека Саве Текелије*, Нови Сад 1997, XLIX.

Пѣснь храбрѣмъ Сербіаномъ из 1805. налази се и у најстаријем сачуваном списку књига Библиотеке Матице српске из 1867. године, који су саставили Симо Бабин и Јован Београдац, али је овде са инвентарним бројем 343, а не 443.¹³ Другачији инвентарни број од Текелијиног примерка упућује на још један примерак те књижице у Матичиној збирци. У одељку *Дуїликаѣи* поменутог списка, под редним бројем 167, заведен је исти наслов, али без године и места издања, па се не може знати о којем се издању ради. Такође је дилема и да ли је редни број 167 био и инвентарни?

На постављена питања тешко је одговорити, јер у Библиотеци Матице српске данас нема ниједног примерка књижице о којој је реч, а њу нису забележили ни Стеван Милованов 1899,¹⁴ ни Димитрије Кириловић 1950. године.¹⁵ У Библиотеци Матице српске као и у *Каталогу* Димитрија Кириловића налази се само издање овог наслова из 1844. године,¹⁶ док Стеван Милованов ни њега не бележи.

За Текелијин примерак дела *Пѣснь храбрѣмъ Сербіаномъ* из 1805, са сачуваним инвентаром 443, који сада поседује Библиотека Академије наука у Санкт Петербургу, може се рећи да је тамо дошао 1908. године, јер се на списку Матичиних дупликата тада послатих у Петроград ово дело јавља под редним бројем 332.¹⁷ Шта се, пак, догодило са бар још једним примерком ове књижице, на чије постојање у Библиотеци Матице српске наводе подаци у *Списку* из 1867. године, као и запис *Дуїликаѣи* на примерку Саве Текелије, остаје и даље нејасно, јер у Матичиним инвентарима нисам нашла трага о томе.

Резимирајући речено о књижици *Пѣснь храбрѣмъ Сербіаномъ* (Будим 1805) у збирци Библиотеке Руске академије наука, са сигурношћу се може закључити да она потиче из збирке Саве Текелије, и да се налазила у Библиотеци Матице српске. У Библиотеку Руске академије наука доспела је 1908. године, на шта указује списак Матичиних књига тада послатих у Петроград.

Откривање дела са потписом Саве Текелије у Библиотеци Руске академије наука представља допуну објављеном *Каталогу* Текелијине библиотеке, у којем међу 1984 каталожке јединице тог наслова нема. Податак да је Сава Текелија имао и *Пѣснь храбрѣмъ Сербіаномъ* из 1805. године важан је за реконструкцију његове збирке, посебно стога,

¹³ Овај *Списак* чува се у Рукописном одељењу Матице српске.

¹⁴ Стеван Милованов, *Списак књига и рукописа у Библиотеци Матице српске*, Нови Сад 1899.

¹⁵ Димитрије Кириловић, *Каталог Библиотеке Матице српске, I, Српске књиге 1494-1847*, Нови Сад 1950.

¹⁶ *Истио*, 119 (бр. 1102).

¹⁷ Као аутор дела на овом списку наведен је Гаврило Ковачевић.

што ово издање није евидентирано у сачуваним списковима Текелијине књижнице.

У *Каталогу изложбе српских књига XVIII-почетка XX века у Словенском фонду Библиотеке Руске академије наука* презентовано је и десет публикација из библиотеке Вука Стефановића Караџића. То су: Доситеј Обрадовић, *Собрание разныхъ нравоучишельныхъ вещей ...* (Беч 1793), Герасим Георгијевић, *Знамении догађаи* (Београд 1838), Гаврило Ковачевић, *Песма о случайной буни Срба ирошивъ Даія и о срећномъ изображеню ныны народны дѣла* (Београд 1832), Хајнрих Мецл, *Сѣаница* (Беч 1847), Фенелон, *Приключеня Телемака* (Беч 1814), Милан Милићевић, *Часови одмора, I* (Београд 1858), Петар Радовановић, *Войне Срба съ Турцима* (Београд 1852), Томо Милиновић-Морињанин, *Умошворине Томе Милиновића ...* (Београд 1847), Сима Милутиновић-Сарајлија, *Исторія Сербіе...* (Лајпциг 1837) и Сима Милутиновић-Сарајлија, *Сербианка* (Лајпциг 1826). Од ових дела потпис Вука Караџића имају само Фенелонова *Приключеня Телемака*, а две књиге су са ауторовим посветама Вуку (аутори су Милан Милићевић и Петар Радовановић). Књиге из Вукове збирке доспеле су у Библиотеку Руске академије наука 1877. године, откупом од његовог сина Димитрија Караџића, пуковника српске војске у оставци. Преглед Вукових књига и њихов избор за откуп поверен је тада академику Аристу Александровичу Кунику, познатом руском библиофилу, и како је овде већ истакнуто, оснивачу Словенског одељења 1883. године. Откупљене Вукове књиге у Библиотеци Руске академије наука нису чиниле целину, већ су разврстане по језицима и одговарајућим сигнатурама.¹⁸

У овом Каталогу изложбе налази се и седам публикација из библиотеке Платона Андрејевича Кулаковског, познатог слависте и првог професора руског језика и књижевности на Великој школи у Београду. За редовног професора Велике школе у Београду П. А. Кулаковски је био именован Указом српског кнеза Милана од 1. јула 1878. године. У периоду свог боравка у Србији 1878-1882. овај угледни руски научник успоставио је широке везе међу српском интелигенцијом и значајно допринео учвршћивању и проширивању научних и културних веза између Руса и Срба.¹⁹

Књиге Кулаковског у овом Каталогу су: Михаило Максимовић, *Малій букваръ за велику децу* (Беч 1792), Захарија Орфелин, *Ода. На воспоминаніе вѣорагъ Хрїстова иришесївїѣ по Образу иѣсны ...* (Венеција 1763), Захарија Орфелин, *Вѣчный иѣ есїѣ ѿ начала до конца міра иѣрающїѣ Календаръ* (Беч 1783), Платон, архимандит (тј. Платон Левшин,

¹⁸ Голуб Добрашиновић, *Библиотека Вука Караџића*, Библиотекар, 3-4, Београд 1973, 353-355.

¹⁹ С. И. Бочкарева, *П. А. Кулаковский в белградской Великой школе*, Зборник за славистику, 16, Нови Сад 1979, 65-85.

Православное ученіе или сокращенная хрїстіанская боѣсловіа (Беч 1754), Иван Касабов Х., *Освобождение-їѡ на Срби-їѡѡ подѡ Кара-Георѡїа и Милоша Обреновича* (Београд 1860), Викентије Ракић, *Правило молебное ко Пресвѡїѡѡїи Боѡгородицѡ ...* (Будим 1798) и Никола Стаматовић, *Славеносербскому роду и общесїѡву* (Будим 1798). Власништво Кулаковског готово на свим наведеним књигама означено је печатом „Из книг П. А. Кулаковскаго”. Изузетак је дело Касабова, где је у напомени речено да је оно из библиотеке Кулаковског, а као запис наведен је потпис Косте Т. Златарова, датиран у Београду, 27. маја 1867. године.

Занимљиво је истаћи да *Вечни календар* Захарије Орфелина садржи потпис Кулаковског, остављен у Београду, 8. маја 1882. године, дакле у време када је Кулаковски боравио у Београду и предавао на Великој школи.

Међу књигама у Каталогу су и четири публикације са посветама Академији наука у Петрограду, које сведоче о везама њихових потписника са овом установом. На књигама *Три срїска великана* Алимпија Васиљевића (Београд 1907), *Карађорђе у ѡовору и у ѡѡвору* Милана Милићевића (Београд 1904) и *Карађорђе*, књ. 1-2, Миленка Вукићевића (Београд 1907-1912) посвете Академији су потписали аутори, док на књизи Дмитрија Николајевича Бантиша-Каменског *Писма једноѡа Руса о Србији 1808* (Београд 1901), чији преводилац је Јелена М. Вукићевић, посвета потиче од М. Вукићевића.

Из библиотеке Измаила Ивановича Срезњевског, чувеног руског слависте, филолога и етнографа, који је 1841. године боравио у јужнословенским земљама, припремајући се за професора словенских језика и књижевности,²⁰ налази се дело Милана Милићевића *Кнежевина Србија: Геоѡграфија-Ороѡграфија-Хидроѡграфија-Тѡїѡѡграфија-Археолоѡија-Исїѡорија-Еїѡноѡграфија-Сїѡаїѡисїѡика-Просвѡїа-Кулїѡура-Уїѡрава* (Београд 1876). Ову књигу Срезњевском је посветио њен аутор Милан Милићевић, о чему сведочи недатирана посвета. Као што је већ истакнуто, Милан Милићевић је своја дела посвећивао и Вуку Ст. Караѡићу, а такође и Академији наука у Петрограду.

У анализираном Каталогу са потписом аутора су *Новоизобрѡїенное и блаѡоусїѡроенное ѡрибавленіе ко училищѡу добродѡїѡели...* (Будим 1830) Јоакима Вујића и *Чиїѡанка за више срїске девојачке школе* (Нови Сад 1897) Мите Ђорђевића. О пореклу тих књига других података нема.

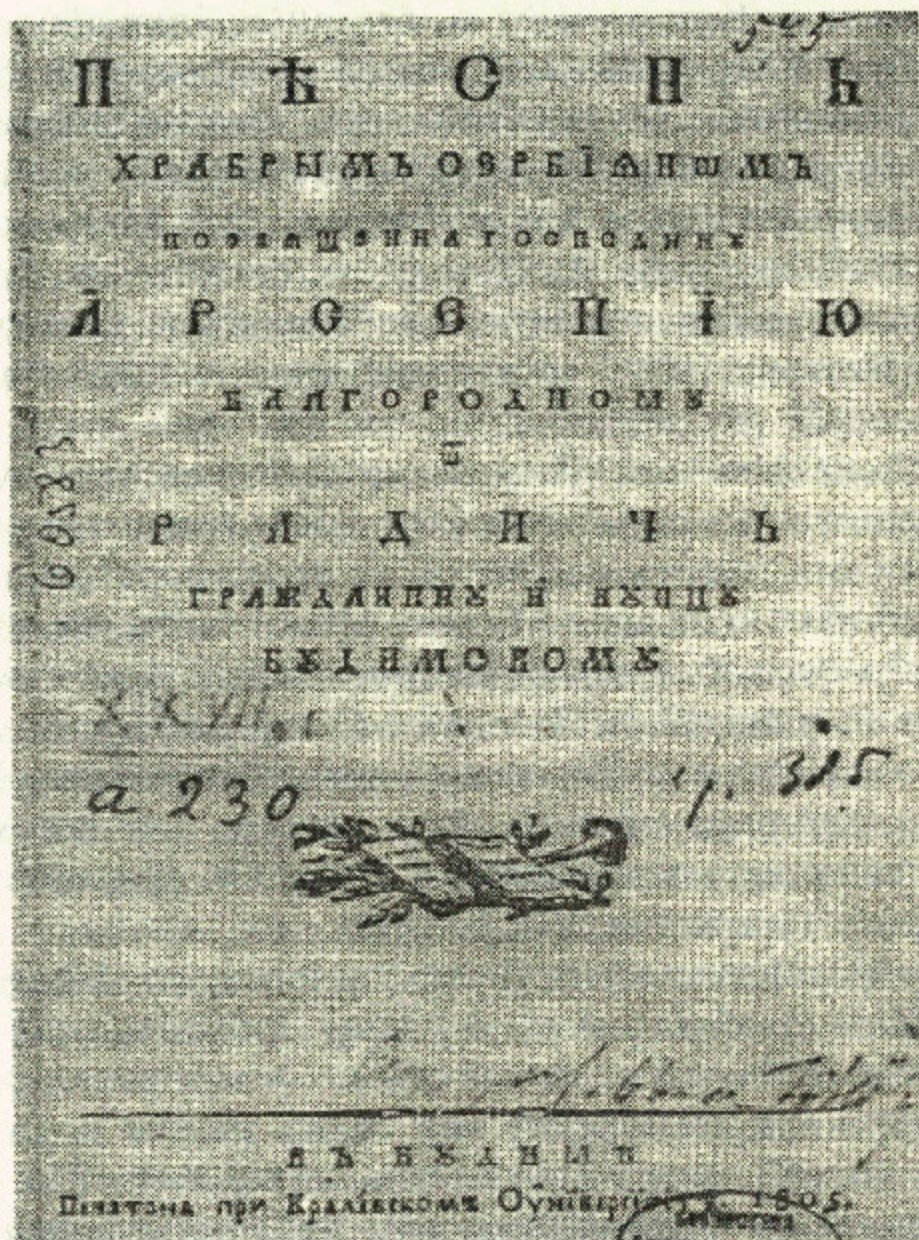
Са екслибрисом Деметра Радуловића, датираног 1826. године, јавља се *Країѡкое сочиненіе ѡ ѡриваїѡныхѡ и ѡблїѡчныхѡ дѡлахѡ* Алексија

²⁰ Гавриловић Андра, *Словенска ѡѡѡовања: Заїѡежа, Бобровски, Кухарски, Боѡански, Срезњевски, Срезњевски и Вук, Прајс, Гриѡоровић*, Београд 1922, 67-123; Милорад Живанчевић, *Срезњевски на словенском јѡѡу*, *Летопис Матице српске*, 3, Нови Сад 1980, 422-427; Исти, *Сїѡѡѡодишњѡца смрїѡи И. И. Срезњевскоѡ*, *Зборник за славистику*, 19, Нови Сад 1980, 73.

Везилића (Беч 1785). Власник те књиге Деметар Радуловић би је највероватније доктор медицине из Беле Цркве, који је своју докторску дисертацију *Dissertatio inauguralis medica de gymnastica medica* објавио у Пешти 1842. године.²¹

Записи, печати и екслибриси на описаним публикацијама у овом Каталогу откривају и неке друге личности у установе, осветљавајући њихово власништво и међусобне контакте, те су као такви драгоцени извори за разна културно-историјска проучавања.

Каталог изложбе *Српска књига XVIII-почетка XX века у Словенском фонду Библиотеке Академије наука у Санкт Петербургу* представља леп пример презентовања српске писане речи и још једно је сведочанство о српско-руским везама тога доба.

Насловна страна књиге са потписом Саве Текелије у Библиотеци Руске академије наука у Санкт Петербургу

²¹ Szinnyci József, *Magyar írók élete és munkái*, Budapest 1906, том XI, стубац 399.

ПЕЧАТ КАО ИЗВОР ЗА ИСТОРИЈУ БИБЛИОТЕКА И СРЕДСТВО БЕЛЕЖЕЊА ВЛАСНИШТВА (1)

У библиотекама печати се по правилу употребљавају као средство за бележење власништва књига.

Много литературе о томе, чини се, нема.

Истражујући историју употребе печата за наш терен, наишла сам на податак да је Библиотека Матице српске на почетку почела да користи два печата као средство бележења власништва. Доласком Јована Ђорђевића за секретара Матице српске, 1857, набављени су печати за Библиотеку Матице српске и библиотеку Текелијанума.

Ови најранији печати набављени су крајем 1857. или почетком 1858, а један је плаћен 4 форинте (Радоњић, Нада: *Преглед сѣручног рада у Библиотеци Матице српске*, Библиотекар, год. XV, бр. 5, Београд, 1963, стр. 365-391). Сматрам да је то најстарији или један од најстаријих печата за наш терен. Ја нисам наишла на податак да су раније или у то време неке друге библиотеке имале свој печат за бележење власништва књига.

Не могу да кажем ни када је први печат употребљен у библиотеци новосадске Српске велике гимназије. Утврдила сам њена три печата. Најстарији биће један мали печат са иницијалима ГН, што би могло бити скраћеница од Гимназија новосадска. Да се ради о печату Новосадске гимназије сасвим је извесно. На *Даворју* Јована Стерије Поповића, Нови Сад, 1854, на доњој маргини стоји белешка: „Поклон, Г. Дан. Медаковића 854”. Књига је очигледно из Медаковићеве штампарије одмах дошла у библиотеку новосадске Српске велике гимназије, па је у њој добила ове печате. Тек када би се сасвим сигурно могло утврдити да је печат ГН начињен око 1854, могла би се отклонити дилема да је овај печат Гимназије новосадске коју годину старији од печата Библиотеке Матице српске и Текелијанума.

Други печат новосадске Српске велике гимназије, иако знатно већи, подсећа на печате Матице и Текелијанума, што наводи на мисао да га је могао начинити и Јован Ђорђевић после 1858, кад је био професор и библиотекар у тој Гимназији.

Није искључено да је Јован Ђорђевић могао стајати и иза печата Српског народног позоришта, на чијем је челу стајао од 1861. године. Да ли је то све баш тако, ипак, треба још поуздано утврдити.

Употреба печата у библиотекама захтева посебну анализу. Запазила сам да су се печати највише стављали на насловну страну и корице. Ти делови књиге печатима су највише уништавани, па се у новије време књиге жигошу најчешће на полеђини насловне стране и једној од страница књиге коју библиотека изабере.

Кад је реч о печату, не треба занемарити ни његову величину, која није била увек иста. Библиотека Матице српске имала је одувек мале печате, док су печати Српске велике гимназије били веома велики, од којих нарочито онај други по реду. Данас се тежи да печат заузме што мање места у књизи. Тако се у новије време користе печати мањих димензија (Народна библиотека Србије, Библиотека Матице српске, Градска библиотека у Новом Саду и др.).

*

* *

За историју библиотека користила се најчешће архивска грађа, штампани текстови и белешке на књигама. Печату као извору за историју библиотека и средству бележења власништва није поклањано пажње.

Једино је Здравко Малбаша објавио један мањи прилог о печатима библиотека под насловом *Прилог познавању библиотека на историји Војводине на основу печата на старим публикацијама* (Библиотекарски годишњак Војводине 1976, Нови Сад, 1977, стр. 98-101).

Прегледајући књиге са печатима у Библиотеци Матице српске, дошла сам до закључка да печати могу бити значајан извор података за историју библиотека, па сам решила да се њима озбиљније позабавим. Пришла сам детаљном опису печата и дошла до неких резултата о томе шта они све казују. Одмах морам да нагласим да ћу у овом раду говорити само о печатима којима се бележи власништво библиотека, а не и о службеним печатима, који се користе у администрацији, и то само са примерака из Библиотеке Матице српске.

Печати некада пружају поуздани доказ о датуму оснивања библиотеке када, на пример, на печату стоји година њеног оснивања (Српска читаоница и књижница Ириг, основана 1842. год., Palankaer Katholischer Casino-Verein 1874. итд.).

Некада су печати само докази о томе да је библиотека (читаоница) постојала, а данас је више нема (Српска читаоница у Бездану; Српска читаоница Нинчићево; Српска читаоница у Чуругу итд.).

Ђириличко писмо печата значајно је за приближно одређивање времена кад је библиотека постојала. Овде мислим пре свега на „предвуковску” и нову Вукову ћирилицу. Библиотеке које су дуже постојале

имале су печате и једном и другом ћирилицом (библиотеке Српске велике гимназије у Новом Саду и Сремским Карловцима итд.). Исти је однос и у руским печатима.

По писму печата може се одредити и национална структура места и области (Суботичка грађанска касина - Subotička građanska kasina - Subotikai Polgári Kaszinó). На овом примеру види се да су у Суботици одувек живели Срби, Хрвати и Мађари и да су о овом заједништву водили рачуна. По редоследу писма (ћирилица, српскохрватска латиница, мађарска латиница) може се поуздано закључити да је печат употребљаван између два рата.

Печати, даље, казују раније називе државе (Државна реална гимназија у Ср. Карловц. Краљевина Југославија; Magyar Királyi Reál-gimnázium Újvidék и др.).

Затим сведоче о ранијим називима места (Учитељска књижница Држ. осн. школе Ст. Врбас; Манастир Свете тројице Велика Кикинда итд.).

Они казују и промене назива библиотека (Савва Тјокјули, Књижница Текелијина завода, Матица српска, а данас Библиотека Матице српске).

Они говоре и о промени назива школа (Српска велика гимназија, касније Мушка гимназија, а потом Гимназија Јован Јовановић Змај).

Потребно је приметити да неки печати имају и ликовна решења. Постоје печати који имају и текст и знак, као што је: грб (Стручна књижница Бач. Бодрошке жупаније), крст (Rim.-Katol. čitaonica u Bukinu), отворена књига (Општинска библиотека Бечеј; Српска читаоница Нинчићево), Талија са цитром (Српско народно позориште), недремано око (Манастир Свете тројице Велика Кикинда) итд.

Испитујући овај проблем, приметила сам да се користила и различита боја мастила за печате: плава, црна, црвена и зелена. Највише је употребљавано мастило плаве боје.

Печати личних библиотека су од значаја зато што показују однос личности према књизи. Код ових печата нисам наишла на податак о датирању библиотеке.

Важно је истаћи да печат Савва Тјокјули није лични печат, него печат библиотеке Текелијанума.

Бавећи се овом темом, нисам истраживала архивску грађу о печатима. Овим својим прилогом желела сам само да укажем како и печати могу бити извор за историју библиотека и проучавање бележења власништва.

*

* * *

У овом прилогу доносим печате библиотека Новог Сада и Петроварадина, Сремских Карловаца и Футога, који су данас политичко-административно везани за Нови Сад.

За овај свој рад користила сам само примерке са печатима из Библиотеке Матице српске. Места сам сврстала по азбучном реду, а библиотеке у оквиру њих, распоредила сам, колико сам могла, хронолошки. За неке библиотеке не знам тачно годину оснивања, већ само приближно време постојања (пре Првог светског рата, између два рата или после Другог светског рата), па сам их тако и дала, у та три временска периода, азбучним редоследом. Печате личних библиотека доносим на крају.

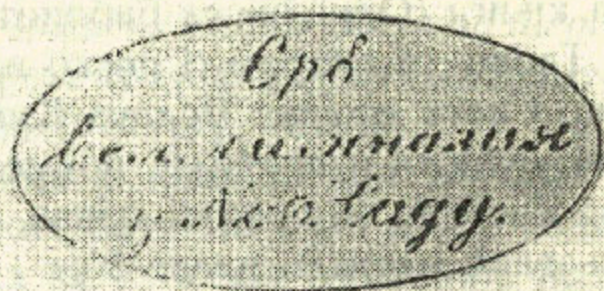
Опис печата садржи: текст на печату (ако није на српском, иза оригиналног текста у угластој загради дат је и превод на српски језик), облик печата, његове димензије, боју мастила, место печата на књизи и годину издања књиге на којој је печат, што не значи да је то и прва година употребе печата.

На крају доносим снимке печата, који илуструју све оно што сам казала о печату. Суви печати и слабо видљиви немају снимке.

НОВИ САД СРПСКА ВЕЛИКА ГИМНАЗИЈА. - [1819]

1/1 ГН [Гимназија Новосадска].

Жиг: овалан, димензије 1,9x2,3 см, мастило зелено. - А. стр. насловног листа, доња половина лево. - 1854.

2/2 Срб. вел. гимназија у Нов. Саду.

Жиг: овалан, димензије 2,3x4,8 см, мастило плавозелено. - А. стр. насл. листа доња половина лево. - 1854.

3/3 Библиотека Српске њрав. велике гимназије. У средини грб школе.

Жиг: овалан, димензије 4,3x3,3 см, мастило плаво. - А. стр. наслов-ног листа средина десно. - 1854.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ. - [1826]

4/1 Маџица србска.

Жиг: овалан, димензије 1,9x3,3 см, мастило зелено. - А. стр. наслов-ног листа доња половина десно. - 1841.

5/2 Маџица србска.

Жиг: овалан, димензије 1,9x3,3 см, мастило плаво. - А. стр. наслов-ног листа горња половина десно. - [Б. год.].

6/3 Маџица српска.

Жиг: суви, правоугаони с Матичиним грбом изнад, димензије 2,5x5,7 см. - А. стр. предње корице десно. - 1886.

7/4 Библиотека Маџице српске. У средини књ. бр. - .

Жиг: овалан, димензије 2,6x4,5 см, мастило зелено. - А. стр. предње корице доња половина десно. - 1919.

8/5 Библиотека Маџице српске.

Жиг: овалан, димензије 2,7x6,6 см, мастило плаво. - А. стр. предње корице средина десно, а. стр. празног листа доња половина десно и а. стр. насловног листа средина десно. - 1919.

9/6 Библиоџека Маџице срџске.

Жиг: неуоквирен, димензије 0,3x7,4 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина средина и 13. стр. доња маргина. - 1820.

10/7 Библиоџека Маџице срџске.

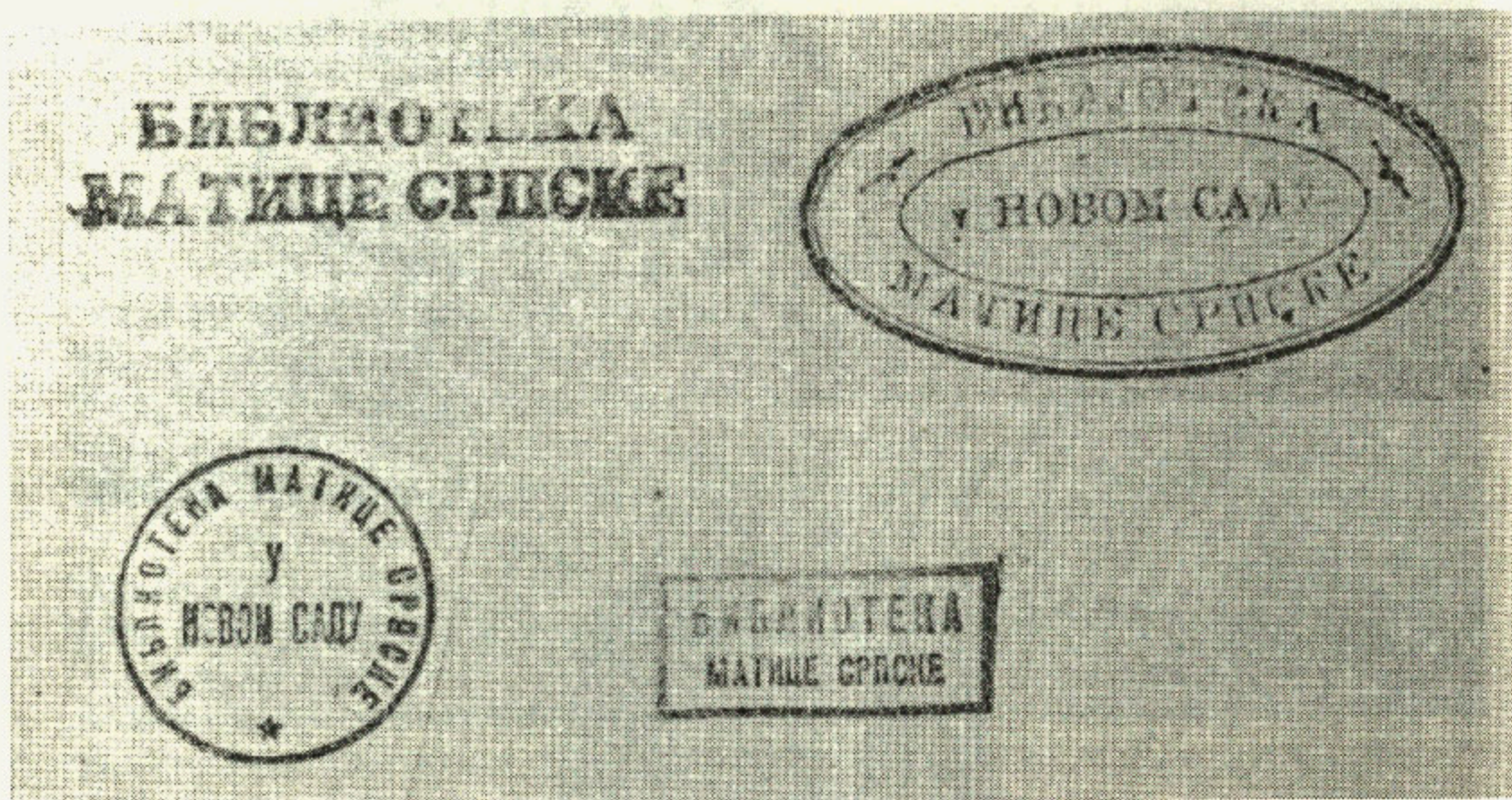
Жиг: неуоквирен, димензије 1,1x5,4 см, мастило плаво. - Стр. различите (5. доња маргина, 13. доња маргина, 27. доња маргина, 41. доња маргина, 79. доња маргина, 109. доња маргина, 189. доња маргина, 223. доња маргина, 285. доња маргина и 317. доња маргина). - 1913.

11/8 Библиоџека Маџице срџске.

Жиг: неуоквирен, димензије 0,9x4 см, мастило плаво. - Б. стр. предње корице горња половина лево и а. стр. насловног листа средина десно. - [Б. год.].

12/9 Библиоџека Маџице срџске у Новом Саду.

Жиг: овалан, димензије 2,2x4,2 см, мастило плаво. - Стр. 364. доња половина лево, б. стр. празног листа средина. - 1794.

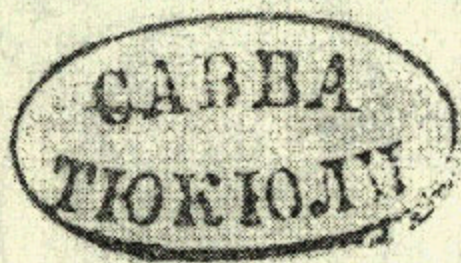

13/10 Библиоџека Маџице срџске у Новом Саду.

Жиг: округао, пречник 1,9 см, мастило плаво. - 1977.

14/11 Библиоџека Маџице срџске.

Жиг: правоугаони, димензије 0,8x2,1 см, мастило плаво. - Стр. 17. доња маргина и последња пагинирана доле испод текста. - 1977.

15/12 *Савва Тукюли*. - [1843].

Жиг: овалан, димензије 1,9x3,3 см, мастило црно. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1799.

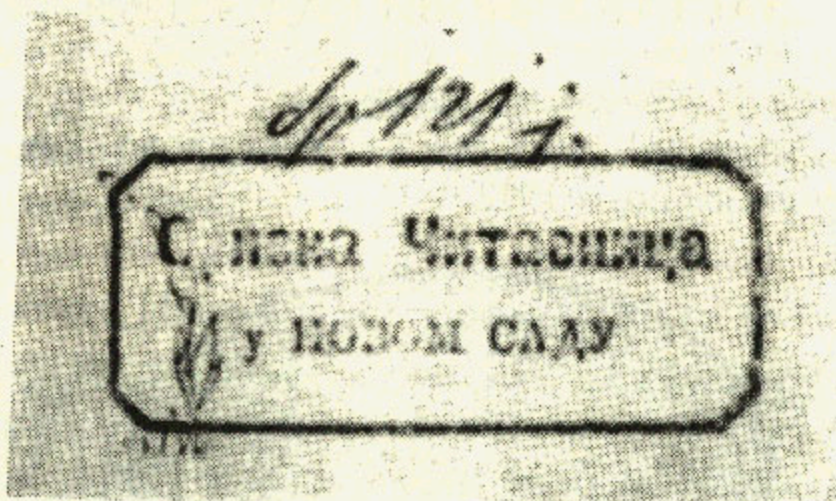
16/13 *Књижница Текелијина завода*. - [1843].

Жиг: овалан, димензије 2,7x4,7 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доле десно. - 1799.

СРПСКА ЧИТАОНИЦА. - [1845]

17/1 *Српска читалоница у Новом Саду*.

Жиг: правоугаони са засеченим угловима, димензије 1,3x4 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1885.

СРПСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ. - [1861]

18/1 *Српско народно позориште*.

Жиг: овалан, димензије 1,8x4,2 см, мастило зелено. Стр. 557 (прва страница у књизи) горња половина десно и средина лево. - [Б. год.].

19/2 *Српско народно позориште*. У средини Талија са цитром.

Жиг: овалан, димензије 3,5x3 см, мастило плаво. - А. стр. предње корице доња половина десно и а. стр. насловног листа доња половина десно. - 1893.

20/3 Друштво за Српско народно позориште.

Жиг: неуквирен, димензије 0,8x8,7 см, мастило црно. - А. стр. предње корице доња маргина, а стр. насловног листа доња маргина. - 1925.

„ЗАСТАВА” НОВИ САД. - [1866]

21/1 Уредништво „Заставе”, Нови Сад.

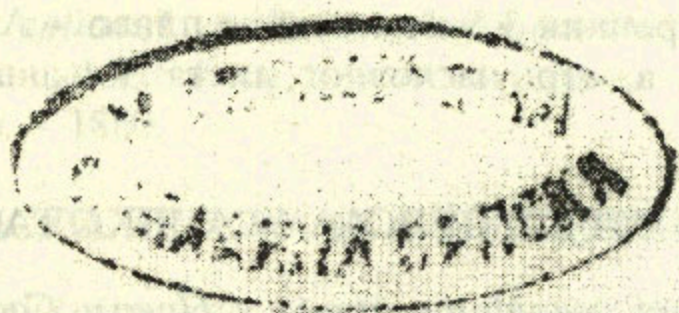
Жиг: овалан, димензије 3x4,8 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1922.

УЈЕДИЊЕНА ОМЛАДИНА СРПСКА. - [1866]

22/1 Уједињена омладина српска.

Жиг: овалан, димензије 2,1x4,7 см, мастило зелено. - А. стр. предње корице доња половина десно и а. стр. насловног листа доња половина десно. - 1863.

МАЂАРСКА КРАЉЕВСКА ГИМНАЗИЈА. - [1873]

23/1 *Ujvidéki Királyi Magyar Főgymnásium 1873* [Новосадска мађарска краљевска виша гимназија 1873]. У средини грб Краљевине Мађарске.

Жиг: овалан, димензије 3,6x3,1 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1834.

24/2 *Ujvidéki Magy. Kir. Áll. Gimnázium. Tanári Könyvtára* ----- sz. [Новосадска мађарска краљевска гимназија. Наставничка библиотека]. Са леве стране грб Краљевине Мађарске.

Жиг: неуоквирен, димензије 2,2x8 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа горња половина средина. - 1934.

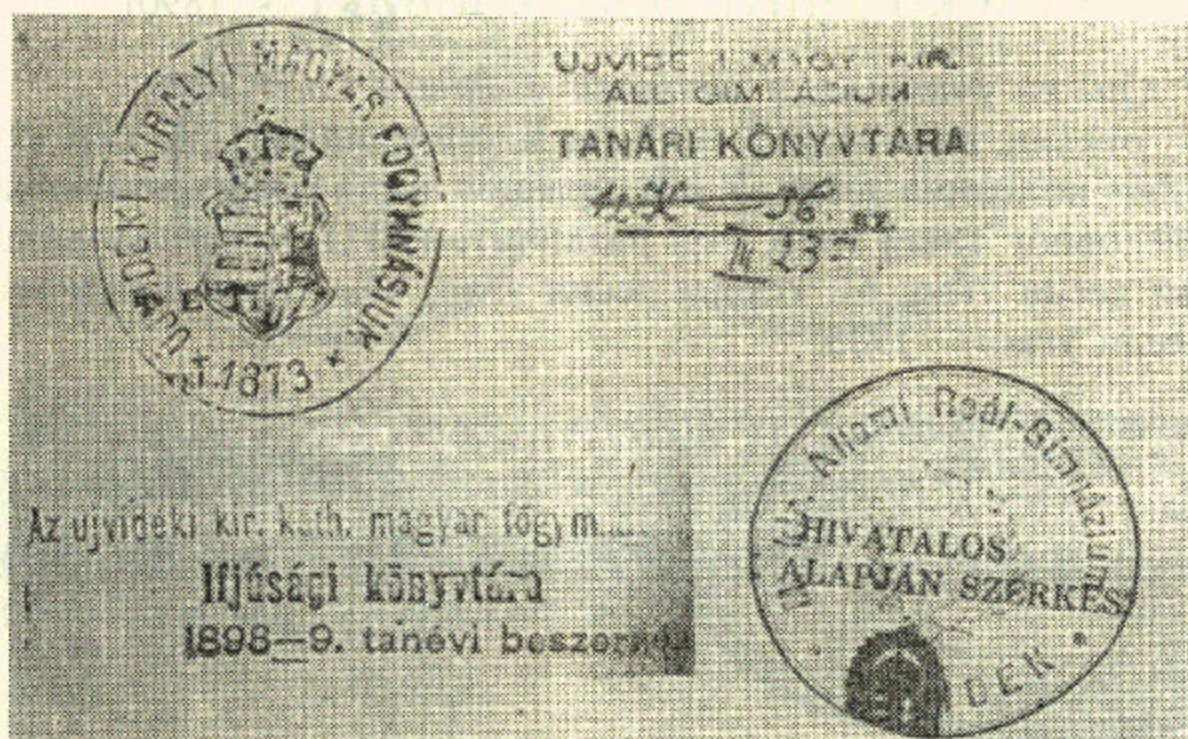
25/3 *Az Ujvidéki Kir. [Királyi] Kath. [Katholikus] Magyar Főgymnázium. Ifjúsági Könyvtára, 1898-9. tanévi beszerzés* [Омладинска библиотека Новосадске краљевске католичке мађарске више гимназије, набавка 1898-9. школске године].

Жиг: неуоквирен, димензије 2x8,5 см, мастило плаво. - А. стр. празног листа доњи десни угао. - [Б. год.].

26/4 *Ujvidéki M. [Magyar] Kir. [Királyi] Állami I. Reál gimnázium* [Новосадска мађарска краљевска државна реална гимназија].

Жиг: неуоквирен, димензије 0,9x7 см, мастило плаво. - А. стр. празног листа горе. - 1941.

27/5 *M. Magyar Kir. [Királyi] Reál-gimnázium. Ujvidék* [Мађарска краљевска реална гимназија Нови Сад]. У средини грб Краљевине Мађарске.

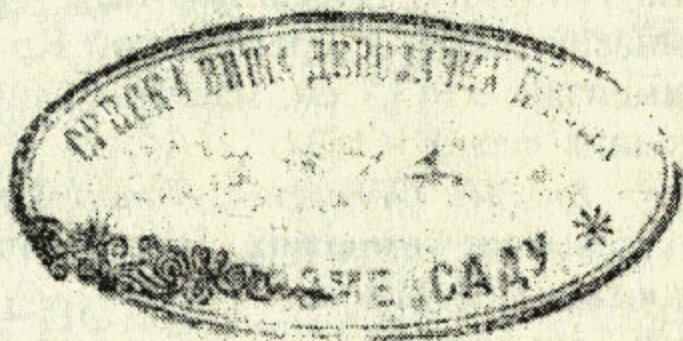

Жиг: округло, пречник 3,5 см, мастило плаво. - А. стр. празног листа горњи десни угао и а. стр. насловног листа доња половина средина. - 1941.

СРПСКА ВИША ДЕВОЈАЧКА ШКОЛА. - [1874]

28/1 Српска виша девојачка школа у Новом Саду. У средини 1874.

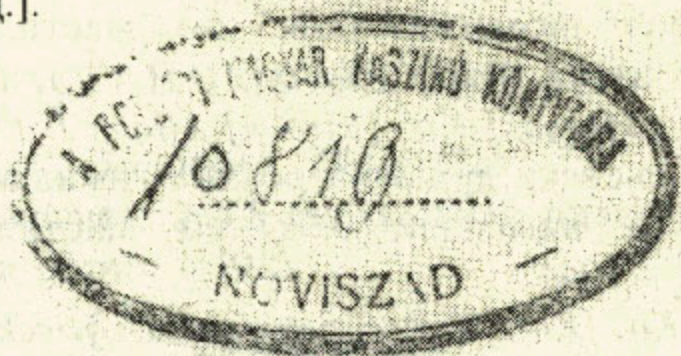
Жиг: овалан, димензије 2,7x5,3 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1861.

МАЂАРСКА ГРАЂАНСКА КАСИНА. - [1875]

29/1 A Polgári Magyar Kaszinó Könyvtára Noviszd [Библиотека Мађарске грађанске касине Нови Сад].

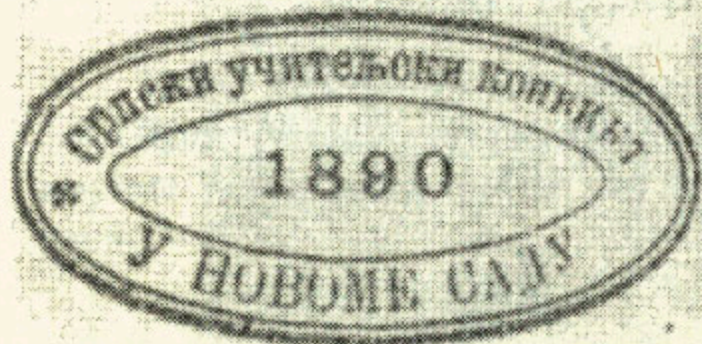
Жиг: овалан, димензије 2,7x5,1 см, мастило плаво. - Стр. III горњи десни угао. - [Б. год.].

СРПСКИ УЧИТЕЉСКИ КОНВИКТ. - [1890]

30/1 Српски учитељски конвикт у Новом Саду 1890.

Жиг: овалан, димензије 2,4x4,9 см, мастило плаво. - А. стр. коричног листа горња половина десно, а. стр. празног листа горња половина десно, а. стр. насловног листа горе, стр. различите (XIII доња половина десно, 33. горњи десни угао, 61. горњи десни угао, 93. горњи десни угао, 131. горњи десни угао). - 1923.

КОНВИКТА
СРПСКОГ УЧИТЕЉСКОГ КОНВИКТА
НОВИ САД

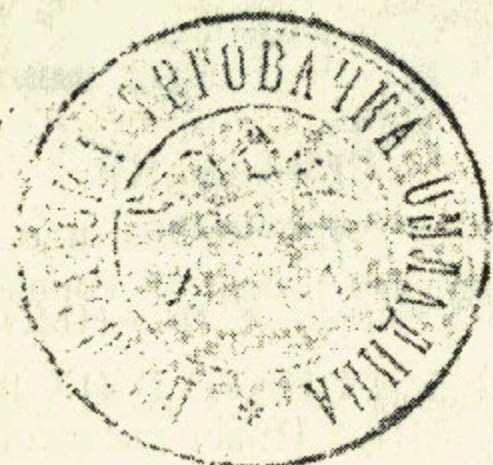
31/2 *Књижница српског учитељског конвикџа Нови Сад.*

Жиг: неуоквирен, 1,9x6,4 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа средина десно. - 1860.

НОВОСАДСКА ТРГОВАЧКА ОМЛАДИНА. - [1902]

32/1 *Новосадска трговачка омладина. У средини котва са крилима.*

Жиг: округао, пречник 3,4 см, мастило плаво. - А. стр. предње корице доле средина и а. стр. насловног листа доле средина десно. - 1909.

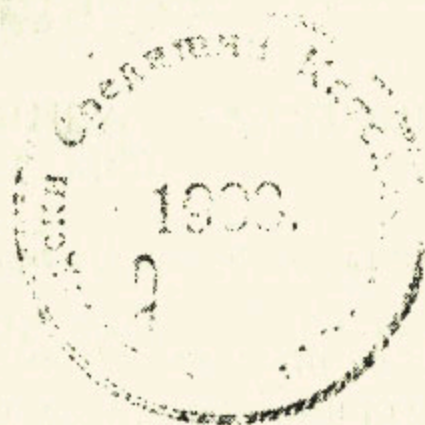
НОВОСАДСКИ СРЕДИШНИ КАТОЛИЧКИ КРУГ. - [1908]

33/1 *Novosadski središni katolički krug. У средини година 1908.*

Жиг: округао, пречник 3,6 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1897.

34/2 *Beltéri Katholikus Kör. [Средишни католички круг]. У средини Újvidék [Нови Сад] и година 1908.*

Жиг: округао, пречник 3,2 см, мастило плавозелено. - А. стр. насловног листа доња половина лево. - 1897.

НОВОСАДСКО РИМОКАТОЛИЧКО ДРУШТВО. -

[Пре Првог светског рата]

35/1 *Újvidéki R. K. Könyvtár Egylet [Новосадско римокатоличко друштво].*

Жиг: затворена књига, димензије 5x3,6 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1897.

САВЕЗ ГРАФИЧКИХ РАДНИКА. - [Између два рата]

35/1a *Savez Grafičkih Radnika. Podružnica u Novom Sadu. У средини: и Jugoslaviji.*

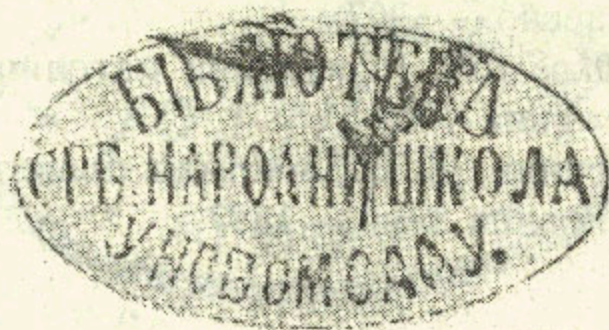

Жиг: овалан, димензије 2,9x5 см, мастило црвено. - Стр. 3. горња маргина, стр. 7. горња маргина и стр. 47. горња маргина. - [Б. год.].

БИБЛИОТЕКА СРПСКИХ НАРОДНИХ ШКОЛА У НОВОМ САДУ. - [Пре Првог светског рата]

36/1 *Библиотека срб. народни школа у Новом Саду.*

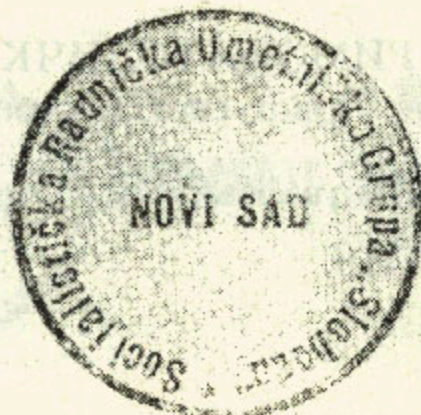
Жиг: овалан, димензије 2,4x4,4 см, мастило плавозелено. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1866.

СОЦИЈАЛИСТИЧКА РАДНИЧКА УМЕТНИЧКА ГРУПА „СЛОБОДА”. - [1910]

37/1 *Socijalistička radnička umetnička grupa „Sloboda”. У средини: Novi Sad.*

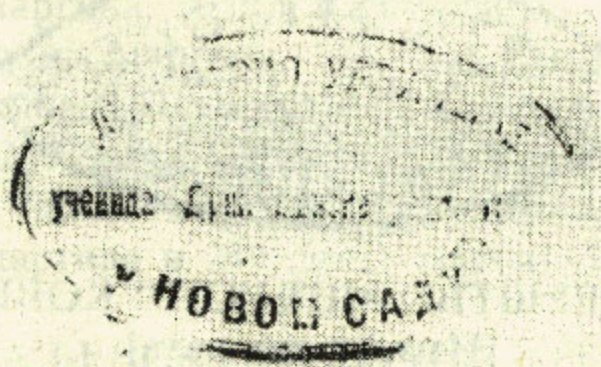
Жиг: округао, пречник 3,6 см, мастило плаво. - А. стр. предњег коричног листа горњи леви угао, а. стр. насловног листа горња половина средина. - [1881].

ДРЖАВНА ЖЕНСКА РЕАЛНА ГИМНАЗИЈА. - [1919]

38/1 *Литерарно удружење „Искра” ученица Држ. женске реалне гимназије у Новом Саду.*

Жиг: овалан, димензије 3x5,1 см, мастило црно. - А. стр. предње корице средина десно и а. стр. насловног листа доњи десни угао. - 1922.

МУШКА ГИМНАЗИЈА НОВИ САД. - [1920]

39/1 *Мушка гимназија Нови Сад. У средини грб Краљевине Југославије.*

Жиг: округло, пречник 2 см, мастило плаво. - А. стр. предњег коричног листа средина, стр. 5. горња маргина, стр. 17. горња маргина. - 1832.

МУЗЕЈ МАТИЦЕ СРПСКЕ. НОВИ САД. - [1933]

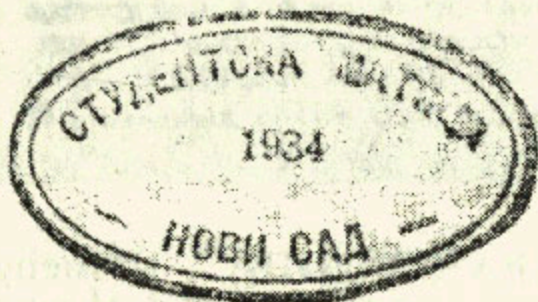
40/1 *Музеј Матице српске Нови Сад.*

Жиг: неуоквирен, димензије 1x6,7 см, мастило плаво. - А. стр. празног листа средина, а. стр. насловног листа горе и стр. различите (3. горња маргина, 5. доња маргина, 77. доња маргина, 125. доња маргина, 177. доња маргина, 205. доња маргина, 305. доња маргина и 327. доња маргина). - 1913.

СТУДЕНТСКА МАТИЦА. - [1934]

41/1 *Студентска Матица Нови Сад 1934.*

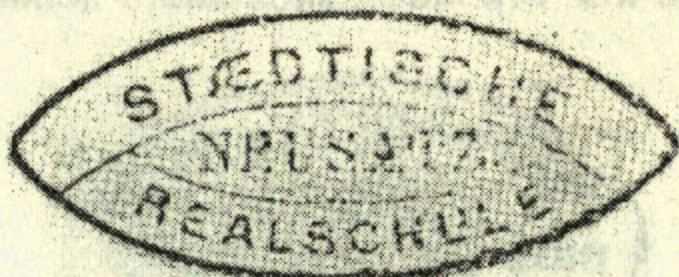
Жиг: овалан, димензије 2x3,6 см, мастило плаво. - А. стр. предње корице доња половина десно и а. стр. насловног листа доња половина десно. - 1938.

ГРАДСКА РЕАЛКА. - [Између два рата]

42/1 *Städtische Realschule Neusatz* [Градска реалка Нови Сад].

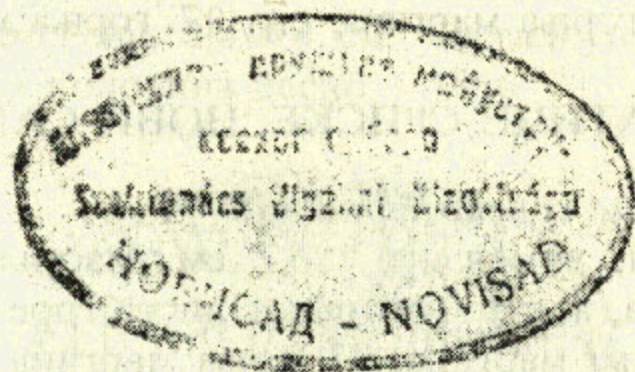
Жиг: овалан, димензије 1,9x4,6 см, мастило зелено. - А. стр. насловног листа средина десно. - 1933.

ДИЛЕТАНТНО ДРУШТВО МЕЂУСТРУКОВНОГ ОДБОРА. -
[Између два рата]

43/1 *Дилетантско друштво Међуструковног одбора Нови Сад - Novi Sad*. У средини текст: *Szaktanács Vigalmi Bizottsága*.

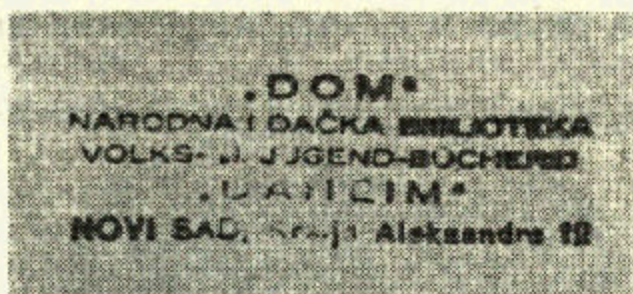
Жиг: овалан, димензије 3x5,1 см, мастило црно. - А. стр. празног листа горња половина средина, а. стр. насловног листа доња половина средина. - 1881.

„ДОМ”. НАРОДНА И ЂАЧКА БИБЛИОТЕКА. - [Између два рата]

44/1 *„Dom”. Narodna i đačka biblioteka, Volks-u. Jugend-Bücherei „Daheim”, Novi Sad, Kralja Aleksandra 12*.

Жиг: неуоквирен, димензије 1,7x4,9 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа горња половина десно. - 1929.

КЊИЖАРА СЛАВИЈА. - [Између два рата]

45/1 *Библиотека за позајмицу књижаре Славија, Нови Сад*.

Жиг: неуоквирен, димензије 1,7x4,7 см, мастило плаво. - А. стр. предњег коричног листа средина, а. стр. празног листа средина, а. стр. насловног листа средина, б. стр. празног листа иза насловног листа средина и стр. различите (23. доња маргина, 33. доња маргина, 39. доња маргина, 43. доња маргина, 53. доња маргина, 59. доња маргина, 65. доња маргина, 69. доња маргина, 79. доња маргина, 81. доња маргина, 93. доња маргина, 103. доња маргина, 105. доња маргина, 111. доња маргина, 121. доња маргина, 137. доња маргина, 143. доња маргина, 147. доњи десни угао, 177. горња маргина, 183. горња и доња маргина, 193. доња маргина, 201. горња маргина, 207. доња маргина, 225. горња и доња маргина, 235. горња маргина, 240. доња маргина, 241. горња маргина, 245. горња маргина, 247. доња маргина и 249. доња маргина). - [Б. год.].

МАЂАРСКА КРАЉЕВСКА ИСТОЧНА ТРГОВАЧКА ВИША ШКОЛА. - [1941-1944]

46/1 *M. Kir. Keleti Kereskedelmi Főiskola Ujvidék. U sredini tekst: Keleti Nyelvi Tanszék* [Мађарска краљевска источна трговачка виша школа Нови Сад. I катедра за источне језике].

Жиг: округао, пречник 2,7 см, мастило плаво. - Б. стр. насловног листа средина, последња пагинирана страна доња половина средина. - 1886.

НАРОДНИ УНИВЕРЗИТЕТ. - [Између два рата]

47/1 *Народни универзитет Нови Сад.*

Жиг: округао, пречник 3 см, мастило плаво. - Стр. 21. доњи десни угао, 49. доњи десни угао, 69. доњи десни угао. - 1922.

48/2 *Народни универзитет, Католичка библиотека 2/1 – шел. 30-53 бр. 30 196 ---- Нови Сад.*

Жиг: неуоквирен, димензије 2,5x5,2 см, мастило плаво. - 1922.

НОВОСАДСКА ДРЖАВНА ГРАЂАНСКА МУШКА ШКОЛА

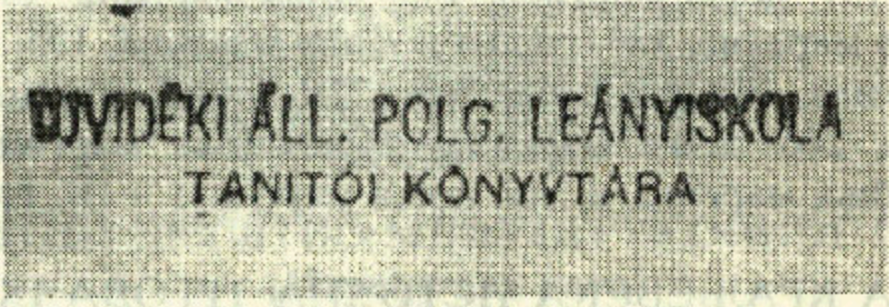
49/1 *Ujvidéki Áll. [Állami] Polg. [Polgári] Főiskola. Tanári Könyvtára* [Наставничка библиотека Новосадске државне грађанске мушке школе].

Жиг: овалан, димензије 3,1x4,6 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа, горња половина десно. - [Б. год.].

НОВОСАДСКА ДРЖАВНА ЖЕНСКА ГРАЂАНСКА ШКОЛА –
[Пре Првог светског рата]

50/1 *Ujvidéki Áll. [Állami] Polg. [Polgári] Leányiskola. Tanítói Könyvtára.*
[Учитељска библиотека Новосадске државне грађанске женске школе].

Жиг: неуоквирен, димензије 0,9x5,9 см, мастило плаво. - А. стр. празног листа доња половина десно. - 1854.

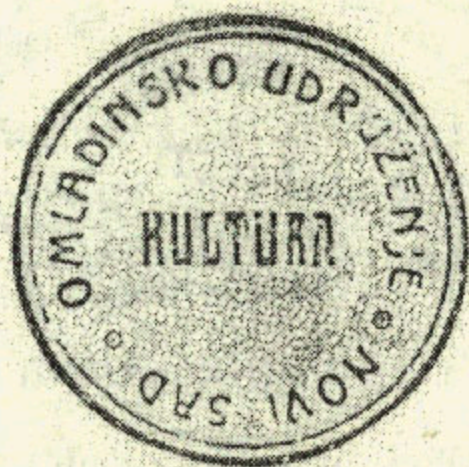

UJVIDÉKI ÁLL. POLG. LEÁNYISKOLA
TANÍTÓI KÖNYVTÁRA

ОМЛАДИНСКО УДРУЖЕЊЕ „КУЛТУРА” НОВИ САД. - [Између
два рата]

51/1 *Омладинско удружење „Култура”, Нови Сад.*

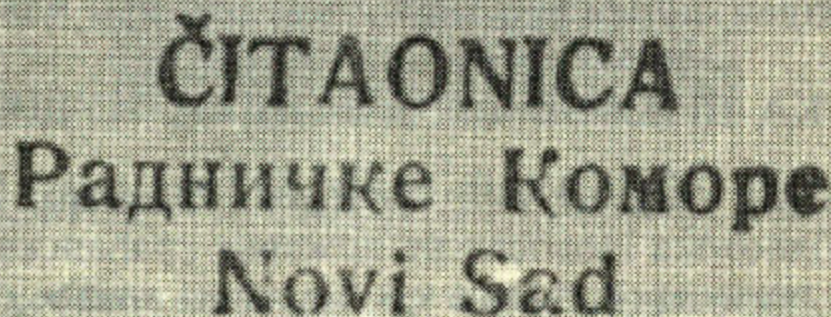
Жиг: округао, пречник 4 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доњи десни угао. - [1929].

РАДНИЧКА КОМОРА. - [Између два рата]

52/1 *Čitaonica Радничке коморе Нови Сад.*

Жиг: неуоквирен, димензије 1,5x4 см. - А. стр. насловног листа доња половина десно и последња пагинирана страна доња половина десно. - 1922.

ČITAONICA
Радничке Коморе
Нови Сад

РУСКА МАТИЦА. - [Између два рата]

53/1 *Библиотјека Русской Матицы Новый Садъ* [Библиотека Руске матице, Нови Сад].

Жиг: правоугаони, димензије 2,2x4,9 см, мастило зелено. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1920.

САВЕЗ ЗЕМЉОРАДНИЧКИХ ЗАДРУГА. - [Између два рата]

54/1 *Савез земљорадничких задруџа, Нови Сад.*

Жиг: неуоквирен, димензије 1,3x7,3 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа горе. - 1922.

СЛОБОДНО ЗИДАРСКО ЛОЖЕ. - [Између два рата]

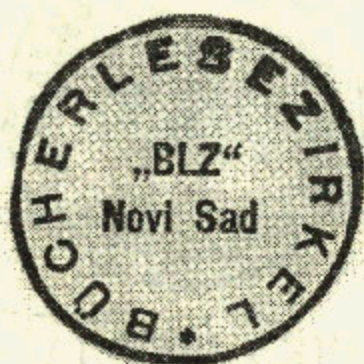
55/1 *Pr [Protokol] i pt [pečat] SLZDj [Слободно зидарско ложе]. „Mitropolit Stratimirović” Or [Орџанизације] Novi Sad.*

Жиг: правоугаони, димензије 2,3x5,3 см, мастило плаво. - А. стр. предње корице средина и а. стр. насловног листа средина десно. - 1932.

ЧИТАЛАЧКИ КРУГ НОВИ САД. - [Између два рата]

56/1 *Bücherlesezirkel „BLZ” NOVI SAD.*

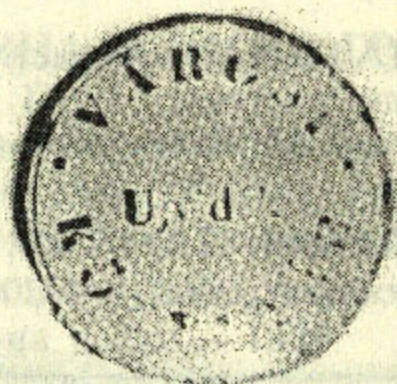
Жиг: округао, пречник 3,6 см, мастило црно. - А. стр. насловног листа средина. - 1929.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА. - [1941-1944]

57/1 *Városi Könyvtár [Gradska biblioteka]. У средини Ujvidék [Нови Сад].*

Жиг: округао, пречник 3,2 см. - А. стр. насловног листа доња половина средина и последња пагинирана страница. - [Б. год.].

НОВОСАДСКА ДРЖАВНА ГИМНАЗИЈА НА СРПСКОМ
ЈЕЗИКУ. - [1941-1944]

58/1 *Ujvidéki Áll. [Állami] Szerbnyelvű Gimnázium. Tanári Könyvtára* [Наставничка библиотека Новосадске државне гимназије на српском језику].
У средини: ... sz. [број].

Жиг: овалан, димензије 3x4,8 цм, мастило плаво. - А. стр. насловног
листа доња половина десно. - 1894.

ГЛАС ОМЛАДИНЕ НОВИ САД. - [1944]

59/1 *Uredništvo Glasa omladine Novi Sad*. У средини петокрака
звезда.

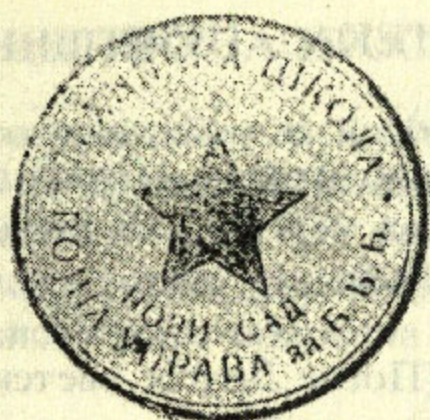
Жиг: округао, пречник 3,4 см, мастило плаво. - А. стр. предње корице
горњи десни угао, а. стр. насловног листа горњи десни угао. - [Б. год.].

ТЕХНИЧКА ШКОЛА. - [1944]

60/1 *Техничка школа. Војна управа за Б. Б. Б. Нови Сад*. У средини
петокрака звезда.

Жиг: округао, пречник 4 см, мастило плаво. - А. стр. предње корице
доња половина десно и а. стр. насловног листа доња половина десно. -
1944.

61/2 *Техничка средња школа, Интернајт. Нови Сад.* У средини грб СФРЈ.

Жиг: округао, пречник 3,5 см, мастило плаво. - Б. стр. насловног листа доња половина лево. - [1944].

ВИША ПЕДАГОШКА ШКОЛА. - [1945]

62/1 *Библиојтека Више педагошке школе Нови Сад.*

Жиг: округао, пречник 2,5 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа средина десно. - [Б. год.].

МУШКА РЕАЛНА ГИМНАЗИЈА. - [1945]

63/1 *Мушка реална гимназија Нови Сад.* - У средини грб СФРЈ.

Жиг: округао, пречник 3,5 см, мастило плаво. - А. стр. предње корице доња половина десно, 9. стр. доњи десни угао, 33. стр. доњи десни угао. - 1945.

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ. - [1954]

64/1 *Библиојтека Филозофског факултета Нови Сад.*

Жиг: округао, пречник 2 см, мастило плаво. - Стр. 1. горња и доња маргина, и 15. стр. доња маргина. - 1944.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА. - [1958]

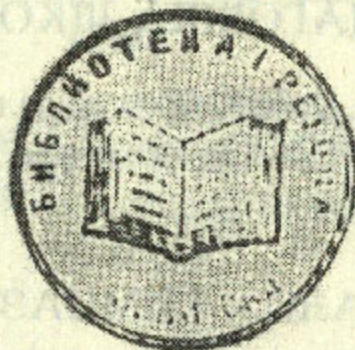
65/1 *Народна библиотеке Нови Сад.*

Жиг: округао, пречник 2 см, мастило плаво. - Стр. различите (3. доња маргина, 13. доња маргина, 33. доња маргина, 85. доња маргина и последња пагинирана доња маргина). - 1922.

БИБЛИОТЕКА ПРВОГ РЕОНА. - [После Другог светског рата]

66/1 *Библиотеке I рејона Нови Сад.*

Жиг: округао, пречник 2,9 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа горњи десни угао, и стр. различите (33. доњи десни угао, 167. доњи десни угао, 141. доњи десни угао, 223. доњи десни угао и последња пагинирана стр. доле испод текста). - [Б. год.].

ДОМ АРМИЈЕ НОВИ САД. - [После Другог светског рата]

67/1 *Библиотеке Дома армије Нови Сад.*

Жиг: округао, пречник 1,9 см, мастило плаво. - А. стр. предње корице доле средина, а. стр. празног листа доле средина и а. стр. насловног листа доле средина. - 1938.

68/2 *Библиотеке Дома ЈНА Нови Сад.*

Жиг: округао, пречник 1,9 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1924.

ИНДУСТРИЈСКО-ЗАНАТСКА ШКОЛА. - [После Другог светског рата]

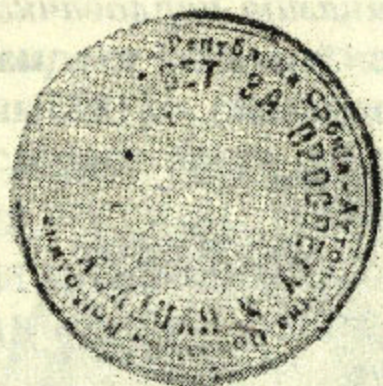
69/1 *Индустријско-занатска школа Нови Сад. У средини грб СФРЈ.*

Жиг: овалан, димензије 3x5,1 см, мастило црно. - А. стр. предње корице средина десно, и а. стр. насловног листа доњи десни угао. - 1922.

ПОВЕРЕНИШТВО ЗА ПРОСВЕТУ. - [После Другог светског рата]

70/1 *Повереништво за просвету. Горе Народна Република Србија – Аутономна Покрајина Војводина. Главни извршни одбор К. С. А. Покрајине Војводине. Доле бр., дајум, година и Нови Сад.*

Жиг: неуквирен, димензије 2,9x6,1 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - [Б. год.].

САВЕТ ЗА ПРОСВЕТУ И КУЛТУРУ. - [После Другог светског рата]

71/1 *Савет за просвету и културу Нови Сад. Аутономна Република Србија – Аутономна Покрајина Војводина. У средини грб Србије.*

Жиг: округао, пречник 3,6 см, мастило плаво. - Б. стр. насловног листа средина. - [Б. год.].

ПЕТРОВАРАДИН

ХРВАТСКА ЧИТАОНИЦА

72/1 *Hrvatska čitaonica Petrovaradin.*

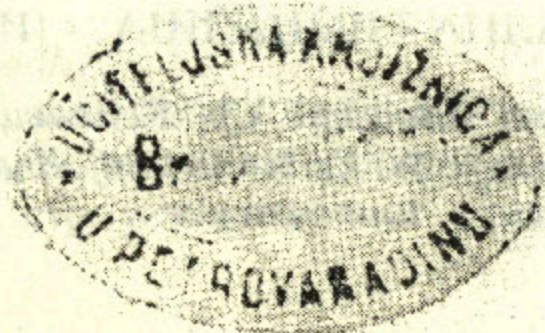
Жиг: овалан, димензије 2,6x5 см, мастило црно и плаво. - А. стр. насловног листа средина и а. стр. насловног листа доња половина средина. - [Б. год.].

УЧИТЕЉСКА КЊИЖНИЦА. - [Пре – I светског рата]

73/1 *Učiteljska Knjižnica u Petrovaradinu. У средини Br. ----*

Жиг: овалан, димензије 2,3x3,5 см, мастило зелено. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1871.

СРЕМСКИ КАРЛОВЦИ

СРПСКА ВЕЛИКА ГИМНАЗИЈА. - [1791]

74/1 Књижница Српске велике гимназије у Карловцима.

Жиг: неуоквирен, димензије 1,5x5,7 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа средина десно. - [Рукописна књига XVIII в.].

75/2 Српска велика гимназија карловачка.

Жиг: неуоквирен, димензије 4,6x1 см, мастило црно. - А. стр. насловног листа, доња половина десно. - [1825].

76/3 Старацелство гимназијских фондова Ср. Карловци.

Жиг: овалан, димензије 4,2x3,4 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа, доња половина лево. - 1801.

БОГОСЛОВИЈА. - [1794]

77/1 Богословско друштво Карловци. У средини Слога.

Жиг: овалан, димензије 2,8x5,3 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1847.

ДРЖАВНА РЕАЛНА ГИМНАЗИЈА. - [Између два рата]

78/1 Државна реална гимназија Ср. Карловци. Краљевина Југославије. *Državna realna gimnazija Sr. Karlovci. Kraljevina Jugoslavije.* У средини грб Краљевине Југославије.

Жиг: округао, пречник 4 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доњи леви угао. - [Рукописна књига XVIII в.]

Ф У Т О Г

СПЕЦИЈАЛНА ГРАДИНАРСКА ШКОЛА. - [После Другог светског рата]

79/1 Специјална градинарска школа. У средини Фуџоџ.

Жиг: округао, пречник 3,1 см, мастило плаво. - А. стр. предње корице средина, а. стр. насловног листа средина. - 1946.

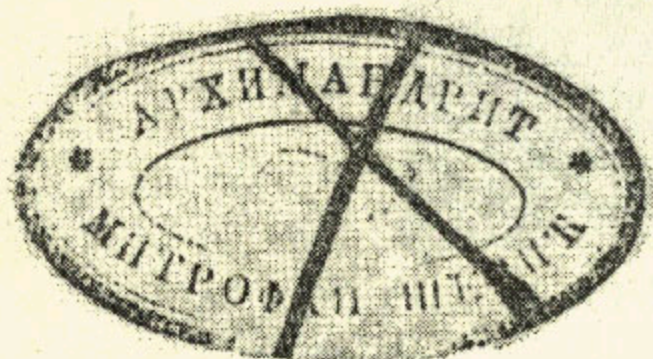

Л и ч н е б и б л и о т е к е

ШЕВИЋ, МИТРОФАН

80/1 Архимандит Митрофан Шевич. У средини отворена књига.

Жиг: овалан, димензије 2,2x4,2 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа, доња половина десно. - 1847.

81/2 Епископ Митрофан Шевич. У средини отворена књига.

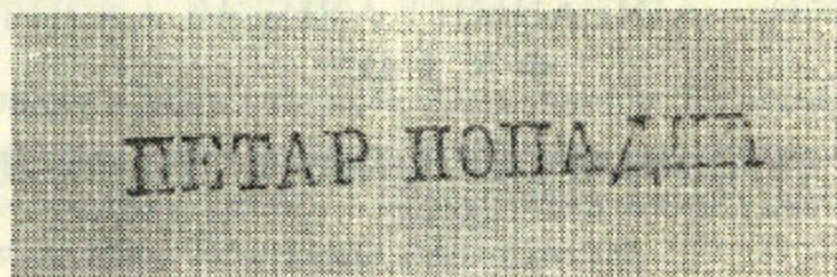
Жиг: овалан, димензије 2,3x4,1 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1863.

ПОПАДИЋ, ПЕТАР

82/1 Петар Попадић.

Жиг: неуоквирен, димензије 0,3x3,3 см, мастило зелено. - А. стр. празног листа средина, б. стр. празног листа, а. стр. насловног листа, 3. стр. горе средина, б. стр. непагинираног листа доле средина, а. стр.

непагинираног листа доле средина, а. стр. непагинираног листа доња половина, б. стр. последњег листа доле. - [1840].

САНДИЋ, АЛЕКСАНДАР

83/1 Професор Александар Сандић.

Жиг: суви, у два реда, димензије 1x4 см. - А. стр. празног листа горњи десни угао. - 1862.

ЛАЗИЋ, ДЕЈАН

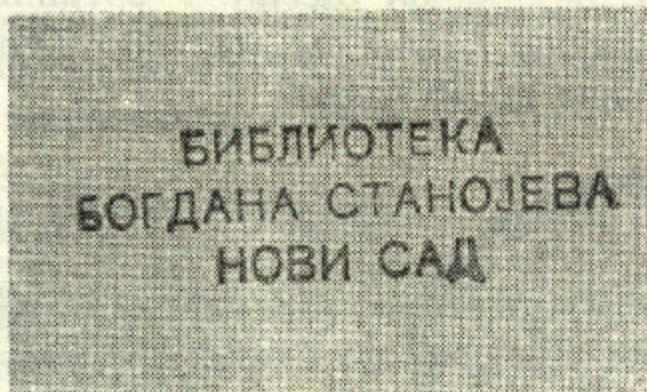
84/1 Књижница Дејана Лазића, Одељење ----- Бр. -----

Жиг: неуоквирен, димензије 1x7,2 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа средина десно. - 1860.

СТАНОЈЕВ, БОГДАН

85/1 Библиотека Богдана Станојева Нови Сад.

Жиг: неуоквирен, димензије 1,1x4 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа горњи десни угао. - 1904.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барјактаровић, Петар, *Споменица о десетогодишњици ојсџанка грађанских школа*, Панчево [б. год.].
2. Ердунхељи, Мелхиор, *Историја Новог Сада*, Нови Сад 1894.
3. Малбаша, Здравко, *Прилог познавању библиотеке на територији Војводине на основу печата на старим публикацијама*, Библиотечарски годишњак Војводине 1976, Нови Сад 1977.
4. *Новосадска гимназија 1810-1960*, Нови Сад 1960.
5. Остојић, Тихомир, *Новосадске библиотеке* Нови Сад 1910.
6. Петровић, Милан, *Држ. женска гимназија у Новом Саду*, Нови Сад [б. год.].

7. Радоњић, Нада, *Преглед сѣручног рада у Библиоѿеци Маѿице срѿске*, Библиотекар, год. XV, бр. 5, Београд 1963.

8. Стајић, Васа, *Срѿска ѿправославна велика гѿмназија у Новом Саду*, Нови Сад 1949.

9. Чурић, Радослав, *Просвеѿна и кулѿурна акѿивносѿ ѿоком народноослободилачког раѿа у Војводини*, Нови Сад 1969.

10. Чурић, Радослав, *Срѿске више девојачке школе у Војводини*, Нови Сад 1961.

ПЕЧАТ КАО ИЗВОР ЗА ИСТОРИЈУ БИБЛИОТЕКА И СРЕДСТВО БЕЛЕЖЕЊА ВЛАСНИШТВА (2)

Настављајући истраживање о печату као извору за историју библиотека и средству за бележење власништва на примерцима Библиотеке Матице српске, у овом раду доносим печате библиотека Вршца, Зрењанина, Панчева, Сомбора и Суботице.

Опис печата и њихов редослед дала сам на исти начин као и у претходном прилогу. Тамо где сам била у могућности, начинила сам снимке печата, као илустрацију онога што сам рекла о печату.

В Р Ш А Ц

ШТАМПАРИЈА И КЊИЖАРА МИЛАН ПЕТКО-ПАВЛОВИЋ. - [1879]

1/1 *Милан Петко-Павловић. Књижара. Вршац. Milan Petko-Pavlović. Buchhandlung. Vršac. 1879.*

Жиг: округао, пречник 4,2 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа средина. - 1918.

2/2 *Milan Petko-Pavlović. Buchhandlung. Vršac. Banat. Gegründet 1879.* [Милан Петко-Павловић. Књижара. Вршац-Банат. Основана 1879.]

Жиг: неуоквирен, димензије 1,5x4,4 см, мастило плаво. - А. стр. предње корице доња половина средина, а. стр. насловног листа доња половина средина, 3. стр. горња половина средина. - [Б.год].

3/3 *Milan P. Pavlovits. Buchhandlung. Werschetz* [Милан П. Павловић. Књижара. Вршац].

Жиг: неуоквирен, димензије 1,7x4 см мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина средина. - [Б.год].

4/4 *Штампарија и књижара Милан Петко-Павловић и син Вршац.*

Жиг: неуоквирен, димензије 1,5x7,2 см, мастило плаво. А. стр. насловног листа доле средина. - 1900.

Milan Petko - Pavlović
BUCHHANDLUNG
:—: VRŠAC — BANAT :—:
GEGRÜNDET 1879.

~~MILAN P. PAVLOVITS
BUCHHANDLUNG
WERSCHETZ~~

ШТАМПАРИЈА И КОМЕРЦ
МИЛАН ПЕТКО-ПАВЛОВИЋ И СИН
ВРШАЦ

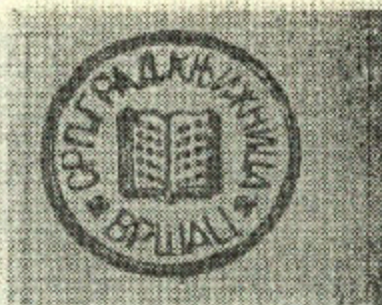
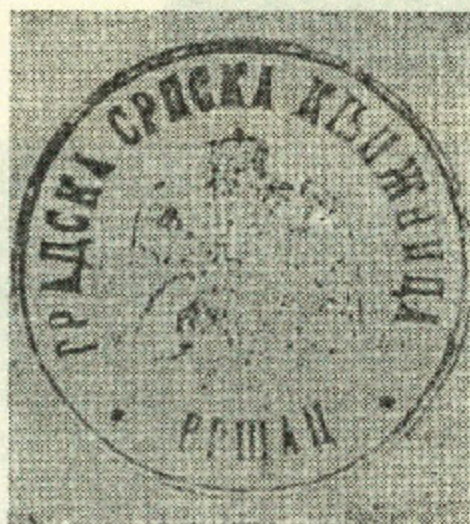
ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА ВРШАЦ. - [1885]

5/1 Срп. град. књижница Вршац. У средини отворена књига.

Жиг: округао, пречник 1,8 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа средина десно. - 1901.

6/2 Градска српска књижница Вршац. У средини грб Краљевине Југославије.

Жиг: округао, пречник 3,4 см, мастило црно. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1894.

7/3 Градска српска књижница Вршац. У средини грб Краљевине Југославије.

Жиг: округао, пречник 3,4 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1862.

8/4 Градска библиоотека Вршац. Садржи рубрике за групу, вредност и број.

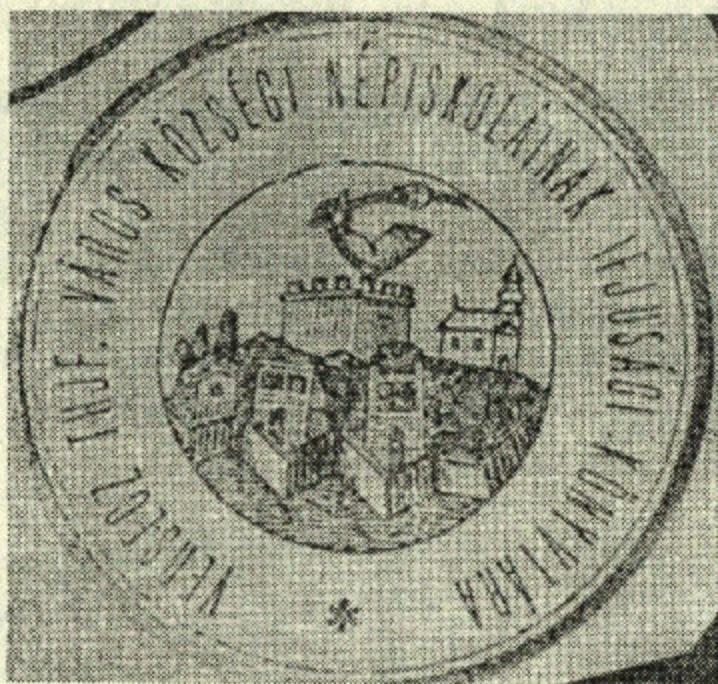
Жиг: правоугаони, димензије 2,8x3,8 см, мастило плаво. - Б. стр. предње корице горњи леви угао и б. стр. насловног листа горе средина. - 1894.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА ВРШАЦ		
Група	Број	Вредност
06	176 221	500

ОМЛАДИНСКА БИБЛИОТЕКА КОМУНАЛНИХ НАРОДНИХ ШКОЛА ГРАДА. - [Пре Првог светског рата].

9/1 *Versecz Thif. Város Községi Népiskoláinak Ifjúsági Könyvtára* [Омладинска библиотека комуналних народних школа града Вршца].

Жиг: округло, пречник 3,9 см, мастило црвено. - А. стр. насловног листа доле десно. - 1896.

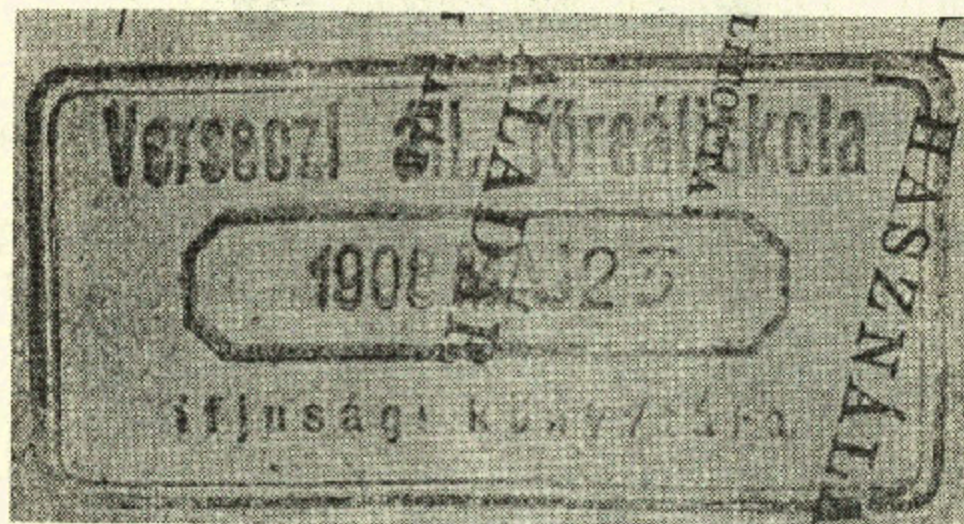
ВРШАЧКА ДРЖАВНА РЕАЛНА ВИША ШКОЛА. -
[Пре Првог светског рата]

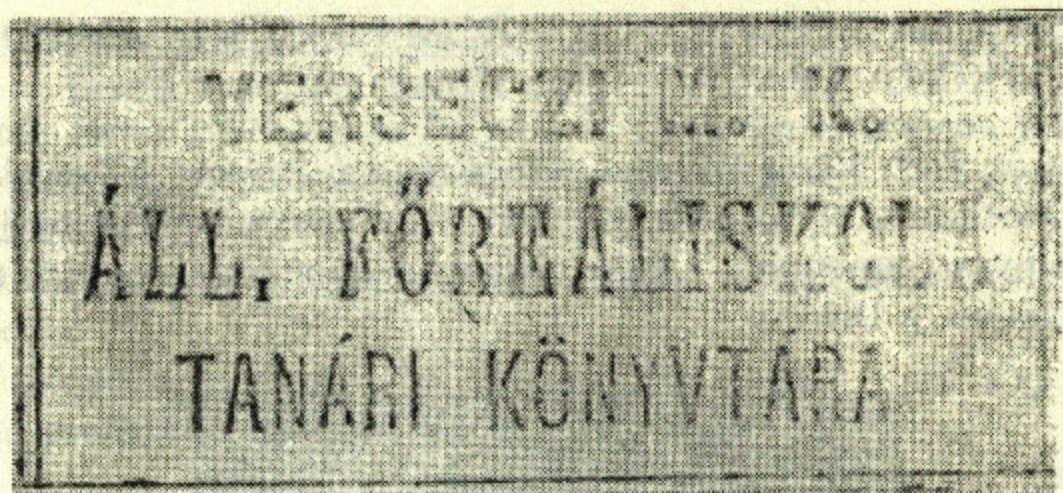
10/1 *Verseczi Áll. Főreáliskola Ifjúsági Könyvtára* [Омладинска библиотека Вршачке државне више реалне школе]. У средини: 1908. мај 23.

Жиг: правоугаони са засеченим угловима, димензије 2,7x5,4 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа, средина. - 1891.

11/1 *Verseczi M.K. Áll. Főreáliskola Tanári Könyvtára* [Наставничка библиотека Вршачке мађарске краљевске државне више реалне школе].

Жиг: правоугаони, димензије 1,9x4,1 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доњи десни угао. - 1894.

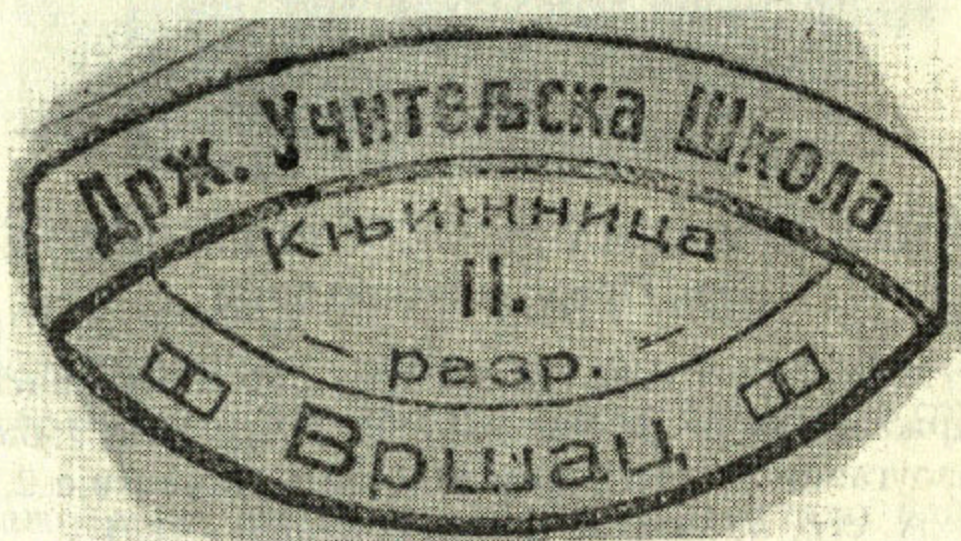

УЧИТЕЉСКА ШКОЛА У ВРШЦУ. - [1920]

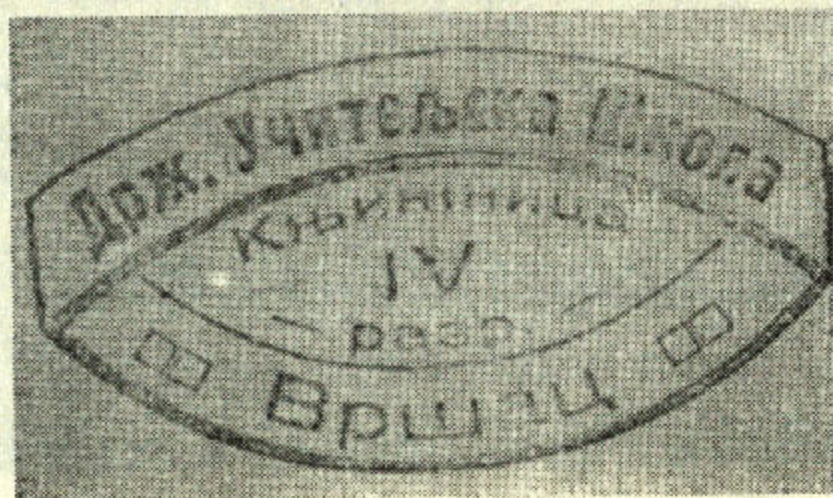
12/1 Држ. учитељска школа Вршац. Књижница II раз.

Жиг: овалан, димензије 2,7x4,8 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа средина десно и стр. различите (11. бочна спољна маргина, 29. бочна спољна маргина, 33. бочна спољна маргина, 39. бочна спољна маргина и 55. бочна спољна маргина). - [Б.год.]

13/2 Држ. учитељска школа Вршац. Књижница IV раз.

Жиг: овалан, димензије 2,7x4,8 см, мастило плаво. - А. стр. коричног листа средина лево, а стр. насловног листа средина десно и стр. различите (19. бочна спољна маргина, 31. бочна спољна маргина, 155. бочна спољна маргина). - 1934.

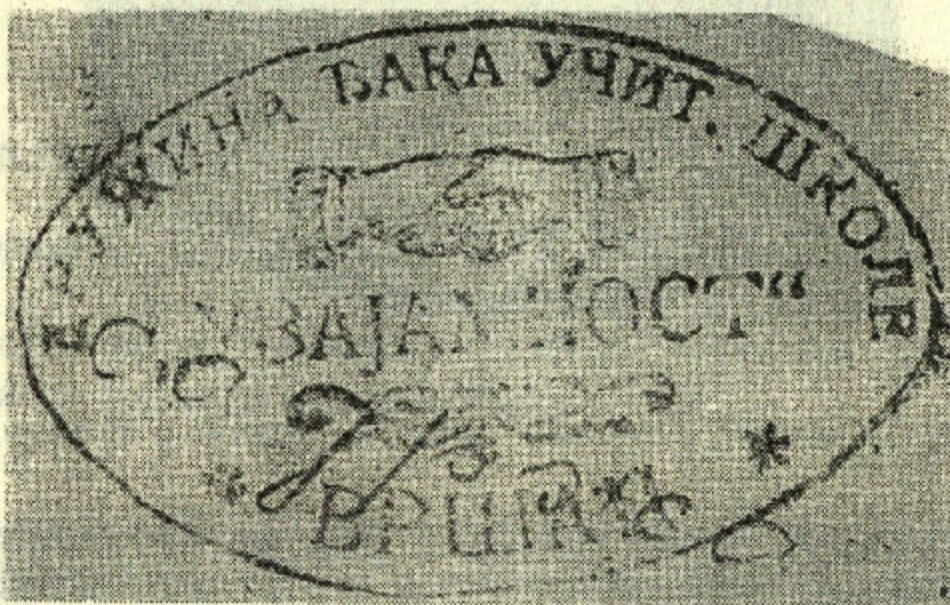

14/3 Држ. учийељска школа у Вршцу. Насџавничка библиоџека. У средини Бр. — — —

Жиг: правоугаони са засеченим угловима, димензије 2,6x6,7 см, мастило црно. - А. стр. празног листа горе. - 1934.

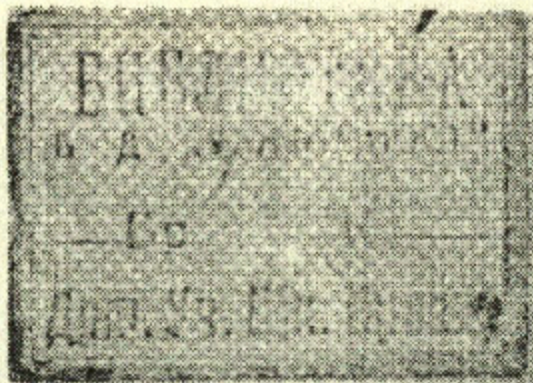
15/4 Дружина ђака Учйй. школе Вршац. У средини „Узајамност” и цртеж руковање.

Жиг: овалан, димензије 2,9x4,7 см, мастило плаво. - А. стр. празног листа средина десно и 3. стр. доњи десни угао. - [Б.год.].

16/5 Библиоџека Ђ. Д. „Узајамносй” Држ. учйй. шк. Вршац.- Бр.-К.

Жиг: правоугаони димензије 2,1x3,1 см, мастило црно. - А. стр. празног листа горе средина. - [Б.год.].

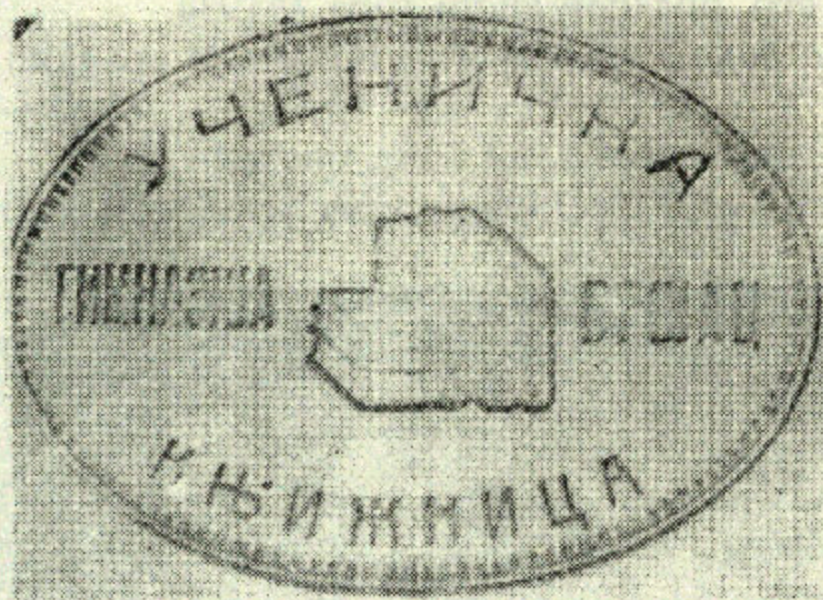
17/6 Библиоџека Ђ. Д. „Узајамносй” Држ. учйй. шк. Вршац. - У средини Бр.-К.-

Жиг: правоугаони, димензије 2,1x3,1 см, мастило плаво. - А. стр. празног листа горњи десни угао. - [Б.год.].

ГИМНАЗИЈА У ВРШЦУ. - [Између два рата]

18/1 Гимназија Вршац. Ученичка књижница. У средини затворене књиге.

Жиг: овалан, димензије 2,9x3,9 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доњи десни угао. - 1938.

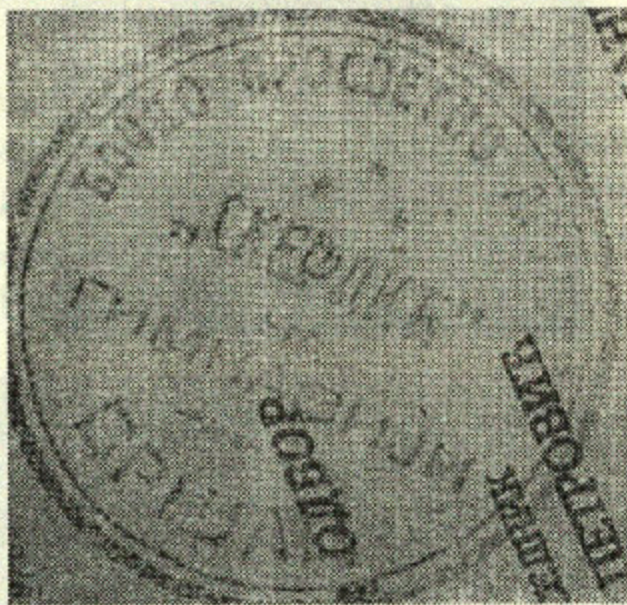

19/2 Бачка дружина „Скерлић” при Гимназији у Вршцу. Књижница. Редни број.

Жиг: неуоквирен, димензије 5x7,4 см, мастило плаво. - А. стр. празног листа горња половина средина и а. стр. листа испред насловног листа горе. - [Б.год.]

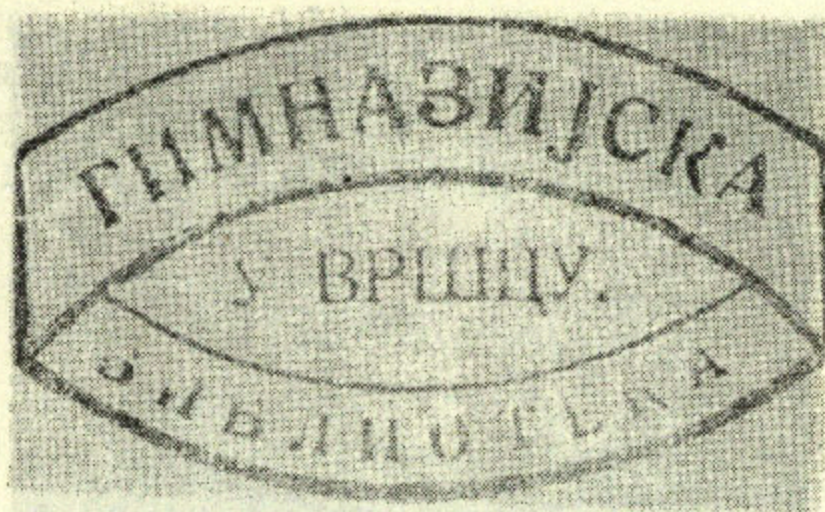
20/3 Бачко просветно друштво „Скерлић” на Гимназији Вршац.

Жиг: округао, пречник 3,8 см, мастило плаво. - А. стр. празног листа средина, а. стр. листа испред насловног листа, а. стр. насловног листа средина десно и стр. различите (IV, 5, 29, 45. и 123). - [Б.год.]

21/4 Гимназијска библиотеке у Вршцу.

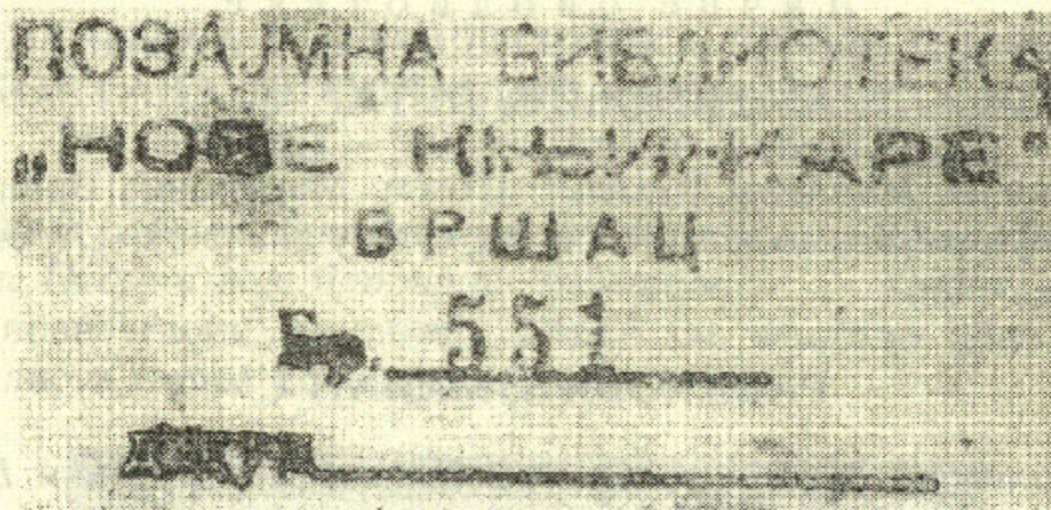
Жиг: овалан, димензије 2,5x4,1 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1918.

„НОВА КЊИЖАРА” ВРШАЦ. - [Између два рата]

22/1 Позајмна библиојека „Нове књижаре” Вршац. Садржи Бр.-, дајум-

Жиг: неуоквирен, димензије 2,6x6 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа горња половина десно. - 1923.

ПОЉОПРИВРЕДНА КЊИЖНИЦА И ЧИТАОНИЦА. -
[Између два рата]

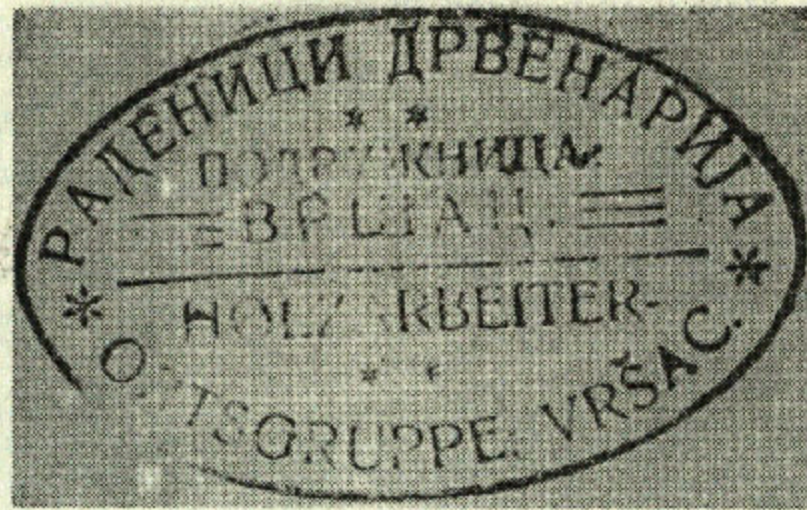
23/1 Пољопривредна књижница и читаоница. Poljoprivredna knjižnica i čitaonica. У средини Павлиш-Вршац. Pavliš-Vršac.

Жиг: округао, пречник 3,9 см, мастило црвено. - А. стр. предње корице, горњи десни угао. - 1935.

РАДЕНИЦИ ДРВЕНАРИЈА. - [Између два рата]

24/1 Раденици дрвенарија. Подружница Вршац. Holzarbeiter. Ortsgruppe Vršac.

Жиг: овалан, димензије 3x4,7 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа средина, а. стр. листа иза насловног горе средина и 3. стр. горе средина. - [Б.год.].

ВРШАЧКО ЧИТАЛАЧКО УДРУЖЕЊЕ

25/1 *Werschetzter Leseverein* [Вршачко читалачко удружење].

Жиг: округло, пречник 3,5 см, мастило, плаво. - А. стр. празног листа доњи десни угао. - [Б.год.]

Личне библиотеке

МАРИНОВИЋ, ПЕТАР М.

26/1 *Peter M. Marinovits Werschetz* [Петар Мариновић Вршац].

Жиг: неуквирен, димензије 1x4 см, суви у два реда. - А. стр. предње корице горе. - 1867.

РАДАКОВИЋ, МИЛАН С.

27/1 *Милан С. Радаковић. Milan S. Radakovic. У средини Вршчанин.*

Жиг: овалан, димензије 1,9 x 4,9 см, мастило зелено. - А. стр. предње корице средина лево и а. стр. предње корице средина десно. - 1867.

ТОКИН, МИЛАН М.

28/1 *Милан М. Токин.* - [1909-1962].

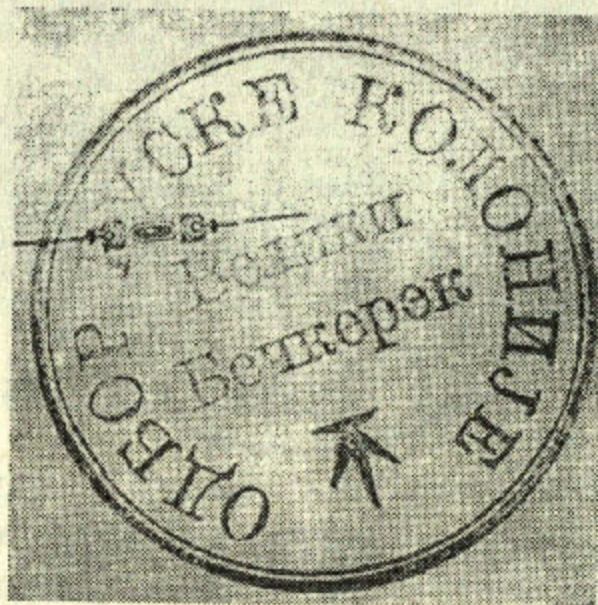
Жиг: неуквирен, димензије 0,3x3 см, мастило црно. - А. стр. празног листа горњи леви угао. - 1918.

ЗРЕЊАНИН

РУСКА КОЛОНИЈА ВЕЛИКИ БЕЧКЕРЕК. - [Између два рата]

29/1 *Одбор Руске колоније Велики Бечкерек.*

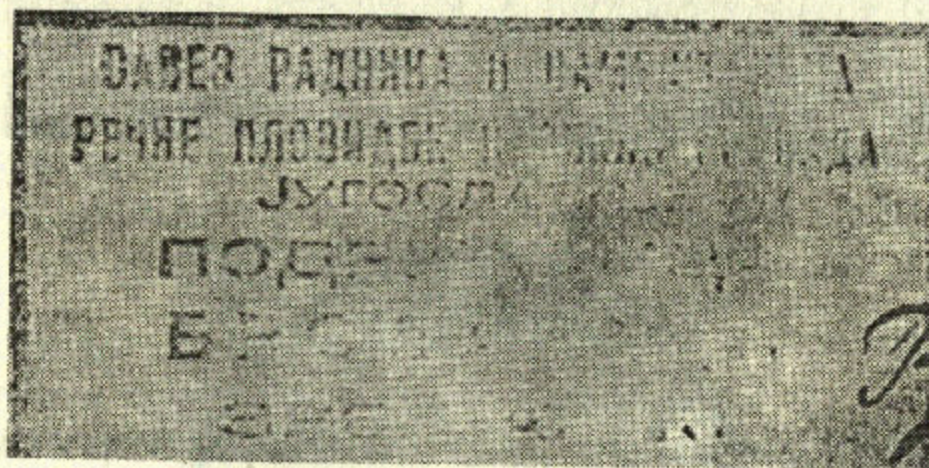
Жиг: округло, пречник 3,7 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа горе средина и стр. различите (3. средина, 194. доња половина десно, 276. доња половина лево, 345. доњи десни угао, 384. доњи леви угао, 449. доњи десни угао и последња стр. у књизи доле испод текста).- 1887.

САВЕЗ РАДНИКА И НАМЕШТЕНИКА РЕЧНЕ ПЛОВИДБЕ И ОБАЛСКОГ РАДА ЈУГОСЛАВИЈЕ. ПОДРУЖНИЦА БРОДАРЦИ ЗРЕЊАНИН. - [После Другог светског рата]

30/1 Савез радника и намештеника речне пловидбе и обалског рада Југославије. Подружница бродарци Зрењанин.

Жиг: правоугаони, димензије 2,4x4,6 см, мастило црно. - А. стр. насловног листа горња половина средина. - 1930.

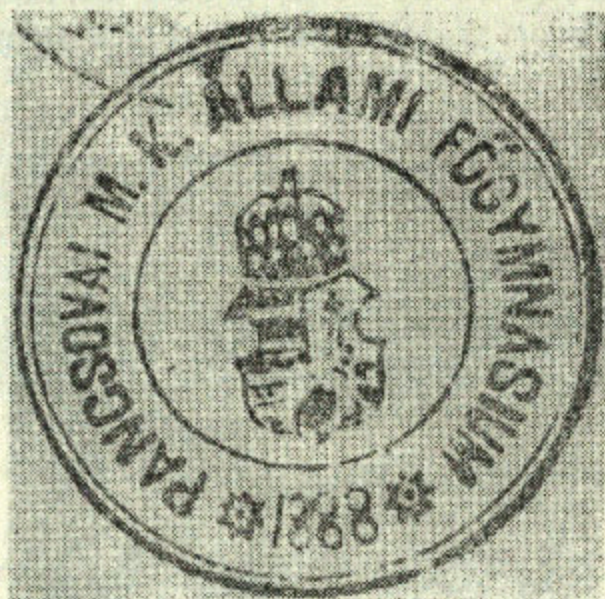

П А Н Ч Е В О

ПАНЧЕВАЧКА КРАЉЕВСКА МАЂАРСКА ДРЖАВНА ГИМНАЗИЈА. - [1888]

31/1 *Pancsovai M.K. Állami Főgymnásium 1888* [Краљевска мађарска државна гимназија 1888]. У средини грб Краљевине Мађарске.

Жиг: округао, пречник 3,1 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1880.

ВИША РЕАЛНА ШКОЛА У ПАНЧЕВУ. - [Пре Првог светског рата]

32/1 *K.K. Ober Real Schule Pancsova* [Царска Краљевска виша реална школа у Панчеву]. У средини грб Аустроугарске царевине.

Жиг: овалан, димензије 3,4x2,7 см, мастило зелено. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1863.

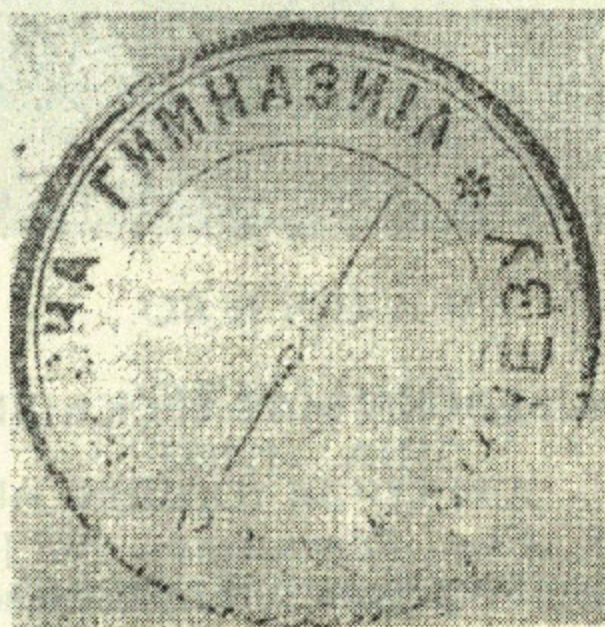
ДРЖАВНА ГИМНАЗИЈА. - [Између два рата]

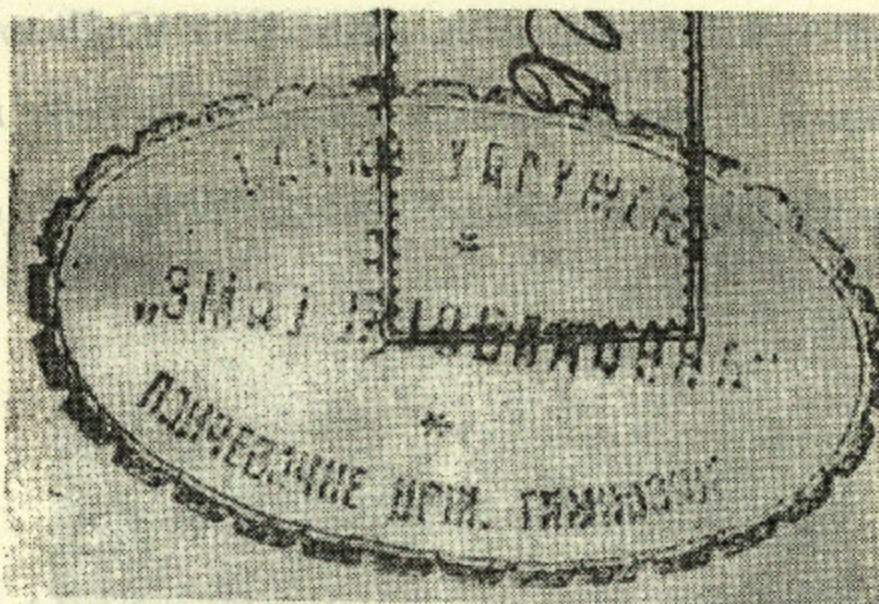
33/1 *Државна гимназија у Панчеву.*

Жиг: округао, пречник 3,3 см, мастило црно. - А. стр. празног листа средина. - 1880.

34/2 *Ђачко удружење „Змај Ј. Јовановић” панчевачке Држ. гимназије.*

Жиг: овалан, димензије 3,4x5,6 см, мастило црно. - А. стр. празног листа горњи десни угао. - 1851.

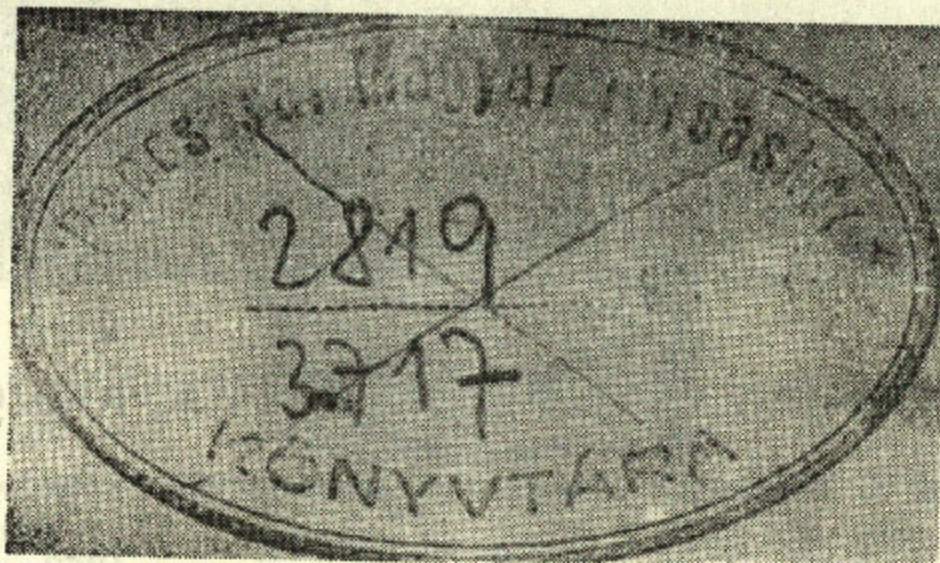

ПАНЧЕВАЧКИ МАЂАРСКИ ДРУШТВЕНИ КЛУБ

35/1 *Pancsovai Magyar Társaskör Könyvtára* [Библиотека Панчевачког Мађарског друштвеног клуба]. У средини sz. [број].

Жиг: овалан, димензије 3,4x5,6 см, мастило црно. - А. стр. празног листа горе средина. - [Б.год.]

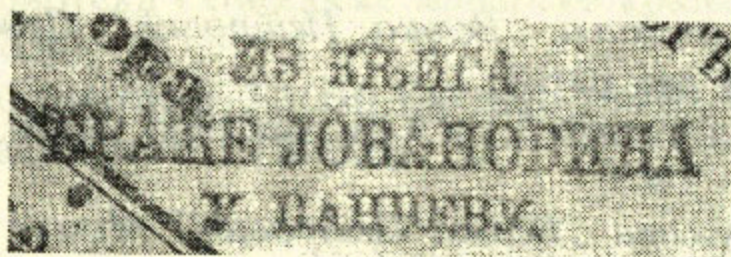

Личне библиотеке

БРАЋА ЈОВАНОВИЋ

36/1 Из књиџа Браће Јовановића у Панчеву.

Жиг: неуоквирен, димензије 1,1x3 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1851.

РАНИСАВЉЕВИЋ, ДИМИТРИЈЕ П.

37/1 *Димитрије П. Ранисављевић Панчево. Demeter P. Ranisavljević Pansova.*

Жиг: овалан, димензије 5,2x2,6 см, мастило плаво. - Б. стр. насловног листа доле лево. - 1826.

СОМБОР

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА

БИБЛИОТЕКА СЛОБОДНОГ КРАЉЕВСКОГ ГРАДА СОМБОРА. -
[1859]

38/1 *Zombor Szab. Kir. Város Könyvtára* [Библиотека слободног краљевског града Сомбора].

Жиг: округао, пречник 3 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доњи десни угао. - 1896.

39/2 *Gradska biblioteka Sombe*. У средини: година 1859.

Жиг: округао, пречник 2 см, мастило плаво. - Б. стр. насловног листа средина. - 1896.

ДРЖАВНА МУШКА ГРАЂАНСКА ШКОЛА У СОМБОРУ. - [1872]

40/1 *Учиџелска књиџница Држ. мушке грађ. школе у Сомбору, Бр. ---.*

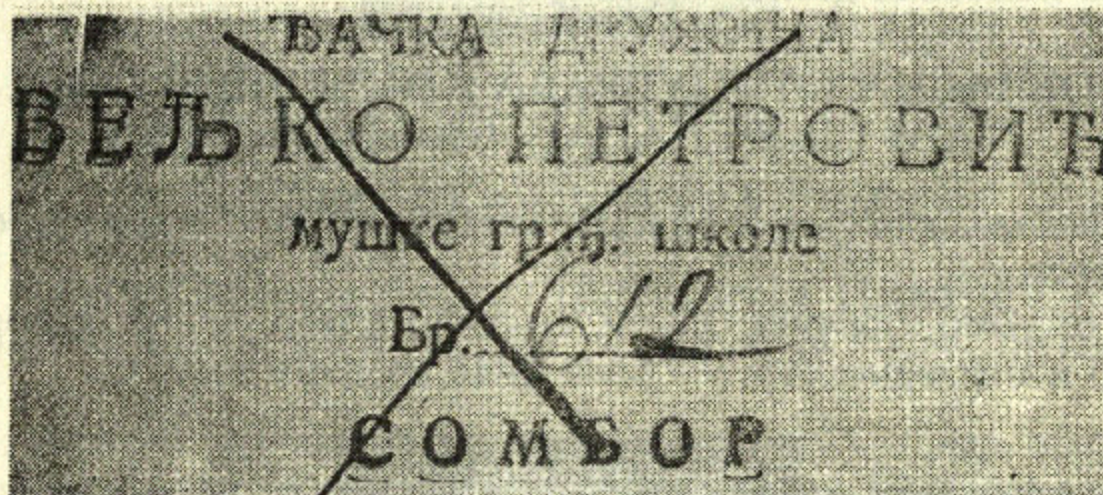
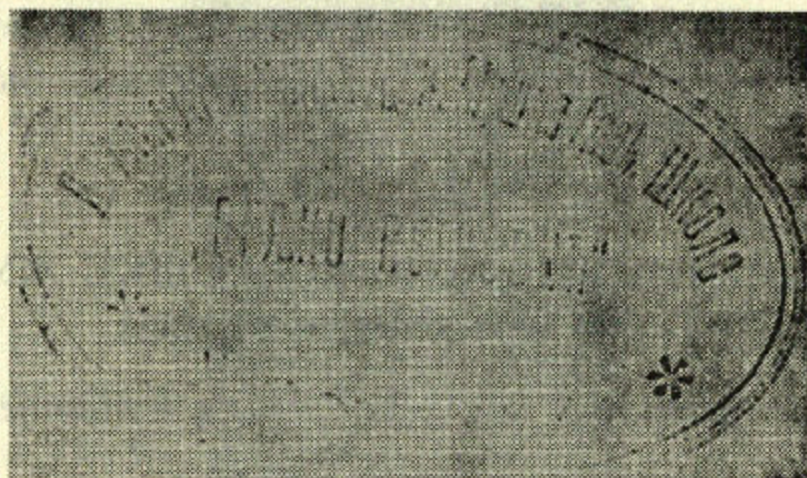
Жиг: правоугаони, димензије 3,5x7,5 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа средина. - 1905.

41/2 *Дружина ученика „Вељко Пејровић” Држ. грађ. школе у Сомбору. - [Између два рата].*

Жиг: овалан, димензије 3,1x4,9 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа средина. - 1905.

42/3 *Бачка дружина „Вељко Пејровић” Мушке грађ. школе, Бр. ---- Сомбор. - [Између два рата].*

Жиг: неуоквирен, димензије 3,4x8 см, мастило плаво. - А. стр. празног листа горња половина средина. - 1905.

СОМБОРСКА ТРГОВАЧКА ОМЛАДИНА. - [1908]

43/1 *Сомборска трговачка омладина у Сомбору. У средини котва с крилима и 1908.*

Жиг: округао, пречник 3,4 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа средина десно и стр. различите средина десно (29, 45, 77, 91, 105, 119, 131. и б. стр. задње корице доња половина десно). - 1855.

СОМБОРСКА КРАЉЕВСКА МАЂАРСКА ДРЖАВНА СРЕДЊА ТРГОВАЧКА ШКОЛА. - [Пре Првог светског рата]

44/1 *A Zombori M. Kir. Áll. Kereskedelmi Közepiskola Ifjúsági Könyvtára* [Омладинска библиотека Сомборске мађарске краљевске државне трговачке средње школе].

Жиг: округао, пречник 2,3 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина лево. - [Б.год.].

СТРУЧНА КЊИЖНИЦА БАЧКО-БОДРОШКЕ ЖУПАНИЈЕ. -
[После Првог светског рата]

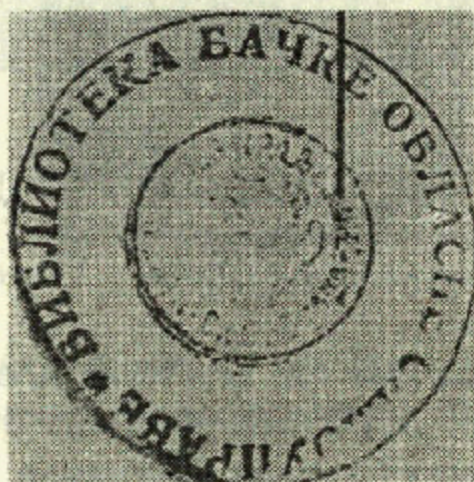
45/1 *Стручна књижница Бач. - Бодрошке жупаније. У средини грб жупаније.*

Жиг: округао, пречник 4,3 см, мастило црвено. - А. стр. насловног листа доња половина десно. - 1923.

БАЧКА ОБЛАСНА САМОУПРАВА КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА. - [Између два рата]

46/1 *Библиотека Бачке обласне самоуправе Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца.*

Жиг: округао, пречник 3,8 см, мастило плаво. - Стр. 3. доња половина десно и последња стр. у књизи доле средина. - 1927.

ДРУШТВО ЦРВЕНОГ КРСТА. - [Између два рата]

47/1 *Срески одбор Друштва Црвеног крста. Бр.- 19 год. Сомбор.*

Жиг: неуквирен димензије 2,8x5,6 см, мастило црвено. - А. стр. предње корице горњи леви угао. - 1936.

ШЕН, С.

48/1 *S. Schön Buchbinder Zombor [С. Шен, књиговезац, Сомбор].*

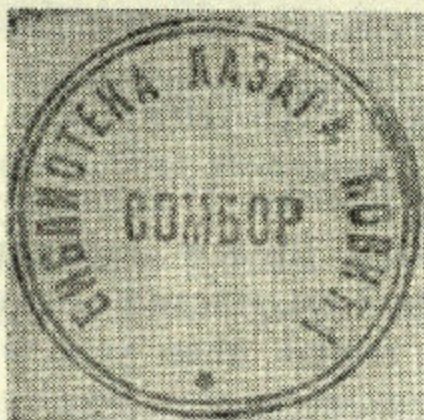
Жиг: овалан, димензије 1,7x3,7 см, мастило зелено. - Б. стр. задњег заштитног листа средина доле. - 1849.

Личне библиотеке

ЂОВИЋ, ЛАЗАР

49/1 Библиотека Лазара Ђовића Сомбор.

Жиг: округао, пречник 2,2 см, мастило плаво. - Б. стр. насловног листа средина. - 1912.

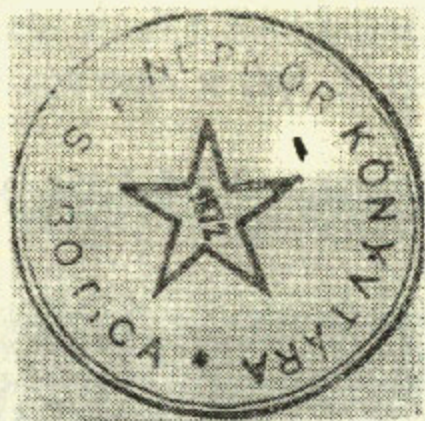

СУБОТИЦА

БИБЛИОТЕКА НЕПКЕРА. - [1872]

50/1 *Népkör Könyvtára, Subotica* [Библиотека Непкера Суботица]. У средини петокрака звезда и год. 1872. - [Печат је после Другог светског рата].

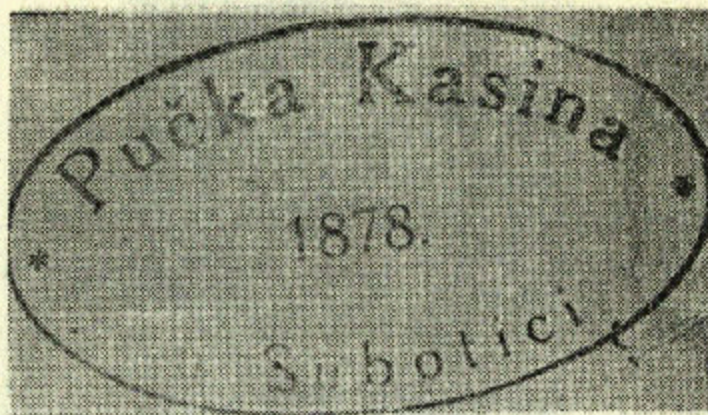
Жиг: округао, пречник 3,2 см, мастило плаво. - А. стр. празног листа доња половина десно, а. стр. празног листа после насловног листа доле десно и стр. различите (7. горњи десни угао, 17. доњи леви угао, 39. доњи леви угао, 59. бочна спољна маргина, 61. доњи десни угао, 90. бочна спољна мартина, 103. доњи десни угао, 113. доњи десни угао, 119. испод текста десно, 121. горњи десни угао). - 1958.

ПУЧКА КАСИНА У СУБОТИЦИ. - [1878]

51/1 *Pučka kasina u Subotici 1878.*

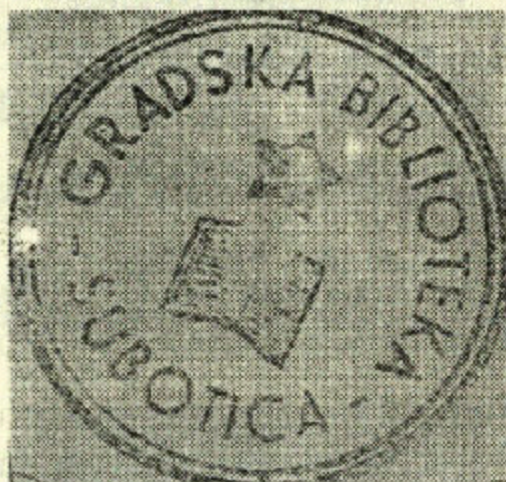
Жиг: овалан, димензије 2,7x4,8 см, мастило плаво. - А. стр. предњег коричног листа горе средина и а. стр. насловног листа горе средина. - 1895.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА. - [1894]

52/1 *Gradska biblioteka Subotica*. У средини петокрака звезда и отворена књига. - [Печат је после Другог светског рата].

Жиг: округао, пречник 3 см, мастило плаво. - А. стр. празног листа горњи десни угао, 1. стр. горњи леви угао и 490. стр. испод текста. - [Б.год.].

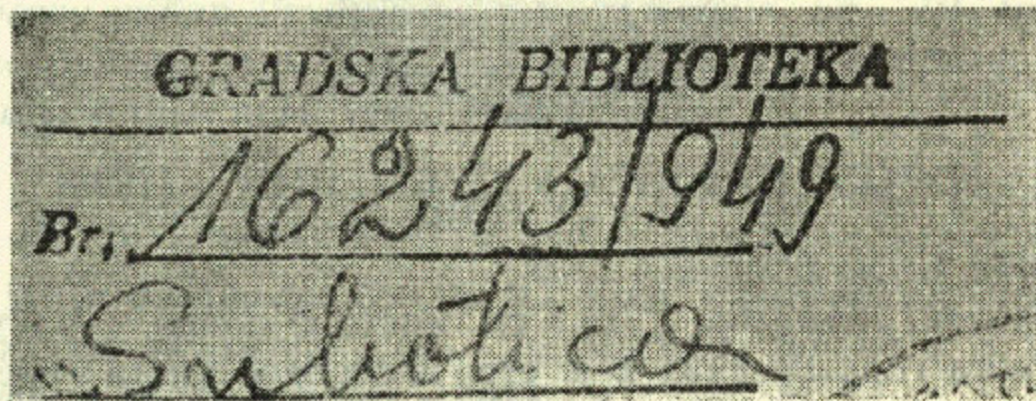

53/2 *Gradska biblioteka Subotica*.

Жиг: неуоквирен, димензије 0,7x4,1 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа горња половина средина, 7. стр. горња половина лево, 50. стр. доња маргина и 104. стр. доња маргина. - 1953.

54/3 *Gradska biblioteka*.

Жиг: правоугаони, димензије 2,2x5,3 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина лево. - 1923.

ДРЖАВНА МУШКА ГИМНАЗИЈА У СУБОТИЦИ. -
[Између два рата]

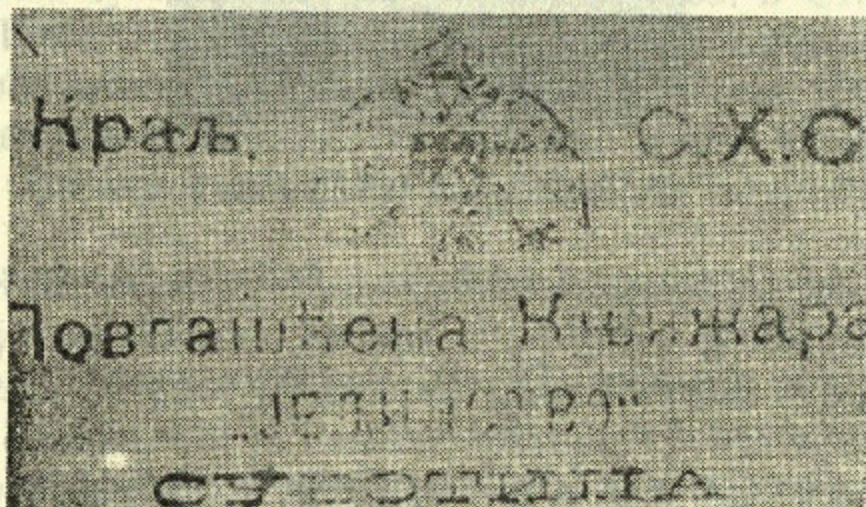
55/1 Државна мушка гимназија у Суботици. Професорска библиотека.

Жиг: округао, пречник 3,4 см, мастило плаво. - Стр. различите доњи десни угао. - [Рукописна књига].

ПОВЛАШЋЕНА КЊИЖАРА „ЈЕДИНСТВО” СУБОТИЦА. -
[Између два рата]

56/1 Краљ. С.Х.С. Повлашћена књижара „Јединство”. Суботица. У средини грб Краљевине СХС.

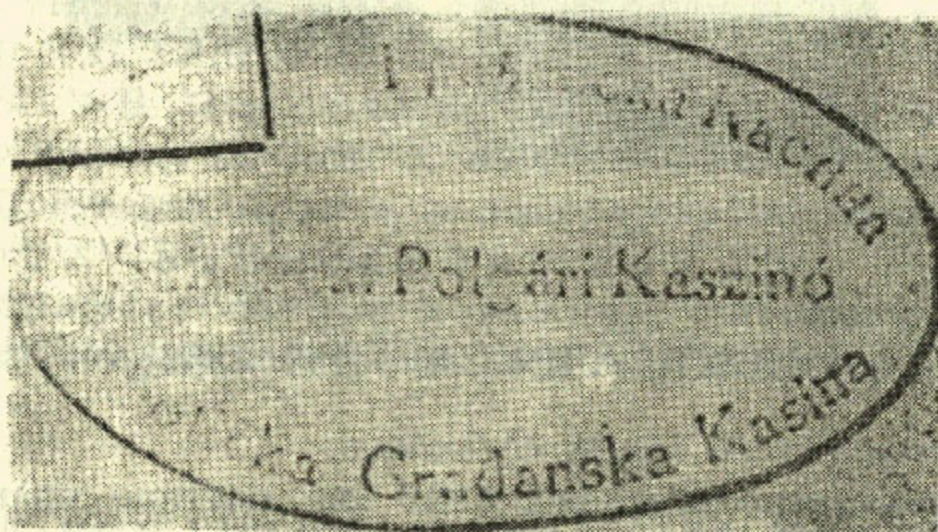
Жиг: неуоквирен, димензије 2,2x4,6 см, мастило црно. - А. стр. насловног листа доњи десни угао. - 1901.

СУБОТИЧКА ГРАЂАНСКА КАСИНА. - [Између два рата]

57/1 Суботичка грађанска касина. Subotička građanska kasina. Subotikai Polgári Kaszinó.

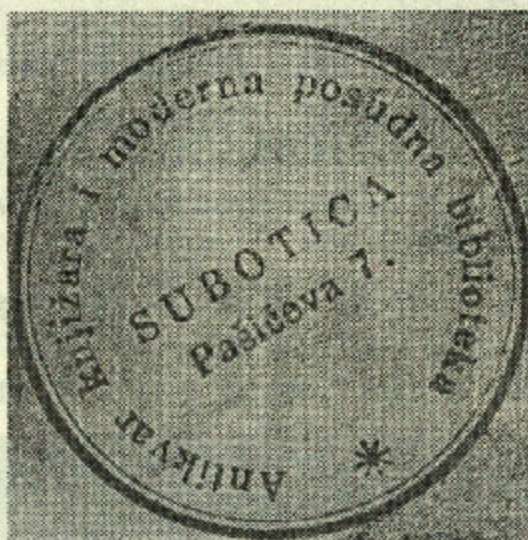
Жиг: овалан, димензије 2,8x5,1 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина средина и стр. 5. горњи десни угао. - 1923.

АНТИКВАР КЊИЖАРА И МОДЕРНА ПОСУДНА БИБЛИОТЕКА СУБОТИЦА

58/1 *Antikvar knjižara i moderna posudna biblioteka Subotica.*

Жиг: округло, пречник 4 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доњи десни угао и 1. стр. горњи десни угао. - [Б.год.]

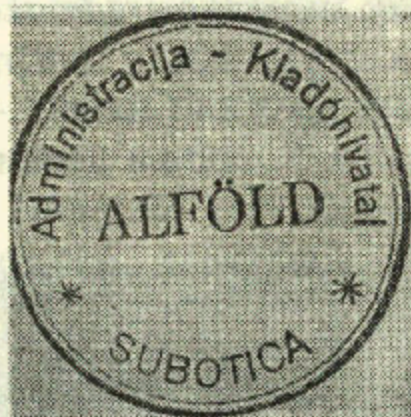
АЛФЕЛД. - [1935-1941]

59/1 *Alföld. Administracija-Kiadóhivatal. Subotica* [Алфелд. Администрација Суботица]. - [1935 – 1941].

Жиг: округло, пречник 3,9 см, мастило плаво. - Б. стр. предње корице доња половина лево. - [Б.год.]

60/2 *Alföld ajándékkönyve* [Алфелд-поклоњена књига].

Жиг: неуквирен, димензије 1,2x3,5 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина средина. - [Б.год.]

ALFÖLD
ajándékkönyve

Личне библиотеке

ИВИЋ, АЛЕКСА. - [1881-1948]

61/1 *Библиотека А. Ивића Суботица.*

Жиг: неуквирен, димензије 6x0,3 см, мастило плаво. - А. стр. насловног листа доња половина средина. - 1813.

О НАВОЂЕЊУ ЛИТЕРАТУРЕ УЗ БИБЛИОГРАФСКИ ОПИС СРПСКИХ КЊИГА ХVІІІ ВЕКА

Систематске библиографије српских књига ХVІІІ века пре Георгија Михаиловића дали су Павел Јозеф Шафарик 1865. и Стојан Новаковић 1869. године. Павел Јозеф Шафарик је уз своје описе српских књига ХVІІІ века давао само ону литературу коју је веома добро познавао, а Стојан Новаковић је у литератури бележио извор за књиге које није имао у рукама. Ни један ни други нису осећали потребу да наводе сву литературу.

Георгије Михаиловић у *Српској библиографији ХVІІІ века* поступио је другачије од Павела Јозефа Шафарика и Стојана Новаковића обавезно наводећи литературу уз опис књига и тиме отишао корак даље од својих претходника. Он је наводио литературу на три начина:

1. бележио је само б и б л и о г р а ф и ј е у којима је књига забележена;

2. давао је б и б л и о г р а ф с к е и з в о р е и в а ж н и ј у л и т е р а т у р у о к њ и з и (студије, расправе, рецензије);

3. наводио је само в а ж н и ј у литературу.

Б и б л и о г р а ф и ј е је бележио на следећи начин: код библиографске јединице бр. 70 Милорадовић, Петар: *Orthodoxae fidei... Ecclesiae orientalis dogmata ...* Halae, Litteris Beyesianis, 1765, навео је следеће библиографије у којима је дело регистровано: А. Ногány, *Memoria hungarorum* [...], II, Viennae, 1776, 659. – Ркѹ. *Библиографија Л. Мушицкоџ.* – Шафарик, 360. – G. Petrik, *Magyarország Bibliographiája 1712-1860*, II, Budapest, 1890, 743. – В. Миросављевић, *Српске вероучевне књиџе у Аусѹро-Уџарској у времену од 1690. до 1902. ѓод.*, Богословски гласник, IV (1903), 305. – Д. Руварац, *Прилози за исѹорију српске књижевносѹи*, VII, Бранково коло, XVII (1911), 620.¹

Библиографске изворе и важнију литературу наводио је овако: код библиографске јединице бр. 142 [Фелбигер, Јохан Игнац]:

¹ Михаиловић, Георгије *Српска библиографија ХVІІІ века*, Београд 1968, 75.

Рѣководство къ честности и правосиу. [Прев. Атанасије Деметровић Секереш]. Вѣ... Виеннѣ, при Иосифѣ ѿ Курцбекѣ, 1777, дао је: Новаковић, 71, 177. – Д. Кириловић, *Српске основне школе у Војводини у 18. веку*, Ср. Карловци, 1929, 59. – А. Ивић, *Архивска грађа*, V, Београд, 1956, 86-89.²

Најзад у бележењу важније литературе поступио је на следећи начин: код библиографске јединице бр. 21 Жефаровић, Христорфор: *Букваръ* [Бакрорез, Беч, 1742-1744], навео је само чланке и расправе о овом делу, а није навео библиографије, јер у то време ово дело, вероватно и није ушло у библиографије: А. Patera, *Korrespondence Josefa Dobrovského*, I, Прага, 1895, 63. – Д. Руварац, *Ка изучавању Х. Жефаровића*. Прилози за књижевност, II (1922), 25. – Р. Kolendić, *Džefarović i njegovi bakrorezi*, Гласник ИД у Новом Саду, IV (1931), 40.³

О свом поступку навођења литературе он је рекао: „Литературу сам дао само ону, која је од библиографског значаја, која употпуњује излагање; чланци, расправе и дела која томе не доприносе изостављени су.”⁴ Чини се да навођење литературе на три начина није сасвим упутно, већ да оно треба да буде јединственије и потпуније, што захтева и један претходни библиографски и научни поступак. У таквом поступку потребно је претходно истражити што је више могуће потпунију литературу о свакој књизи и начинити једну библиографију литературе за сва дела која ће бити предмет српске библиографије. Као пример за ову расправу у изради овакве претходне библиографије може послужити и совјетска библиографска пракса. За историју руске књижевности XVIII, XIX и краја XIX– почетка XX в. у СССР-у су израђени библиографски прегледи књижевности датих периода у којима су регистрована дела из тог времена и наведена сва позната литература о њима. Ови библиографски прегледи спадају у ред општих библиографија књижевности. Њихов задатак је да информишу читаоца о општем развоју књижевности, посебним књижевним токовима и друштвено-политичкој борби која је окружавала стваралаштво писаца датог периода.

Практична решења за израду библиографских прегледа књижевности овакве врсте тражена су у СССР-у још почетком тридесетих година овог века, тачније 1932, када је једна група сарадника Одељења ретке књиге БАН СССР под руководством П. Н. Беркова започела истраживања из историје руске књижевности XVIII в. прикупљајући грађу о томе. Рад на том послу био је прекинут 1938, а сав прикупљени материјал загубљен. Двадесет пет година касније настављен је рад на изради велике библиографије из новије руске књижевности од почетка XVIII века до 1917. године. Рачунало се да ће библиографија XVIII в. бити први део

² *Истио*, 142-143.

³ *Истио*, 33.

⁴ *Истио*, XXVII.

замишљеног пројекта, а да ће за њом следити библиографије XIX и XX века. Прилике су, међутим, биле другачије и библиографски прегледи под редакцијом К. Д. Муратове, посвећени књижевности XIX и краја XIX-почетка XX века, појавили су се раније од библиографског прегледа посвећеног руској књижевности XVIII века.

После практичних решења, израде библиографских прегледа књижевности, у теорији библиографије СССР-а следиле су теоријске расправе о њима.

Први који је одредио циљ и објекат библиографије књижевности и предмет њене теорије био је Е. И. Рискин. Карактеристику библиографије књижевности као научно-помоћне дисциплине науке о књижевности, њен предмет и њене задатке, покушали су да одреде и многи пре Рискина, као на пример А. Г. Фомин, али до појаве књиге Е. И. Рискина *Очерки теории и методике литературной библиографии*, 1965, у СССР-у није било радова у којима се специјално одређивао предмет библиографије књижевности, њене функције, границе и такође методе и предмет њене теорије. У поменутој књизи Рискин доказује да је библиографија књижевности саставни део двеју наука: библиографије и науке о књижевности, мада су ти предмети веома различити. Као предмет библиографије књижевности он наводи и библиографске књижевне изворе, тј. штампане и рукописне библиографске радове, који садрже податке о књигама, чланцима и рецензијама, а који су се појавили у штампи. Методика научно-помоћне библиографије постала је предмет озбиљне анализе у радовима како Рискина, тако и К. Д. Муратове. Они су се бавили анализом методике израде библиографије текстова писца. Одређујући циљ и намену библиографије текстова, Рискин је нагласио да су библиографски прегледи дужни да представе све текстове писца који су се појавили у штампи, да оријентишу научника из области књижевности у квалитет публикације и судбину сваког текста. К. Д. Муратова је у својим радовима такође осветлила ово питање и утврдила да је могућ различит прилаз у регистровању поновљених публикација текстова писца.

На примеру библиографског прегледа *История русской литературы XVIII в.*, Москва, 1968, могуће је сагледати структуру овакве врсте библиографског приручника, распоред грађе у њему, елементе описа литературе и начин навођења литературе о свакој књизи. Наведени библиографски преглед књижевности састоји се из два дела: 1. општи део, 2. персонални део.

Општи део сачињавају тематске библиографије које осветљавају основна питања у изучавању историје руске књижевности датог периода, критике, журналистике и цензуре. Овде се издвајају следеће рубрике: *Зборници, Литература, Приручници.*

Персонални део овог прегледа сачињавају персоналне библиографије писаца. Свака персонална библиографија садржи следеће рубрике:

Дела, Литература, Приручни одељак. У рубрици *Дела* наводе се основна сабрана и појединачна дела писца, објављена за живота писца, а такође и касније. Поред оригиналних дела наводе се и преводи дела. Рубрика *Дела* допуњена је и писмима писца. У рубрици *Литература* регистрована је основна литература о животу и стваралаштву писца (биографије, чланци, расправе, рецензије). На крају сваке персоналне библиографије, у рубрици *Приручни одељак*, наведени су приручници (библиографије, каталози, водичи итд.), који садрже податке о библиографији текстова и критичкој литератури.

Библиографски приручници овакве врсте од велике су користи, не само онима који изучавају руску књижевност ХВИИ века, већ и свима онима који се интересују за историју развоја књижевности ХВИИ века: филолозима, педагозима, научним сарадницима, новинарима, библиотекарима итд.

Слично совјетској пракси поступљено је и у Мађарској, израдом библиографског приручника за историју мађарске књижевности ХВИИ и половине ХИХ века.

Пракса у навођењу и непотпуност литературе *Српске библиографије ХВИИ века* упућују на размишљање о налажењу што потпунијег и јединственијег начина навођења литературе. Делимично различита навођења литературе могу да збуњују читаоце, а иначе нису довољна, нарочито за оне који су удаљени од богатих библиотечких збирки. Само у том смислу узет је овде пример библиографског прегледа литературе руске књижевности ХВИИ века.

Очигледно је да је руска књижна продукција ХВИИ века и велика и разноврсна, па се у практичној изради библиографског прегледа књижевности овог периода морало ићи на поделу према одређеним дисциплинама. Обим наше књижне продукције ХВИИ века, у односу на руску, је знатно мањи, па се у изради библиографског приручника, овакве врсте, не мора ићи на поделу коју су начинили совјетски библиографи. Веома је, међутим, важно информисати читаоца о литератури за сваку књигу ХВИИ века, што значи да је потребно регистровати, колико год је то могуће, податке за сваку књигу до одређене временске границе. Оваквим навођењем литературе добила би се што потпунија информација и о преводима дела и о расправама и чланцима о делу, што је у *Српској библиографији ХВИИ века* изостало. Искључила би се, тако, релативност селекције, а пружила би се широка информација и о прештампавањима и преводима насталим у следећим вековима, што је, такође, задатак библиографија.

Чини се стога да је пре израде библиографије ХВИИ века потребно начинити претходну библиографију литературе о српским књигама ХВИИ века као неопходан приручник за даљу израду библиографије, а приликом описивања српских књига ХВИИ века наводила би се само тако одабрана библиографија. Оваква библиографија литературе била

би од помоћи не само библиографима, већ и свима онима који су упућени на српску књигу ХVIII века из разних области: историчарима књижевности, историчарима, научницима из области природних наука, филолозима, педагозима и другима.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рыскин, Е. И., *Очерки теории и методики литературной библиографии*, Москва 1965.
2. *История русской литературы XVIII века*, Москва 1968.
3. *История русской литературы конца XIX-начала XX века*, Москва-Ленинград 1963.
4. *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig*, Budapest 1972.
5. *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-1849*, Budapest 1975.
6. Лауфер, Ю. М., *Теория и методика советской, литературной, библиографии*, Москва 1978.

ПРВА МОНОГРАФИЈА О ШТАМПАРИЈИ ЂУРЂА ЦРНОЈЕВИЋА

У едицији *Посебна издања* (књ. 29) Централне народне библиотеке Републике Црне Горе „Ђурђе Црнојевић” на Цетињу, године 1996. појавила се књига *Почеци шћамѣарсѣва у Црној Гори (1492-1496)*,¹ која отвара серију *Исѣорија ћириличкоѣ шћамѣарсѣва у Јужних Словена*. Аутор ове публикације јесте проф. др Евгениј Љвович Немировски, истакнути и веома плодан истраживач старог ћириличног штампарства, штампарија и књига.

Већ на први поглед она задржава пажњу и плени како својим занимљивим насловом тако и изгледом – величином, обимом, лепотом штампе, техничким уређењем и графичком опремом – остављајући утисак озбиљне и репрезентативне књиге, што јој и приличи с обзиром на то да је објављена поводом петстоте годишњице од почетка штампарства у Црној Гори, а то је и петвековни јубилеј српског и јужнословенског ћириличног штампарства. Израду ове монографије иницирао је др Душан Мартиновић, вишегодишњи директор Централне народне библиотеке Републике Црне Горе „Ђурђе Црнојевић” (1976-1991) и главни и одговорни уредник *Црногорске библиографије* (1494-1994).

Формата 2°, са 530 нумерисаних страница двостубачног текста, прожетог црно-белим илустрацијама, и са 6 нумерисаних прилога у боји на кунстдруку, отиснута је на жућкастој хартији словима Војне штампарије у Београду.

Нова књига проф. Немировског прва је монографска студија о штампарији Ђурђа Црнојевића, најстаријој ћириличној штампарији код Јужних Словена, и о њеним књигама, јединим ћириличким јужнословенским инкунабулама.

Изучавањем штампарије Ђурђа Црнојевића бавили су се многи истраживачи, оставивши многобројне чланке и радове,² међу којима по

¹ Евгениј Љвович Немировски, *Почеци шћамѣарсѣва у Црној Гори (1492-1496)*, Цетиње 1996.

компетентности и исцрпности истраживања проф. Немировски посебно истиче српског историчара и филолога Ђорђа Сп. Радојичића и његов рад *О шћамћарији Црнојевића*, публикован 1938. године.³ Али, једне комплексне, синтетичке студије о њој до ове књиге проф. Немировског није било.

Иако се у студији проф. Немировског штампарија Ђурђа Црнојевића и књиге издате у њој називају црногорским, што је, по речима аутора, оправдано ако се полази од места где се налазила штампарија и од државне припадности њених радника, издања Црнојевића штампарије с пуним правом могу се назвати и српским, јер им је језик српкословенски, а оригинали којима су се служили штампари су општесрпски. Уз то, ова штампарија поникла је на темељу општесрпског и чак општесловенског културног наслеђа ствараног током низа векова.

Књига о којој је реч почиње *Уводом* (стр. 5-9), где се укратко казује о почецима штампаних књига, пошто је средином 15. века Немац Јохан Гутенберг изумео штампарску пресу, као и о брзом прихватању штампарства код Јужних Словена. Код јужнословенских народа прва књига штампана глагољицом (*Мисал*) појавила се 1483, а прва ћириличка књига (*Окћиоих ѿрвогласник*) објављена је 1494. године. Ту се износе и основни циљеви и задаци монографије, при чему се истиче да она прелази границе чисте науке о књизи и историје књиге.

Излагање потом тече кроз четири поглавља: I *Извори и истјориографја* (стр. 11-87), II *Исходишћиа црногорског шћамћарсћива* (стр. 89-156), III *Почеци шћамћарсћива код Словена* (стр. 157-217) и IV *Прва црногорска шћамћарија и њена издања* (стр. 219-473). Прво поглавље има два одељка: *Проналажење и изучавање издања Ђурђа Црнојевића* и *Монографска истјраживања*. Говорећи о изворима и историографији у првоме од њих, проф. Немировски истиче да основни извор за историју штампарства представљају саме књиге, које још нису доста изучене. Као најстарије познате спомене штампарије Црнојевића он наводи један архивски докуменат из 1514. године – молбу Луке Примојевића, канцелара латинске канцеларије града Дубровника, упућену сенату да му се изда дозвола за отварање штампарије, помиње затим преписе издања Црнојевића, а такође и записе и рукописне додатке у штампаним и рукописним књигама. Следи потом прича о старим библиотечким списковима, односно пописима манастирских и црквених библиотека. Најстарији познати попис манастирске библиотеке код Јужних Словена потиче око 1593. године, а сачињен је у Цетињском манастиру, док се о некој

² Боривоје Маринковић, *Библиографја о нашем ћириличком шћамћарсћиву, шћамћаријама и књигама XV, XVI и XVII сћолећа*, књ 1, „Мних Макарије оћи Чрније Гори“ (XV-XVI), Цетиње 1988.

³ Ђорђе Сп. Радојичић, *О шћамћарији Црнојевића*, Гласник Скопског научног друштва, Скопље 1938, књ. XIX (II), 133-172.

редовнијој каталогизацији манастирских и црквених збирки може говорити тек од 18. века. У наставку књиге, хронолошким редом од 18. века до данас, енциклопедијски, у кратким цртама, приказују се истраживачи штампарије Ђурђа Црнојевића и њених инкунабула, са акцентом на важније радове и књиге о овој проблематици. Посебне одреднице овде су: *Маџија Караман* (1700-1771), *Маџија Сивић* (поч. 18. в.-1774), *Аусџријски исџраживачи* (помињу се Јохан Кристијан фон Енгел, 1770-1814, и Франц Карл Алтер, 1749-1804), *Лукијан Муџицки* (1777-1837), *Василиј Сџеџанович Соџиков* (1765-1818), *Консџанџин Фјодорович Калајдович* (1792-1832), *Пеџар Иванович Кеџен* (1793-1864), *Павел Михајлович Сџиројев* (1796-1876), *Јозеф Добровски* (1753-1829), *Вук Сџефановић Караџић* (1787-1864), *Георџије Маџарашевић* (1793-1830), *Адам Драџосављевић* (1800-1862), *Павел Јозеф Шафарик* (1795-1861), *Библиофилске везе Михаџла Пеџировича Поџодина и Вука Сџефановића Караџића*, *Примјери срџско-словенскоџ језика*, *Словенско-руско библиоџрафија* (помињу се библиографи Вукол Михајлович Ундољски (1815-1864), Иван Прокофјевич Каратајев (1817-1886) и Алексеј Стефанович Родоски (1838-1908), који су оставили видан траг у историји библиографије словенских ћириличких књига, и Нићифор Дучић (1832-1900).

Под монографским истраживањима, обухваћеним другим одељком анализираниог поглавља, подразумевају се радови посвећени појединим аспектима јужнословенског ћириличног штампарства који се могу пратити од средине 60-их година 19. века, када су већ била регистрована углавном сва прва штампана издања и објављени њихови предговори и поговори. Преглед тих истраживања дат је по пододељцима са следећим насловима: *Сџојан Новаковић* (1842-1915), *Павел Аџолонович Ровински* (1831-1916), *Чеџирисџоџодишњица иџџамџарсџива у Црној Гори*, *Иларион Рувараџ* (1832-1905), *Прославна сџоменица*, *Ваџрослав Јаџић* (1839-1923), *Јован Н. Томић* (1869-1932), *Љубомир Сџојановић* (1860-1929), *Период између два свјеџска раџија* (као значајнији истраживачи у овом периоду наводе се Радослав Грујић, 1878-1955, и Душан Вуксан, 1881-1994), *Ђорђе Сп. Радојичић* (1905-1970), *Владимир Алексејевич Мошин* (1894-1987), *Петар Атанасов* (1902-1987), *Дејан Медаковић* (1922-), *Младен Бошњак* (1912), *Исџорија Црне Горе* (реч је о другом тому друге књиге вишетомног издања са овим насловом где су обрађена нека питања о првој ћириличној јужнословенској штампарији и њеним књигама),⁴ *Сздање Цеџиња. Извори и леџенде* (у овом зборнику, који је приредио Радослав Ротковић, говори се, поред осталог, и о оснивању штампарије Ђурђа Црнојевића и о судбини њеног оснивача),⁵ *Исџраживања археоџрафа* (овде су побројани археографи из времена после Дру-

⁴ *Исџорија Црне Горе*, књ. 2, *Од краја XII до краја XV вијека*, том 2, *Црна Гора у доба обласних џосџодара*, Титоград 1970.

⁵ *Сздање Цеџиња: извори и леџенде* (приредио Радослав Ротковић), Титоград 1984.

гог светског рата који су се бавили истраживањима штампарије Бурђа Црнојевића и њених инкунабула), *Факсимилна издања* (истиче се да су све четири сачуване инкунабуле Бурђа Црнојевића факсимилно објављене)⁶ и *Сводни каталог издања Бурђа Црнојевића* (указује се на то да је сводни, односно збирни каталог издања Бурђа Црнојевића дат у првој књизи првог тома *Црногорске библиографије*).⁷

На крају првог поглавља под насловом *Закључци и предлози* аутор наглашава да су данас скоро сви сачувани примерци књига Бурђа Црнојевића пописани и да су захваљујући фототипским издањима оне доступне за разна изучавања. Он се такође залаже да се објаве критичка издања ових инкунабула, која треба да садрже исцрпан регистар речи у свим граматичким облицима, и то с упућивањима на листове и редове, како би се тако олакшала лингвистичка истраживања.

У другом поглављу, подељеном на три одељка – *Друштвено-политичке и општекултурне претпоставке*, *Материјално-техничке претпоставке* и *Рукописна књига* – пружају се најважније информације о друштвено-политичким и општекултурним приликама, о материјалним претпоставкама и о рукописној традицији – условима који су претходили оснивању штампарије Црнојевића. Ту се говори о стварању државе Црнојевића, о Ивану Црнојевићу, Цетињском манастиру, Бурђу Црнојевићу, о препороду (ренесанси) код Јужних Словена и о улози Цркве у очувању верског и националног идентитета. Казује се о гравираним натписима, новцу, печатима, жиговима, штампању тканина; гравираним иконама на хартији, о књигама рађеним ксилографском техником, о материјалима на којима се писало. Истичу се познати глагољички и ћирилички рукописи, од којих се посебно разматрају *Барски родослов*, *Мирослављево јеванђеље*, *Вуканово јеванђеље*, *Иловачка крмчија* и *Манојлово јеванђеље*, а такође се износе и најбитнији подаци о скрипторима и библиотекама.

Треће поглавље књиге, посвећено почецима штампарства код Словена, има три одељка. У првome од њих, са насловом *Штампање књига латиницом*, реч је о латиничким инкунабулама у земљама Јужних Словена, о библиотеци песника Марка Марулића (1450-1524), о штампаним књигама јужнословенских аутора, о јужнословенским штампарима у Италији Андрији Палташићу и Добрићу Добрићевићу, као и о словенским књигама штампаним латиницом.

⁶ *Окључци од првог до осмог гласа из штампарије Бурђа Црнојевића*, Београд 1973; *Псалтир с последовањем Бурђа Црнојевића 1494*, Цетиње 1986; *Окључци првогласник Бурђа Црнојевића 1494*, Цетиње 1987; *Молићвеник Бурђа Црнојевића 1495/96*, Подгорица, Цетиње 1993.

⁷ *Црногорска библиографија: 1494-1994*, том I, књ. I, *Издања Бурђа Црнојевића: 1494-1496* (аутор проф. др Евгениј Љвович Немировски), Цетиње 1989.

У другом одељку, *Почейшак глагољичког шћамѣарсѣва*, посебно се разматрају инкунабуле штампане глагољицом – *Мисал* из 1483, *Бревијар* око 1491, *Исѣовед Маѣеја Бошњака* из 1492, *Бревијар* из 1493, сењски *Мисал* из 1494. и *Оѣшћа исѣовед* из 1496, од којих су сачуване све, осим *Исѣоведи Маѣеја Бошњака*, о којој се зна према једном рукописном глагољичком *Зборнику* из 16. века.

У трећем одељку, *Почейшак ћириличког шћамѣарсѣва*, говори се о првој ћириличкој штампарији код Словена, која се појавила у Кракову 1491. године, о животу и раду њеног оснивача и штампара Швајполта Фиола и о инкунабулама ове штампарије – *Окѣоуху*, *Часловцу*, *Триоду ѣосном* и *Триоду цвейном*. Прве две књиге су датиране (1491), док су друге две изишле анонимно. Након детаљног описа краковских инкунабула и откривања познатих у литератури и сачуваних примерака тих књига, проф. Немировски бави се и датирањем ове две анонимне инкунабуле. Анализом водених знакова хартије, он закључује да су се оне појавиле око 1491. године, редоследом како су овде наведене, што је у складу с датирањем Ундољског и Каратајева.⁸ О неким везама између ове штампарије у Кракову и штампарије Црнојевића још увек се не може говорити, јер нису пронађена архивска или нека друга сведочанства.

Срж анализиране студије чини четврто, последње и најопсежније поглавље, где је у неколико одељака обрађена кључна тема ове књиге, штампарија Ђурђа Црнојевића и инкунабуле издате у њој.

У првом одељку, *Измишљене шћамѣарије*, реч је о штампарским радионицама чије постојање није утемељено на веродостојним чињеницама, већ су оне „плод фантазије”. Такве су штампарија у Подгорици, штампарија у Љешанској нахији и ћириличка штампарија Андрије Торезаниса у Венецији.

У другом одељку, под насловом *Шћамѣарија Ђурђа Црнојевића*, казује се о настанку ове штампарије, о месту њеног постојања и о штампару Макарију. Када је реч о месту штампарије, које је у науци изазвало доста полемике, проф. Немировски закључује да то није ни Обод, ни Венеција, јер ни за једно од њих не постоје документовани докази, већ да је то Цетиње, при чему он не искључује могућност да су први табаци издања Ђурђа Црнојевића могли бити отиснути у Венецији. Своју тврдњу он заснива на аутентичном податку о Цетињу као месту штампања, датом у *Псалѣиру с ѣоследовањем* из 1495. године, јединој књизи Ђурђа Црнојевића у којој се помиње место штампања.

⁸ Вукол Михайлович Ундољский, *Очерк славяно-русской библиографии. Хронологический указатель славяно-русских книг с 1491-го по 1854-й год*, Москва 1871, бр. 1-5; Иван П. Каратаев, *Хронологическая распись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами 1491-1730*, Санктпетербург 1861, 1 (бр. 1-2, 4-5).

Говорећи о штампару Макарију, аутор напомиње да о његовом животу и раду не постоји ниједан докуменат у Црној Гори, већ такве изворе треба тражити у италијанским архивима. Многа питања о њему и даље су загонетна или нису у потпуности расветљена и поткрепљена архивским подацима, а једно од њих је и питање да ли су два Макарија, први црногорски и први влашки штампар, једна или две личности. Спор о идентичности ова два штампара, настао још у прошлом веку, траје и данас. Износећи аргументе у прилог и једне и друге тезе, он закључује да за обе од њих постоје оправдања, али, ако се полази од данас познатих извора, тај проблем је немогуће решити до краја.

У наставку су одељци посвећени детаљним описима издања Ђурђа Црнојевића, најпре сачуваних, а потом и оних несачуваних и измишљених. Све четири инкунабуле Ђурђа Црнојевића које данас постоје – *Окѣоих ѣрвогласник* из 1494, *Окѣоих ѣейогласник* око 1494, *Псалѣир с ѣоследовањем* из 1495. и *Требник* око 1496 – разматрају се појединачно. Прича о њима отпочиње казивањем историјата њиховог откривања, бележења и проучавања. Хронолошким редом јављања у литератури, наводе се сви познати примерци издања, укључујући и одломке, да би се на крају закључило колико их данас стварно постоји. Судећи по броју сачуваних примерака, најређе инкунабуле Ђурђа Црнојевића су *Окѣоих ѣейогласник* (3) и *Требник* (4), чешће се потврђује *Псалѣир с ѣоследовањем* (27), док је највише сачуваних примерака *Окѣоиха ѣрвогласника* (81). Такође по хронологији, цитирају се записи дародаваца и власника примерака, који сведоче о њиховој судбини и кретању. Нису пронађени записи који сигурно потичу из времена штампања књига или непосредно после тога, а најстарије датиране записе имају *Окѣоих ѣрвогласник*, са записом из 1520, и *Псалѣир с ѣоследовањем*, где је запис из 1539. године. У *Оѣиѣем оѣису* сваке инкунабуле наводе се подаци о броју листова, броју свешчица, сигнатури свешчица, броју редова на страници, димензијама листова и текста. За разлику од *Окѣоиха ѣрвогласника* и *Псалѣира с ѣоследовањем*, који се јављају и комплетни и у одломцима, од друга два издања, *Окѣоиха ѣейогласника* и *Требника*, постоје само одломци, а овде је њихов опис реконструисан и хипотетички дат. У даљем излагању казује се о времену штампања књиге, о њеном саставу и садржају, а с тим у вези износе се резултати неких текстолошких поређења и указује се на могуће предлошке. Говори се и о словима (код *Окѣоиха ѣрвогласника* посебно се анализирају облици малих, великих и иницијалних слова), о штампарској техници и о уметничкој опреми, при чему се констатује да су књиге Ђурђа Црнојевића образац висококвалитетног типографског и естетског остварења. У опису хартије испитују се и графички се представљају водени знаци, а код *Окѣоиха ѣрвогласника* и код *Псалѣира с ѣоследовањем* указује се и на њихов распоред по свешчицама, што је аутор први истражио. У излагању о *Окѣоиху ѣрвогласнику* износе се резултати испитивања лексике, правописа, мор-

фолошких одлика, анализира се раздвојено и скраћено писање речи, као и употреба акцената. У ортографској анализи, која ме је, поред морфолошке, посебно заинтересовала, праћено је писање група *ја, је* у иницијалном и поствокалском положају, обележавања група *ља, ље, љу, ња, ње, њу* и коришћење слова *і (ї), јера* (среће се само танко *јер*), *ы, њ, љ, џ, џ, џ* и *џ*. Резултати ових истраживања показали су мешање рашких и ресавских правила, што је карактеристично и за неке друге српско-словенске писане и штапане књиге из тог послересавског раздобља. Говорећи о морфолошким одликама, аутор нас упознаје с облицима речи, који сведоче о поштовању или о нарушавању књижевне норме. Иако методолошки поступак ове анализе није искристалисан, јер се полази од црквенословенске а не од српскословенске норме, а као морфолошке одлике наводе се и правописне и фонетске црте, наведени примери облика речи показују да је језик књиге српскословенски. Дату анализу правописа и језика, како и сам аутор каже, треба сматрати „крајње почетном”, а пре свега, као подстицај филолозима да се свестраније и дубље позабаве ортографским и језичким питањима, како ове инкунабуле тако и других ћириличких књига из времена старог штампарства. Од књига Бурђа Црнојевића само је *Псалтир* филолошки детаљније испитан, и то у студији *Језик „Псалтира” из штићамјарије Црнојевића* проф. др Јасмине Грковић-Мејдор.⁹ Кратко коментаришући језик и правопис *Псалтира*, проф. Немировски истиче да о томе неће подробније говорити, јер је проблем језика ове инкунабуле обрадила др Јасмина Грковић-Мејдор, наглашавајући да њену студију није видео, јер је она тада била у штампи.

У одељку *Несачувана и измишљена издања* говори се о *Зборнику* из 1495, *Окјоиху* из 1492. и *Четвороројеванђељу*, познатијем као *Буђановачко четвороројеванђеље*. Пошто је детаљно размотрио податке из литературе, који иду у прилог постојања или непостојања ових књига, аутор закључује тиме да не верује да су оне уопште штапане.

Веома исцрпно, систематично и аргументовано излагање о штампарији Црнојевића и њеним књигама завршава се *Закључком* (стр. 475-484), где се под насловом *Пресјанак рада Прве црногорске штићамјарије. Судбина Бурђа Црнојевића* казује о догађајима који су претходили престанку рада ове штампарије, која је могла радити најдуже до децембра 1496, а такође и о неизвесној судбини њеног оснивача Бурђа Црнојевића.

У наставку ове монографске студије су *Скраћенице*, посебно библиотека и архива, а посебно литературе и библиографских извора (стр. 485-487) и *Регистри* (стр. 489-515). Од регистара, које су саставили Радмила Станковић и Видак Рајковић, постоје: *Регистар имена, а) Аз-*

⁹ Јасмина Грковић-Мејдор, *Језик „Псалтира” из штићамјарије Црнојевића*, Подгорица 1993.

бучни и б) *Абецедни, Реџисџар мјесџа, Реџисџар усџанова* и *друшџава* и *Реџисџар цркава и манасџира*. На крају књиге су *Резимеи* (517-530), на руском и на енглеском језику.

Књига *Почеци шџамџарсџива у Црној Гори* представља успешну синтезу најважнијих досадашњих знања о штампарији Ђурђа Црнојевића, првој црногорској, првој српској и првој ћириличној јужнословенској штампарији, и о њеним инкунабулама, а о неким питањима она доноси и нове чињенице.

Ова публикација врло је информативна, али и инспиративна за разна даља истраживања и делања у области историје, науке и културе. Несумњиво је да ће она бити користан приручник, како за истраживаче старог ћириличног штампарства тако и за све оне који желе да се обавесте о почецима штампања српкословенских књига.

ВРЕДАН ДОПРИНОС ИСТОРИЈИ, НАУЦИ И КУЛТУРИ

Е. Л. Немировский: *Сербские монастырские типографии 16. века.* – Москва, 1995.

Угледни научник и истраживач старог ћириличног штампарства, ћириличких штампарија и књига, аутор бројних публикација, радова, расправа и критика, проф. др Евгениј Љвович Немировски подарио је научној и културној јавности још једно своје значајно и занимљиво дело. Реч је о књизи *Сербские монастырские типографии 16. века (Српске манастирске штампарије 16. века)*, коју је у серији *Книга. Библиотека. Култура (Књига. Библиотека. Култура)* објавила Руска државна библиотека у Москви 1995. године.¹

Отиснута у формату 8°, а увезана у броширане корице, ова публикација има 183 странице, прожете са 32 илустрације и прилога.

Иако о манастирским штампаријама 16. века на тлу Србије постоји обимна литература,² појава ове књиге Е. Љ. Немировског вишеструко је значајна за њихово изучавање и вредан је допринос историји, науци и култури.

Посвећена у целини српским манастирским штампаријама 16. века, она пружа јасан преглед њиховог живота и рада, њихових издања и примерака, са историографског и библиолошког аспекта. Добро знајући проблеме српских манастирских штампарија 16. века, као и старог српског и старог ћириличног штампарства уопште, а такође и литературу о томе, Е. Љ. Немировски је овде успешно одабрао, укрстио, повезао и

¹ Е. Љ. Немировски поклатио је Библиотеци Матице српске један примерак ове своје књиге (сигн. II 209217), на чему му се и овом приликом срдачно захваљујемо.

² Боривоје Маринковић, *Библиографија о нашем ћириличком штампаријству, штампаријама и књигама XV, XVI и XVII столећа, четврта књига (први део): Од Горажда до Мркишине цркве (XVI) (Горажде, Рујно, Грачаница, Милешева)*, Цетиње 1991, 95-219; *Истио, четврта књига (други део): Од Горажда до Мркишине цркве (XVI) (Београд, Мркишина црква, Дојуне)*, Цетиње, Београд, Нови Сад 1992, 115-171, 270-273, 274-275.

резимирао резултате досадашњих истраживања, разрешио неке дилеме, али и предочио непознанице и питања који чекају одговоре.

Књига почиње ненасловљеном ауторовом уводном речју (стр. 4), у којој се истиче улога манастира на територији Србије у 16. веку у очувању националне традиције, угрожене снажним процесом исламизације у време када Отоманска империја на челу са Сулејманом II (1495-1566) доживљава врхунац своје моћи. Ту се и напомиње да ће у књизи бити речи о штампаријама 16. века које су радиле у четири манастира Србије – у Рујну, Грачаници, Милешеви и Мркшиној цркви.

Од 5. до 172. странице налазе се поглавља посвећена поменутиим манастирским штампаријама: 1. *Штѡамѡарија манасѡира Рујно* (стр. 5-39), 2. *Штѡамѡарија манасѡира Грачаница* (стр. 40-65), 3. *Прва штѡамѡарија манасѡира Милешева* (стр. 66-108), 4. *Друѡа штѡамѡарија манасѡира Милешева* (стр. 109-121), 5. *Штѡамѡарија манасѡира Мркшина црква* (стр. 122-172).³

Свако ово поглавље својеврсна је прича, у којој казивање о манастиру, манастирској штампарији и њеним књигама тече по утврђеном редоследу, систематично, прегледно и јасно.

Након географског одређења манастира и изношења важнијих момената из његовог историјата, говори се о покретању и деловању штампарије у њему. Предочавају се прилике и услови у којима се оснива и ради манастирска штампарија, помињу се иницијатори и покретачи њеног рада, приређивачи и штампари књига, казује се о узорима по којима се радило, о штампарској опреми, о слогу, о словима, да би затим отпочела прича о издањима, ту штампаним.

Заједничка карактеристика штампарија у манастирима Србије 16. века је да су радиле кратко, не успевши да се одрже услед општег сиромашења манастира, и да су имале малу продукцију – једно или два издања.

У Рујанској штампарији, првој штампарији у Србији, отиснута је једна књига – *Чейворојеванђеље* из 1537. године. Грачаничка штампарија јавља се такође једним издањем – *Окѡихом ѡейѡгласником* из 1539. године. Прва штампарија у Милешеви продукovala је *Псалѡир с ѡоследовањем* 1544. и *Молиѡвеник (Требник)* 1546. године, а једанаест година касније, 1557, из Друге штампарије у Милешеви изишао је још један *Псалѡир с ѡоследовањем*. Најмлађа манастирска штампарија 16. века у Србији, Штампарија у Мркшиној цркви, изнела је на светло дана две књиге – *Чейворојеванђеље* 1562. и *Триод цвейѡни* 1566. године.

Из пет штампарија које су у 16. веку радиле у четири манастира на тлу Србије појавило се, дакле, седам издања, а све те књиге су литургијског садржаја.

³ Наслови поглавља доносе се овде у преводу на српски језик.

Говорећи о сваком издању манастирске штампарије, аутор студиозно и детаљно хронолошки излаже историју његовог откривања и бележења, односно увођења у научну литературу, при чему помиње све познате примерке тог издања, да би на крају резимирао и закључио колико је примерака и фрагмената описано, односно забележено у литератури, а колико их је данас сачувано, тј. доступно за изучавање.

По броју познатих и сачуваних примерака најређа књига српских манастирских штампарија 16. века јесте Рујанско *Четворојеванђеље* из 1537. године. У литератури су описана четири примерка и један фрагмент (2 л.) те књиге, од којих данас постоје три примерка – у Националном музеју у Прагу (300 л.), у Руској националној библиотеци у Санкт Петербургу (296 л.), у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду (92 л.) и један фрагмент у Музеју примењене уметности у Београду. Примерак старе Народне библиотеке у Београду изгорео је кобне 1941. године.

По реткости долази потом Грачанички *Окћоих њејоџласник* из 1539. године. У литератури је забележен двадесет један примерак ове књиге (рачунајући и фрагменте), а данас се поуздано зна да постоји само осам (односно девет!) примерака.⁴ По један примерак имају Народна библиотека Србије у Београду (шест примерака старе Народне библиотеке доживело је несрећу 1941. године), Музеј Српске православне цркве у Београду, Универзитетска библиотека у Београду, Библиотека Матице српске у Новом Саду, Руска национална библиотека у Санкт Петербургу, Централна научна библиотека Академије наука Украјине у Кијеву и Рилски манастир у Бугарској, док се два примерка налазе у манастиру Хиландару.

Псалтир с њоследовањем, отиснут 1557. у другој штампарији у Милешеви, помиње се у литератури у седамнаест примерака (не рачунајући отиске за коректуру, нађене у манастиру Света тројица крај Пљеваља), од којих данас сигурно постоји тринаест, а имају их: Народна библиотека Србије у Београду (један фрагмент је изгорео 1941), Архив Српске академије наука и уметности у Београду, Музеј Српске православне цркве у Београду, Универзитетска библиотека у Београду, Библиотека Матице српске у Новом Саду, манастир Бођани, манастир Света тројица код Пљеваља, црква у Загајици у Банату, Национална библиотека Сечењи у Будимпешти, Библиотека Марцијана у Венецији, Историјски музеј у Загребу, Народни музеј у Прагу и манастир Хиландар.

О примерку из манастира Ораховица ништа се не зна након ратних догађаја у Славонији.

⁴ У историографском прегледу аутор тачно казује да постоји и примерак Универзитетске библиотеке у Београду (Р 7), а када резимира сачуване примерке и наводи где се они налазе изоставља га, вероватно омашком.

Судећи по броју познатих и сачуваних примерака, тираж ове књиге је био мањи од тиража издања прве штампарије у Милешеви. *Милешевски Псалтир* из 1544. познат је у литератури у тридесет примерака и фрагмената, од којих се данас за осамнаест (односно двадесет!)⁵ зна где су. По три примерка постоје у Библиотеци Матице српске у Новом Саду, у Руској националној Библиотеци у Санкт Петербургу и у Народној библиотеци „Ђурило и Методије” у Софији, два примерка су у Музеју Српске православне цркве у Београду, један примерак и један фрагмент налазе се у Народној библиотеци Србије у Београду (један примерак и један фрагмент су изгорели 1941), док по један примерак имају: црква у Чајничу, манастир Ковиљ, манастир Грабовац, Историјски музеј у Загребу, Руска државна библиотека у Москви, Народни музеј у Прагу и манастир Хиландар.

Судбина примерака у Пакрацу и Ораховици неизвесна је након последњег рата на просторима Славоније.

Друга књига прве штампарије у Милешеви – *Молићвеник (Требник)* из 1546. помиње се у двадесет шест примерака и фрагмената, од којих је сигурно сачувано осамнаест. У Библиотеци Матице српске постоје четири примерка и један фрагмент, док по један примерак имају: Народна библиотека Србије у Београду, Архив Српске академије наука и уметности, Музеј Српске православне цркве у Београду, манастир Ковиљ, манастир Месић, црква у Ечки, Национална библиотека Сечењи у Будимпешти, Библиотека Марцијана у Венецији, Руска државна библиотека у Москви, Државна научна библиотека у Одеси, Народна библиотека у Софији, Црквени историјско-археолошки музеј у Софији и манастир Хиландар.

По броју примерака најпродуктивнија је изгледа била штампарија у манастиру Мркшина црква. Од њеног *Четворојеванђеља* из 1562. забележено је четрдесет осам примерака, од којих се за двадесет девет зна где се налазе. По три примерка припадају Библиотеци Матице српске у Новом Саду и Руској државној библиотеци у Москви. По два примерка постоје у Народној библиотеци Србије у Београду (пет примерака је изгорело 1941), у Музеју Српске православне цркве у Београду, у Универзитетској библиотеци у Београду, у Цетињском манастиру, у манастиру Света тројица код Пљеваља и у Државној библиотеци Чешке Републике у Прагу, док по један примерак ове књиге имају: Архив Српске академије наука и уметности у Београду, Народни музеј у Ужицу, село Идвор у Банату, манастир Ждребаоник у Црној Гори, манастирска библиотека у селу Трнави, Народни музеј у Прагу, Руска национална библиотека у Санкт Петербургу, Централна научна библиотека Акаде-

⁵ У историографском прегледу аутор наводи да постоје и примерци у Ковиљу и Грабовцу, а када резимира сачуване примерке изоставља их, вероватно омашком.

мије наука Украјине у Кијеву, Историјски хрватски музеј у Загребу, Национална библиотека у Бечу и Академија наука у Клужу (Румунија).

Мркшиначки *Триод цвейни* из 1566. помиње се у шездесет једном примерку, од којих је око четрдесет примерака данас доступно за изучавање. Највише примерака ове књиге постоји у Београду – осам у Музеју Српске православне цркве, пет у Народној библиотеци Србије (два примерка су изгорела 1941), два у Архиву Српске академије наука и уметности и један у Универзитетској библиотеци. Шест (односно седам!) примерака је у Новом Саду у Библиотеци Матице српске.⁶ Четири постоје у Москви – два у Руској државној библиотеци, а по један у Државном историјском музеју и у Централном државном архиву старих списа. Један примерак и један фрагмент има Руска национална библиотека у Санкт Петербургу, док се по један примерак налази у Централној научној библиотеци Академије наука Украјине у Лавову, у Народној библиотеци „Ђирило и Методије” у Софији, у Библиотеци Српске православне епархије у Сентандреји и у многим манастирским и црквеним библиотекама.

Неизвесна је судбина седам примерака *Триода цвейноџ* из 1566. који су припадали Историјском музеју у Загребу, а потом су предати Епархијској библиотеци у Пакрацу.

Ако се сумирају подаци из датог историографског прегледа познатих и данас доступних примерака седам издања, штампаних у пет штампарија које су у 16. веку радиле у четири манастира Србије, види се да је укупан број забележених примерака тих издања двесто седам (односно двесто десет – в. нап. 4, 5), а сачуваних сто двадесет девет (односно сто тридесет два – в. нап. 4, 5). Највише примерака књига српских манастирских штампарија 16. века сабрано је у Београду – тридесет осам (у Музеју Српске православне цркве петнаест, у Народној библиотеци Србије дванаест, у Архиву Српске академије наука и уметности шест, у Универзитетској библиотеци пет и у Музеју примењене уметности један) и у Новом Саду у Библиотеци Матице српске – деветнаест (а заправо их је двадесет – в. нап. 4). Ван граница наше земље највише их је у Москви – девет (у Руској државној библиотеци седам, а по један у Државном историјском музеју и у Централном државном архиву старих списа), затим у Санкт Петербургу у Руској националној библиотеци – осам, Софији – шест (у Народној библиотеци „Ђирило и Методије” пет и у Црквено-историјско-археолошком музеју један), Прагу, такође шест (у Националном музеју четири и у Државној библиотеци Чешке Репуб-

⁶ Према каталогу *Ђирилицом штамјане књиге 15-17. века Библиотеке Матице српске* (аутори Душица Грбић, Ксенија Минчић-Обрадовић, Катица Шкорић), Нови Сад 1994, Е. Љ. Немировски исправно наводи шест примерака *Триода цвейноџ* из 1566 (Р Ср IV 2.1, Р Ср IV 2.2, Р Ср IV 2.3, Р Ср IV 2.4, Р Ср IV 2.5, Р Ср IV 2.6). Међутим, у Библиотеци Матице српске постоји укупно седам примерака ове књиге, од којих један (Р Ср IV 2.7) није описан у поменутом каталогу, јер је био на рестаурацији у време израде каталога.

лике два), а има их и у Загребу, Кијеву, Лавову, Одеси, Будимпешти, Сентандреји, Бечу, Венецији, Клужу и у многим манастирима и црквама код нас и у свету.

Водећа збирка по броју примерака издања српских манастирских штампарија 16. века јесте Библиотека Матице српске, која је иначе и најбогатија ризница српских ћириличких књига 15-17. века.

После историографског прегледа забележених и сачуваних примерака сваког издања следи још и библиолошко-библиографски опис тог издања. Овде се наводе подаци о димензијама хартије, по правилу највећег познатог примерка, а негде се дају и димензије још неких примерака, затим о димензијама текста, броју свешчица, броју листова комплетног примерка, броју редова на страници, висини слова, казује се потом како су свешчице сигниране, описују се илустрације, заставице и иницијали, код неких издања доносе се и подаци о воденим знацима хартије, а на крају овог описа говори се о саставу и садржају књиге. У опису издања указује се и на њихове предлошке и прототипе, пореде се различити примерци и наводе неке њихове особености и варијанте. Подаци о правописним и језичким карактеристикама доносе се само за издања Мркшиначке штампарије, јер су од поменутих само она до сада испитивана са тог аспекта.

Излагање о српским манастирским штампаријама 16. века, које тече кроз пет напред цитираних поглавља, завршава се *Закључком* (стр. 173-175), у којем аутор резимира речено и наглашава да ова студија о српским манастирским штампаријама 16. века има превасходно библиолошко-историографски карактер, а да истраживање њихових књига са текстолошког, лингвистичког и уметничког аспекта треба наставити.

На крају публикације су *Именски реџисџар* (стр. 176-181) и *Сџисак илустџирација* (стр. 182-183).

Књига Е. Љ. Немировског драгоцен је приручник за све оне који се баве изучавањем живота и рада српских манастирских штампарија 16. века и описом њихових издања и примерака књига, или се, пак, за њих интересују, а за нашу јавност корисно би било да се она преведе на српски језик.

СВОДНИ КАТАЛОГ РАНИХ ШТАМПАНИХ ЋИРИЛИЧКИХ КЊИГА ЕВГЕНИЈА ЉВОВИЧА НЕМИРОВСКОГ НА НЕМАЧКОМ ЈЕЗИКУ

Издавачка кућа „Валентин Кернер“ из Баден-Бадена у едицији „Bibliotheca bibliographica Aureliana“ објавила је на немачком језику три тома Сводног каталога староштампаних ћириличких књига (*Gesamtkatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift*). Аутор каталога је проф. др Евгениј Љвович Немировски, угледни руски истраживач и врсни зналац старог ћириличног штампарства.

Први том поменутог каталога са насловом *Inkunabeln (Инкунабуле)* појавио се 1996, други – *Die Druckereien des Makarije in der Walachei und von Giorgio Rusconi in Venedig (Штамјарије Макарија у Влашкој и Ђорђа Русконија у Венецији)* изишао је 1997, док је трећи – *Die Prager Druckerei von Francisk Skorina (Прашка штамјарија Франциска Скорине)* угледао свет 1998. године.

У серији Сводног каталога о којем је реч публиковаће се још три тома. Четврти ће бити посвећен Штампарији Божидара Горажданина у Горажду и Венецији и првом циклусу издања Штампарије Божидара Вуковића у Венецији. У петом ће се приказати Штампарија Франциска Скорине у Вилни, док ће шести том садржати издања из другог циклуса Штампарије Божидара Вуковића, издања штампарија у Рујну, Грачаници, Трговишту, Штампарије Филипа Молдовањина у Сибиу, Милешевске штампарије и венецијанске Штампарије Вићенца Вуковића.¹

Посматрано хронолошки, у овом Сводном каталогу презентоваће се ћириличка издања од 1491, када је отиснута прва ћириличка књига, до половине 16. века, односно до 1550. године.

Све три свеске каталога имају обимне предговоре на немачком језику, а у другој и трећој књизи постоје и предговори на руском. Ти уводни текстови су својеврсне занимљиве студије, у којима се синтетич-

¹ Подаци о наредним томовима преузети су из трећег тома овог каталога (стр. 405). У предговору првог тома (стр. 12) стоји да ће се публиковати укупно пет томова. Грађа је иста, само је у питању њен другачији распоред, који је вероватно првобитно тако планиран.

ки, али врло информативно казује о оснивању и раду штампарија и о њиховим издањима и примерцима, са историографског и библиолошког аспекта.

Изnoseћи резултате досадашњих истраживања о старом ћириличком штампарству, аутор открива разна нерешена питања и несугласице међу истраживачима, при чему врло често аргументовано и разложно доноси и свој суд.

У предговору првог тома детаљно су објашњени и принципи израде каталога, који су у складу са основним правилима описа ћириличких и глагољичких издања 15-17. века, утврђеним за израду сводног каталога.²

Први том садржи описе осам инкунабула из две штампарије: из краковске, коју је 1491. основао Немац Швајполт Фиол, и цетињске Црнојевићке. Из штампарије у Кракову представљени су *Окѣоих осмогласник 1491*, *Часослов 1491*, *Триод цвейни 1493* и *Триод ѣосни 1493*, а из цетињске су описани: *Окѣоих ѣрвогласник 1494*, *Окѣоих ѣейославник 1494*, *Псалѣир с ѣоследовањем 1495* и *Требник 1495*.

У другом тому дати су описи три књиге из прве ћириличке штампарије у Влашкој, која се вероватно налазила у Тговишту. То су *Служабник из 1508*, *Окѣоих из 1510* и *Чейворојеванђеље из 1512. године*. Њихов штампар јесте јеромонах Макарије, по свој прилици онај цетињски, како мисле многи истраживачи. У овој свесци су и два издања из Штампарије Ђорђа Русконија у Венецији – *Служба блаженој Деви Марији* и *Молийва свейе Брижиие*, оба из 1512. године. Те две књиге нису штампане традиционалном ћирилицом, већ њеном варијантом, познатом под називом „босанчица“, којом је, иначе, у периоду од 16. до 18. века одштампано свега 40 књига.

У трећем тому Сводног каталога описано је двадесет издања у двадесет и три старозаветне књиге. Те књиге су отиснуте у периоду од 1517. до 1519. године у петој по реду ћириличкој типографији, коју је у Прагу основао белоруски просветитељ Франциск Скорина.

Описи издања у све три свеске теку хронолошким редоследом њиховог објављивања, а састоје се од описа издања и описа сачуваних и у литератури поменутих примерака, међу којима су и фрагменти.

Одредницу сваког описаног издања чине наслов на руском језику у латиничкој транслитерацији, иза којег је у загради наслов на латинском језику, и на крају година његовог појављивања. Тако, на пример, одредница цетињског *Окѣоиха ѣрвогласника* је: *Oktoih pervoglasnik (Oktoekos Paleoslovenice) 1494*.

Сам опис издања почиње навођењем места штампања, издавача, штампара, датума и године завршетка штампања. Уколико се ови подаци

² В.: В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов. Методические указания, выпуск I, Москва 1976, 6-31.

не налазе у књизи, већ су изведени на основу претпоставки, стављени су у угласте заграде.

У новом подручју описа долази формат књиге, исказан у деловима табака (нпр. 2^о), а потом и формула табака. Формула табака састоји се од три дела, повезана знаком једнакости. У првом делу наведене су свешчице са бројем листова, у другом је дата условна фолијација листова, док у трећем делу стоји укупан број листова.

У наставку описа су подаци о броју редова на страници, о сигнатурама свешчица и штампарском слогу, тј. о висини десет редова текста, датој у милиметрима.

Следи подручје о илустрацијама, заставицама, вињетама и иницијалима. У вези са тим украсима наведене су странице на којима они долазе, казује се број отисака и клишеа, а када је реч о илустрацијама доносе се и њихови наслови.

Посебан одељак посвећен је откривању састава, односно садржаја књиге. Овде се наслови текстова, односно садржајних делова, наводе редоследом њиховог јављања у књизи. Због техничких потешкоћа у првом тому ти наслови су дати у латиничкој транслитерацији, за разлику од друга два тома где су они штампани црквеном ћирилицом.

Иза садржаја следи преглед литературе и библиографских извора. Исказани скраћеницама, ти извори су распоређени по абecedном реду њихових аутора.

На крају тог првог дела описа налазе се и подаци о фототипским издањима.

У наставку је део посвећен сачуваним примерцима описаног издања, као и примерцима који су познати само из литературе. Примерци се помињу по абecedном реду градова, а у оквиру њих по истом редоследу збирки у којима се налазе. У вези са њима наводе се листови које садрже према фолијацији идеалног примерка, кратко се констатује какав им је повез и доносе се записи. Као и у опису садржаја, у првом тому ћирилички записи су дати транслитерирани, док се у друга два тома у њиховом навођењу поштује изворно писмо и правопис.

Опис сваког егземплара завршава се прегледом литературе где се он помиње.

Сва три тома каталога имају богат научни апарат, који олакшава њихово коришћење и доприноси бољем сагледавању описаних издања и њихових примерака. Тако су на почетку каталога дате скраћенице за наведену литературу у описима издања и примерака и скраћенице за збирке (библиотеке, архиве и сл.), а иза каталошког дела долазе: регистар личних имена, регистар места у којима постоје описани примерци, попис година из записа и печата, преглед свешчица, листова и сигнатура идеалног примерка неког издања, затим скраћенице у ћириличким издањима, месеци у години, дани у недељи, библиографија литературе и списак илустрација и орнамената.

Посебну целину на крају сваког тома чине многобројни прилози – илустрације, заставице, вињете и иницијали из описаних књига.

Укупан број описаних издања у све три свеске износи 33. Број описаних примерака у сва три тома заједно је 737, а од њих за 507 егземплара место налажења је познато.

По броју сачуваних примерака најређа књига је *Молиѿва свеѿе Брижиѿе*, која постоји само у једном примерку, и то у Националној библиотеци у Паризу. Ретка је и друга књига из Штампарије Ђорђа Русконија у Венецији – *Служба блажене Деве Марије*. Она се јавља у два примерка, као и *Псалѿир Франциска Скорине из 1517. године*. По реткости затим долазе две цетињске књиге – *Окѿоих ѿеѿоѿласник из 1494*, који се налази у три примерка, и *Требник из 1495*, чија су четири примерка сачувана.

Занимљиво је да од описаних издања највише сачуваних егземплара, чак 82, има *Окѿоих ѿрвоѿласник Ђурђа Црнојевића из 1494. године*, што може да указује на већи тираж те књиге.

Када је реч о сачуваним примерцима неких издања, пошто сам истакла три цетињске књиге, скренућу пажњу и на четврту, тј. на *Псалѿир с ѿоследовањем из 1495. године*. За цетињски *Псалѿир* зна се да постоји у 27 примерака, а судећи по том податку, он је међу четири српске инкунабуле трећи по реткости.

Сводни каталог раних ћириличких књига Евгенија Љвовича Немировског, који је овде у кратким цртама приказан, вишеструко је значајан и представља вредан допринос историји, науци и култури. Подухват аутора, издавача и свих других који су допринели да се он појави заслужују сваку похвалу и подршку.

у складу са својим циљевима, а не само по броју издања. Сваки примерak из ове каталошке јединице садржи податке о издању, а не само о издавачу, и о томе да ли је оригинално или копија. У сваком случају, каталог је израђен тако да омогући преглед оних издања која су у складу са својим циљевима, а не само по броју издања. Сваки примерak из ове каталошке јединице садржи податке о издању, а не само о издавачу, и о томе да ли је оригинално или копија. У сваком случају, каталог је израђен тако да омогући преглед оних издања која су у складу са својим циљевима, а не само по броју издања.

Занимљиво је да од ових издања највише имају оригинална издања, а не копије. У сваком случају, каталог је израђен тако да омогући преглед оних издања која су у складу са својим циљевима, а не само по броју издања. Сваки примерak из ове каталошке јединице садржи податке о издању, а не само о издавачу, и о томе да ли је оригинално или копија. У сваком случају, каталог је израђен тако да омогући преглед оних издања која су у складу са својим циљевима, а не само по броју издања.

Својим каталогским јединицама, каталог је израђен тако да омогући преглед оних издања која су у складу са својим циљевима, а не само по броју издања. Сваки примерak из ове каталошке јединице садржи податке о издању, а не само о издавачу, и о томе да ли је оригинално или копија. У сваком случају, каталог је израђен тако да омогући преглед оних издања која су у складу са својим циљевима, а не само по броју издања.

Опис савезног архива у Београду је израђен тако да омогући преглед оних издања која су у складу са својим циљевима, а не само по броју издања. Сваки примерak из ове каталошке јединице садржи податке о издању, а не само о издавачу, и о томе да ли је оригинално или копија. У сваком случају, каталог је израђен тако да омогући преглед оних издања која су у складу са својим циљевима, а не само по броју издања.

Сва три тома каталога имају богат илустративни материјал, који омогућава преглед оних издања која су у складу са својим циљевима, а не само по броју издања. Сваки примерak из ове каталошке јединице садржи податке о издању, а не само о издавачу, и о томе да ли је оригинално или копија. У сваком случају, каталог је израђен тако да омогући преглед оних издања која су у складу са својим циљевима, а не само по броју издања.

РЕГИСТАР

- А**
- Авесалом Милешевац 76
 Аврамовић, Теодор 91
 Аделунг, Фјодор Павлович 88
 Аксаков, Иван Сергејевич 88
 Аксентије, проигуман 76
 Алексије, чудотворац 32
 Алимпић, Душан 91
 Алтер, Франц Карл 150
 Ана Ивановна, руска царица
 30, 32
 Андоније, игуман 76
 Андрић, Александар 87
 Антоније Печерски 32
 Арад 94
 Атанасије, патријарх 23-25
 Атанасов, Петар 150
 Атанацковић, Платон 86-87, 93
 Атос 13
 Аустрија 87
 Аустроугарска царевина 134
 Афанасјев, Михаил Дмитријевич
 84
- Б**
- Бабин, Симо 95
 Баден-Баден 162
 Банат 158, 159
 Бантиш-Каменски, Дмитриј Нико-
 лајевич 97
 Барјактаровић, Петар 122
 Барјатински, Александар
 Иванович 84, 87
 Басараба, Јоан Њагоа 27
- Бачка Паланка 78
 Бачко-бодрошка жупанија 101,
 138
 Бездан 100
 Бела Црква 98
 Белеград в. Београд
 Белорусија 54
 Београд 9, 10, 11, 14, 17, 19, 21,
 23, 25, 26, 29, 30, 39, 40, 51, 60,
 62, 64, 65, 72, 73, 74, 75, 76, 78,
 86, 87, 88, 91, 92, 96, 97, 99,
 123, 143, 144, 151, 156, 158-160
 Београдац, Јован 95
 Беочин, манастир 74
 Берг, Николај Васиљевич 88
 Берков, П. Н. 144
 Беч 39, 60, 87, 88, 91, 92, 97, 98,
 143, 144, 160-161
 Бечеј 101
 Бечкерек, Велики Бечкерек в.
 Зрењанин
 Бицицки, Милана 6
 Блумберг, барон 63
 Богдановић, Димитрије 9, 10, 12
 Бодјански, Осип Максимович
 85, 86-87
 Бодуен де Куртене, И. А. 90
 Бођани, манастир 21, 158
 Бока, Бока Которска 31, 33, 35
 Бочкарева, С. И. 96
 Бошков, Мирјана 64
 Бошњак, Младен 150
 Бранковина 61
 Бранковић, Ангелина, мајка Ан-
 гелина 21

Бранковић, Гргур 27
 Бранковић, Јован 21
 Бранковић, Максим [Ђорђе],
 архиепископ 7, 21, 23-25
 Бранковић, Стефан 21
 Бранковићи, деспоти 19, 21
 Бугарска 158
 Budapest в. Будимпешта
 Будва 31, 35
 Будим 86, 87, 91, 92, 93, 95, 97
 Будимпешта 56, 94, 143, 147,
 158-159, 161
 Букин 101

В

Ваљево 61
 Варадин в. Петроварадин
 Василије Велики 55, 58
 Васиљев, Љупка 9, 33, 35, 41
 Васиљевић, Алимпије 97
 Везилић, Алексије 91, 98
 Велика Кикинда 101
 Велико литванско кнежевство
 53-55
 Венеција 26, 63, 91, 96, 152, 158-
 159, 161, 162, 163, 165
 Верковић, Стефан 87-88
 Верона 29
 Веселинов, Иванка 6
 Веселиновић, Тодор 9
 Видаковић, Милован 86-87
 Vienna в. Беч
 Vindobona в. Беч
 Вилна [Вилнус] 54-55, 162
 Винар, Љубомир
 (Љубомир Винар) 54
 Висарион Милешевац 76
 Витковић, Димитрије 25-27
 Владисављевић, Јоаникије 77-78
 Влах, појац 10-12
 Влашка 11, 163
 Возаровић, Глигорије 72, 87
 Војводина 5, 86
 Волтер, Едвард Александрович
 89, 92-93
 Вршац 124, 126, 128, 131
 Вујић, Јоаким 86, 91, 97

Вујић, Јоца 66
 Вујовић, Бранко 61
 Вукићевић, Јелена М. 97
 Вукићевић, Миленко 97
 Вуковић, Божидар
 Подгоричанин 7, 39-41,
 50-51, 56, 162
 Вуковић, Вићенцо 7, 162
 Вукомановић, Алекса 87
 Вуксан, Душан 150
 Вуксановић, Миро 7
 Вучковић, Жељко 6

Г

Гаврило, поп 19
 Гавриловић, Андра 91, 97
 Гавриловић, Никола 75
 Гаљатовски, Јоаникије 78, 79
 Георгијевић, Герасим 91, 96
 Георгијевић, Димитрије 91
 Гонсиоровски, О.О. 89
 Горажданин, Божидар 39
 Горажде 162
 Грабовац, манастир 159
 Граднулица, Градна улица 17,
 19-20
 Грачаница, манастир 157, 162
 Грбић, Душица 6-7, 33, 53, 66,
 75, 160
 Гргетег, манастир 25, 67-68, 70
 Григорије, јеромонах 13
 Гргур в. Бранковић, Гргур
 Грковић-Мејдор, Јасмина 154
 Гроздановић-Пајић, Мирослава
 17, 29
 Грујић, Радослав 29, 33, 35, 65,
 150
 Гутенберг, Јохан 149

Д

Давид, чудотворац 32
 Давидовић, Димитрије 86
 Давидовић, Милан 31-32
 Даљ 15
 Данил, Данило, владика скадар-
 ски 56, 77
 Даничић, Ђура 21, 85, 86

- Денвер 54
 Деспотовина в. Србија
 Дечани, манастир 25
 Димитријевић, Ст. М. 74, 76
 Дионисије Ареопагит 22
 Добрашиновић, Голуб 96
 Добрићевић, Добрић 151
 Добровски, Јозеф, Josephi Dobrowsky 39, 150
 Додеровић, Радивој 66
 Драгосављевић, Адам 54-55, 150
 Дражић, Силвиа 66
 Дробњак, Јефтимије 21
 Дубровник 87, 149
 Дунав 17, 75
 Дучић, Нићифор 86, 88, 150
- Б
- Банели, Ђ. 30
 Бенић, Бошко 14
 Билас, Гордана 6
 Бинами, Бартоломео 7
 Бинами, Марко 7
 Борђевић, Јован 99-100
 Борђевић, Мита 97
 Борђић, Петар 11, 30
 Бурђе в. Гргур
 Бурђевић, Стеван С. 17
- Е
- Европа 89
 Енгел, Јохан Кристијан фон 150
 Енгле, Р. К. 89
 Ердужељи, Мелхиор 122
 Ечка 159
- Ж
- Жефаровић, Христофор 144
 Живановић, Синесије 25-26, 28
 Живанчевић, Милорад 97
 Живковић, Арсеније, Арсениј Живкович 19, 78, 79
 Ждребаоник, манастир 159
- З
- Заблудов 53-54, 57
 Загајица 158
- Загреб 14, 21, 25, 26, 77, 158-161
 Загуровић, Јеролим 7
 Захарија, поп 19
 Земун 64, 65, 67
 Зернова, А. С. 55
 Златаров, Коста Т. 97
 Зрењанин 19, 66, 124, 132
- И
- Иван Грозни 74
 Ивић, Алекса 142, 144
 Ивић, Павле 19
 Идвор 159
 Илић, Тимотеј 91
 Иловајски, Дмитриј Иванович 88
 Империја в. Аустрија
 Инђија 7
 Ириг 100
 Италија 31, 151
- Ј
- Јагић, Ватрослав 150
 Јаков од Камене Реке 7
 Јакшић, Владимир 87
 Јакшић, Станимир 14
 Јањево 56, 77
 Јерковић, Вера 6
 Јефрем, писар 10-13
 Јован (Јоан), парох 79
 Јован Златоусти 9, 11-14, 16
 Јована, баба 19
 Јовановић, браћа 135
 Јона, чудотворац 32
 Јосиф, патријарх 56
 Југославија 54, 101, 111, 117, 118, 120, 126, 138
 Јулинац, Павле 91
- К
- Калајдович, Константин Фјодорович 150
 Караман, Матија 150
 Каратајев, Иван Прокофјевич, Иван П. Каратаев 39, 150, 152

- Карацић, Вук Стефановић 39,
 72-73, 85, 86-87, 90-91, 96-97, 150
 Карацић, Димитрије 96
 Карловци в. Сремски Карловци
 Касабов, Иван Х. 97
 Катков, Михаил Никифорович
 88
 Каулици, Дамјан 64
 Каулици, Константин 87
 Кепен, Петар Иванович 87, 150
 Кијев, Киев 56, 78, 79, 158, 160-
 161
 Кипријан Рачанин 25
 Кириловић, Димитрије 95, 144
 Кирјаковић, Ђорђе 86
 Клуж 160-161
 Ковачевић, Владан 60
 Ковачевић, Гаврило 91, 95-96
 Ковиљ, манастир 19, 78, 159
 Колендић, Петар 144
 Комисарова, Е. В. 89
 Костић, Мита 60, 74-75
 Костић, Слободан 78
 Котљаревски, Александар Алек-
 сандрович 84, 85, 87
 Котор 31-32
 Коцебу, Аугуст фон 86
 Крајков, Јаков 7
 Краков 152, 163
 Краљевина Југославија в. Ју-
 гославија
 Краљевина Мађарска в. Угарска
 Краљевина Срба, Хрвата и
 Словенаца в. Југославија
 Крушедол, манастир 19, 21, 25,
 74
 Кулаковски, Платон Андрејевич
 90, 96-97
 Куник, Арист Александрович
 89, 96
 Курцбек, Јосиф 60, 62, 144
 Л
 Лавов, Львов 53, 77, 83, 160-161
 Лазић, Дејан 122
 Лајпциг 96
 Лауфер Ј. М. (Лауфер, Ю. М.) 147
 Левшин, Платон 96
 Лењинград, Ленинград в. Санкт
 Петербург
 Лепренс де Бомен, Марија 91
 Лешка земља, Полонија 21
 Лукјаненко, Вера И.,
 Вера И. Лукъяненко 40-41
 Љ
 Љашченко, А. И. 89
 Љешанска нахија 152
 Љуштина, Викентије 91-92
 М
 Магарашевић, Георгије 150
 Мађарска 146
 Макарије 10
 Макарије, штампар 152-153, 163
 Максимовић, Михаило 96
 Мала Влашка 26
 Малбаша, Здравко 100, 122
 Малетић, Ђорђе 91-92
 Малиновски, Александар Фјо-
 дорович 88
 Мамоничи 54
 Марија, супруга пароха Јована
 79
 Маринковић, Боривоје 40, 149,
 156
 Мариновић, Петар М. 132
 Мариновић, Стефан 7
 Марковић (Маркович), Сава 79
 Мартиновић, Душан Ј. 148
 Матић, Димитрије 87
 Матић, Светозар 19
 Медаковић, Данило 86, 91, 99
 Медаковић, Дејан 64, 150
 Медаковић, Милорад 86
 Медић, Данило 87
 Месић, манастир 66, 159
 Мецл, Хајнрих 96
 Мијовић, Драгица 66
 Милан, кнез в. Обреновић, Ми-
 лан, кнез
 Милешева, манастир 74, 76, 157-
 159

- Милиновић-Морињанин, Томо 96
 Милићевић, Милан Ђ. 86-88, 91, 96-97
 Мированов, Стеван 95
 Милорадовић, Петар 143
 Милутиновић-Сарајлија, Сима 85, 86, 91, 96
 Минчић-Обрадовић, Ксенија 53, 75, 160
 Миросављевић, В. 143
 Мићић, Радован 6
 Михаиловић, Георгије 7, 60, 62, 63, 65-66, 143
 Михајло 19
 Михајловић, Велимир 21
 Михајлович, Тимотеј 54
 Михаљевић, Георгије 93-94
 Мицкјевич, Адам, Mitzkiewitsch 72-73
 Молдовањин, Филип 162
 Момировић, Петар 75, 77
 Москва 53, 54, 55, 59, 66, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 84, 86, 87, 145, 147, 152, 156, 159-160, 163
 Мостар 91
 Мошировић 87
 Мркшина црква 157, 159
 Мстиславец, Петар Тимофејев 53-55
 Муратова, К. Д. 145
 Мушицки, Лукијан 39, 86, 150
 Мушкатировић, Јован 91
- Н
- Наум 15
 Немањићи 74
 Немировски, Евгениј Љвович, Евгений Львович Немировский 7, 53-54, 148-149, 151, 154, 156, 160-161, 162, 165
 Ненадовић, Јефрем 87
 Ненадовић, Павле 26
 Ненадовић, прота Матија 91
 Нестор, поп 19
 Нешко, поп 17, 21
- Нешковић, Павле, Павел Нешкович 78-79
 Никифор, јеромонах 10-11, 13-14
 Никола, отац Нешков 17
 Николај, чудотворац 32
 Никон, патријарх 56
 Нинчићево 100-101
 Новаков, Драгољуб 66
 Новаковић, Стојан 91, 143-144, 150
 Нови Сад 7, 9, 17, 19, 21, 23, 29, 31, 33, 35, 51, 54, 55, 56, 64, 74, 75, 78, 86, 87, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 106, 110, 114, 115, 118, 122, 123, 156, 158-160
- Њ
- Његуш, породица 77
- О
- Обод 152
 Обрадовић, Доситеј 85, 86, 90-91, 96
 Обреновић, Милан, кнез 96
 Одеса 159, 161
 Одојевски, Владимир Фјодорович 88
 Ораховица 158-159
 Орфелин, Захарија 7, 63-67, 70, 90-91, 96-97
 Остоја, поп 19
 Остојић, Тихомир 122
 Острог 54-55, 58
 Острошки, Константин Константинович 54-55
 Отовић, Владимир 6
 Отоманска империја 74, 157
- П
- Павловић, Висарион 19
 Павловић, Иван 73
 Павловић, Леонтије 23-26
 Павловић, Павле И. 73
 Пакрац 62, 159-160
 Палташић, Андрија 151
 Панковић, Душан 39

- Панчево 122, 124, 133, 134
 Папраћа, манастир 74
 Париз 73, 165
 Pateta, A. 144
 Пачић, Јован 86
 Пашајева, Н. М. 84
 Пеичић, Константин 94
 Петар, чудотворац 32
 Петар Велики 65, 68
 Петковић, Владимир Р. 76
 Petrik, Geza 143
 Петров, С. О. 56
 Петроварадин 19, 21-22, 101, 119
 Петровић, Јован, Јоаннъ
 Петровић 67
 Петровић, Карађорђе 91
 Петровић, Милан 122
 Петровић Његош, Петар II 86
 Петроград в. Санкт Петербург
 Пешта 86, 87, 94, 98
 Пљевља 158, 159
 Погодин, Михаил Петрович 150
 Подгорица 150, 151, 152, 154
 Полоцки, Симеон 78, 81
 Попадић, Петар 121
 Поповић, Вићентије Хаџи Лавић,
 Јањевац 56, 77, 80
 Поповић, Гаврило 91
 Поповић, Душан Ј. 19
 Поповић, Јован Стерија 86, 99
 Поповић, Милош 86
 Праг, Praha 39, 144, 158-159, 163
 Примојевић, Лука 149
 Пуцић, Медо 86-88
- Р
- Раваница, манастир 74
 Радаковић, Милан С. 132
 Радичевић, Бранко 86
 Радовановић, Марко 89
 Радовановић, Петар 96
 Радојичић, Ђорђе Сп. 23-25, 40,
 149, 150
 Радоњић, Нада 99, 123
 Радужков, Раша 66
 Радуловић, Деметер 97-98
 Рајевски, Михаил 88
- Рајић, Јован 85, 86, 90-93
 Рајковић, Видак 154
 Ракић, Викентије 91, 97
 Раковац, манастир 25
 Рампацето, Ђовани Антонио 7
 Ранисављевић, Димитрије П. 136
 Рачани 75
 Ређеп, Јелка 33
 Ремета [Велика Ремета] 65
 Решетар, Милан 30
 Римник 26
 Римша, Андреј 54
 Рискин, Е. И., Е. И.
 Рыскин 145, 147
 Ровински, Павел Аполонович
 150
 Рогожин, Владимир Николајевич
 84
 Родоски, Алексеј Стефанович
 150
 Ролен, Шарл 92
 Ротковић, Радослав 150
 Руварац, Димитрије 64-65, 67,
 143, 144
 Руварац, Иларион 25-26, 150
 Рујно, манастир 157, 162
 Рума 75
 Румунија 160
 Русија 53, 56, 74-76, 87, 89
 Рускони, Ђорђо 163, 165
- С
- СССР 144-145
 СФРЈ в. Југославија
 Саборна црква Св. Ђурђа у Но-
 вом Саду 78
 Сава, јеромонах в. Свети Сава
 Сава, писар 29
 Сава, река 17, 75
 Савић, Никола 65, 71
 Савић, Стефан 54
 Савић (Савич), Стефан 79
 Саксун (Friedrich August von
 Sachsen) 21
 Сандић, Александар 122

- Санкт Петербург 39, 40, 88, 89,
 92, 93, 95, 98, 147, 152,
 158-160
 Света гора 11, 13, 14
 Света тројица, манастир
 158-159
 Свети Максим в. Бранковић,
 Максим [Ђорђе], архиепископ
 Свети Сава 10
 Сегедин 19, 75, 78
 Секереш, Атанасије Деметровић
 144
 Сента 19, 21, 66
 Сентандреја 77, 80, 160-161
 Сибила 27
 Сибиу 162
 Сињеи, Јожеф (Szinyei József) 98
 Сирку П. А. 89-90
 Скопље 149
 Скорина, Франциск 54, 162-163
 Славонија 158-159
 Смедерево 23
 Совић, Матија 150
 Соларић, Павле 91
 Сомбор 91, 124, 136
 Сопиков, Василиј Степанович
 150
 Софија 159-160
 Спиридон, чудотворац 32
 Србија 6, 74, 96, 119, 156-157,
 160
 Срђанов, Војин 94
 Срезњевски, Измаил Иванович
 90, 97
 Сремска Митровица 54-55
 Сремски Карловци 19, 25, 60,
 62, 75, 91, 101, 120, 144
 Стајић, Васа 78, 123
 Стаматовић, Никола 97
 Станојев, Богдан 122
 Станојевић, Станоје 77
 Станковић, Радмила 154
 Стари Врбас (Ст. Врбас) 101
 Стевановић, Ристо 31
 Стејић, Јован 86
 Стефановић, Панта 65
 Стефановић, Стефанович, Петар
 64-65, 67, 70
 Стојковић, Атанасије 86
 Стројев, Павел Михајлович 150
 Студеница, манастир 74
 Суботић, Субботић, Јован 66, 86
 Суботић (Субботић), Иван
 66-67, 70
 Суботица 124, 139, 141, 142
 Сулејман II 157
- Т
- Талија 101, 105
 Тамишвар в. Темишвар
 Текелија Сава, Савва Тјокјули
 65-66, 71, 86, 94-96, 98, 101
 Темишвар 19, 21-22, 64, 78
 Теодоси, Димитрије 26, 63
 Теодосије Печерски 32
 Теофан, игуман 25
 Теофило, Теовило, Ђакон 21
 Тирол, Димитрије 86-87
 Тиса 21
 Титоград в. Подгорица
 Токин, Милан М. 132
 Томин, Светлана 33
 Томић, Јован Н. 150
 Торезанис, Андрија 152
 Трговиште 162-163
 Трифуновић, Ђорђе 23-24
 Трлајић, Григорије 91
 Трнава 159
- Ђ
- Ђирило, патријарх 23-25
 Ђовић, Лазар 139
 Ђуприлић, Мустафа 21
 Ђурчић, Мара 79
- У
- Угарска 19, 75, 107, 133
 Ужице 159
 Újvidék в. Нови Сад
 Украјина 54, 55
 Ундољски, Вукол Михајлович,
 Вукол Михаилович Ун-
 дољский 150, 152

- Урош 19
Успенски, Б. А. (Б. А. Успенский) 56
Утјешиновић Острожински, Огњеслав 87
- Ф**
- Фелбигер, Игнац Јохан 143
Фенелон 91, 96
Фиол, Швајполт 152, 163
Фјодоров, Иван 53-54
Фомин, А. Г. 145
Форишковић, Александар 64
Фотић, Александар 14
Футог 75, 101, 121
- Х**
- Хале (Hale) 143
Ханка, Вацлав 87
Хацић, Антоније 94
Хацић, Јован 7, 72-73, 86, 91
Хиландар, манастир 10, 12, 13, 14, 15, 158-159
Хилфердинг, Александар Фјодорович 85, 87-88
Ходош, манастир 74
Хопово, манастир 74
Хорањ, А. (Horány A.) 143
Хоткевич, Б. А. 53-54
Христић, Филип 91
- Ц**
- Цетиње 40, 148, 149, 151, 152, 156
Цетињски манастир 149, 151, 159
- Црква Св. Јована у Бачкој Паланци 78-79
Црква у Бранковини 60-61
Црква у Ечки 159
Црква у Загајици 158
Црква у Чајничу 159
Црна Гора 7, 31, 33, 35, 148, 159
Црнојевић, Бурђе 7, 53, 148-155
Црнојевић, Иван 151
Црнојевићи 151
- Ч**
- Чајниче 159
Чарнојевић, Арсеније III 17, 19, 21, 75, 77
Чемериски, А. И. (А. И. Чемерисский) 84
Чертков, Александар Дмитријевич 84
Чурић, Радослав 123
Чуруг 100
Чурчић, Лазар 6, 31-32, 51, 55, 60-62, 63-65
Чурчић, Марија 6, 55, 93
- Ш**
- Шафарик, Јанко 88
Шафарик, Павел Јозеф 25, 39, 86, 143, 150
Шевић, Митрофан 121
Шимеин, Стеван 56
Шићар, Симеон (Шитјаревич, Семјон) 87
Шишатовач, манастир 65
Шкорић, Катица 33, 53, 75, 160
Шчапов, Павел Васиљевич 84, 86

НАПОМЕНА

У овој књизи први пут се објављује само прилог *Кайшалоџ* изложбе српских књиџа XVIII-йочейка XX века у Словенском фонду Библиоџеке Руске академије наука у Санкйи Пејтербурџу – још једно сведочансйво о српско-руским везама йоџа доба. Остали текстови публиковани су у времену од 1982. до 1999. године, а овде се доносе са мањим изменама:

1. *Хиландарски рукойис у Библиоџеци Мајџице српске*. - Годишњак Библиотеке Матице српске за 1998, Нови Сад 1999, 89-96.
2. *Зайиси из времена Велике сеобе у Граднуличком айосйолу*. - Годишњак Библиотеке Матице српске за 1991, Нови Сад 1992, 123-127.
3. *О рукойисној Служби са Жиџијем св. Максима Бранковића из осме деценије 17. века, додайој уз Минеј за јануар из йрве деценије 17. века Библиоџеке Мајџице српске*. – Ѓирилске рукописне књиџе Библиотеке Матице српске, књ. 5, Минеји. Октоиси. Триоди, Нови Сад 1996, 97-117.
4. *Нека зайажања о рукойисима РР и 71 и РР I 72 Библиоџеке Мајџице српске и Зборнику из 1727. године Радослава Грујића*. – Ѓирилске рукописне књиџе Библиотеке Матице српске, књ. 7, Акатисти. Стихологије. Богородичници, Нови Сад 1999, 171-177.
5. *Две варијанйе Служабника Ђожидара Вуковића из 1519. године*. - Годишњак Библиотеке Матице српске за 1992, Нови Сад 1993, 51-64.
6. *Три рейкосйи из збирке шйамйаних ћириличких књиџа до краја 17. века Библиоџеке Мајџице српске*. – Годишњак Библиотеке Матице српске за 1993, Нови Сад 1994, 119-122.
7. *Карловачки йсалйир из 1770. године*. - Годишњак Библиотеке Матице српске за 1993, Нови Сад 1994, 126-128.
8. *Илусйоровано Жиџије Пејтра Великоџ Захарија Орфелина, йом 1-2, у Библиоџеци Мајџице српске*. - Годишњак Библиотеке Матице српске за 1994, Нови Сад 1995, 45-53.
9. *Алманах Голубица из 1839. код Адама Мицкјевича*. - Зборник Матице српске за славистику, 25, Нови Сад 1983, 99-100.

10. *Неке руске и украјинске књиџе код Срба у 17. и 18. веку.* - Сусрети библиографа '91 и '93, Инђија 1995, 103-108.
11. *Драгоцена сведочансџва о срџско-руским кулџурним везама у 19. веку.* - Годишњак Библиотеке Матице српске за 1996, Нови Сад 1997, 120-124.
12. *Печай као извор за исџорију библиоџека и средсџво бележења власнишџва.* - Годишњак Библиотеке Матице српске за 1980. годину, књ. 5, Нови Сад 1982, 52-75.
13. *Печай као извор за исџорију библиоџека и средсџво бележења власнишџва.* - Годишњак Библиотеке Матице српске за 1981. годину, књ. 6, Нови Сад 1983, 93-114.
14. *О навођењу лиџераџуре уз библиоџрафски оџис књиџа XVIII века.* - Сусрети библиографа '83, Инђија 1984, 72-75.
15. *Прва моноџрафија о шџамџарији Ђурђа Црнојевића.* - Годишњак Библиотеке Матице српске за 1996, Нови Сад 1997, 112-119.
16. *Вредан доџринос исџорију, науци и кулџури. Е.Л. Немировскиџ: Сербские монастырские типографии.* - Москва, 1995. - Годишњак Библиотеке Матице српске за 1995. годину, Нови Сад 1996, 180-186.
17. *Сводни кайалоџ сџарошџамџаних џириличких књиџа на немачком језику Јевџенија Љвовича Немировскоџ.* - Сусрети библиографа '98, Инђија 1999, 199-201.

САЖЕТАК

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ

Душица Грбић је рођена 21. априла 1952. године у Меленцима. На групи за руски језик и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду дипломирала је 1975, а на групи за српски језик тог Факултета звање магистра филолошких наука стекла је 1990. године. Магистарски рад са насловом *Палеографски опис и правопис једног рукописног Ајосиола из 1541. године* урадила је под менторством проф. др Вере Јерковић. У Библиотеци Матице српске запослена је од јануара 1976. године. До маја 1982. обављала је послове каталошко-библиографске обраде савремених славистичких публикација, а потом је распоређена у Одељење старе и ретке књиге и легата. Више година ради на пројекту „Каталог ћирилске рукописне књиге у збирци Библиотеке Матице српске од XIII до XVIII века”, који је дугорочан и тече под руководством проф. др Вере Јерковић. Руководилац Одељења старе и ретке књиге и легата постала је 1991. године. Према Програму рада Библиотеке Матице српске радила је на уређењу и обради Спомен-библиотеке Карловачке гимназије, отворене за јавност 1991, а од 1995. руководи пословима на уређењу и обради Библиотеке Бачке епархије. Члан је Уредништва *Годишњака Библиотеке Матице српске* и Уредништва *Едиције Библиографије Лексикографског одељења Матице српске*. Учествовала је са рефератима на скуповима у спомен др Георгија Михаиловића у Инђији и на научном скупу „Црнојевић штампарија и старо штампарство”. Један је од аутора седам до сада публикованих књига у серији *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске* (1. *Јеванђеља*, 1988; 2. *Ајосиоли*, 1991; 3. *Псалтир Гаврила Тројчанина из 1643. године*; 4. *Псалтири*, 1993; 5. *Минеји. Октоиси. Триоди*, 1996; 6. *Сихологија Киријана Рачанина*, 1996; 7. *Акафисти. Сихологије. Богородичници*, 1999), а са Ксенијом Минчић-Обрадовић и Катицом Шкорић саставила је каталог *Ћирилицом штампане књиге 15-17. века Библиотеке Матице српске* (1994). Објавила је више радова из области историје књиге, палеографије, ортографије, језика итд. Звање вишег библиотекара добила је 1989, а награду „Милорад Панић-Суреп” Заједница библиотека Србије доделила јој је 1999. године.

10. Неке руске и украјинске књиге код Срба у 17. и 18. веку - Сусрети библиографа 91 и 93, Иабуца 1995, 103-108.

11. Драгоцена сведочанства о српско-руским културним везама у 19. веку - Годишњак Библиотеке Матице српске за 1996, Нови Сад 1997, 120-124.

12. Печат као извор за историју библиотека и средство бележења власништва (1) - Годишњак Библиотеке Матице српске за 1980. годину, књ. 5, Нови Сад 1982, 22-75.

13. Печат као извор за историју библиотека и средство бележења власништва (2) - Годишњак Библиотеке Матице српске за 1981. годину, књ. 6, Нови Сад 1983, 93-114.

14. О навођењу литературе уз библиографски опис српских књига XVIII века - Сусрети библиографа 13, Иабуца 1984, 72-75.

САДРЖАЈ

РЕЧ УРЕДНИКА 5

ХИЛАНДАРСКИ РУКОПИС У БИБЛИОТЕЦИ МАТИЦЕ СРПСКЕ 9

ЗАПИСИ ИЗ ВРЕМЕНА ВЕЛИКЕ СЕОБЕ У ГРАДНУЛИЧКОМ АПОСТОЛУ 17

О РУКОПИСНОЈ СЛУЖБИ СА ЖИТИЈЕМ СВ. МАКСИМА БРАНКОВИЋА ИЗ ОСМЕ ДЕЦЕНИЈЕ 17. ВЕКА, ДОДАТОЈ УЗ МИНЕЈ ЗА ЈАНУАР ИЗ ПРВЕ ДЕЦЕНИЈЕ 17. ВЕКА БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ 23

НЕКА ЗАПАЖАЊА О РУКОПИСИМА РР I 71 И РР I 72 БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ И ЗБОРНИКУ ИЗ 1727. ГОДИНЕ У ЗБИРЦИ РАДОСЛАВА ГРУЈИЋА 29

ДВЕ ВАРИЈАНТЕ СЛУЖАБНИКА БОЖИДАРА ВУКОВИЋА ИЗ 1519. ГОДИНЕ 39

ТРИ РЕТКОСТИ ИЗ ЗБИРКЕ ШТАМПЕНИХ ЋИРИЛИЧКИХ КЊИГА ДО КРАЈА 17. ВЕКА БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ 53

КАРЛОВАЧКИ ПСАЛТИР ИЗ 1770. ГОДИНЕ 60

ИЛУСТРОВАНО ЖИТИЈЕ ПЕТРА ВЕЛИКОГ ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИНА, ТОМ 1-2, У БИБЛИОТЕЦИ МАТИЦЕ СРПСКЕ 63

АЛМАНАХ ГОЛУБИЦА ИЗ 1839. КОД АДАМА МИЦКЈЕВИЧА 72

НЕКЕ РУСКЕ И УКРАЈИНСКЕ КЊИГЕ КОД СРБА У 17. И 18. ВЕКУ 74

ДРАГОЦЕНА СВЕДОЧАНСТВА О СРПСКО-РУСКИМ КУЛТУРНИМ ВЕЗАМА У 19. ВЕКУ 84

КАТАЛОГ ИЗЛОЖБЕ СРПСКИХ КЊИГА ХVIII-ПОЧЕТКА ХХ ВЕКА У СЛОВЕНСКОМ ФОНДУ БИБЛИОТЕКЕ РУСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА У САНКТ ПЕТЕРБУРГУ - ЈОШ ЈЕДНО СВЕДОЧАНСТВО О СРПСКО-РУСКИМ ВЕЗАМА ТОГА ДОБА 89

ПЕЧАТ КАО ИЗВОР ЗА ИСТОРИЈУ БИБЛИОТЕКА И СРЕДСТВО БЕЛЕЖЕЊА ВЛАСНИШТВА (1) 99

ПЕЧАТ КАО ИЗВОР ЗА ИСТОРИЈУ БИБЛИОТЕКА И СРЕДСТВО БЕЛЕЖЕЊА ВЛАСНИШТВА (2) 124

О НАВОЂЕЊУ ЛИТЕРАТУРЕ УЗ БИБЛИОГРАФСКИ ОПИС СРПСКИХ КЊИГА ХVIII ВЕКА 143

ПРВА МОНОГРАФИЈА О ШТАМПАРИЈИ ЋУРЋА ЦРНОЈЕВИЋА 148

Душица Грбић
ЗНАКОВИ СТАРИХ КЊИГА

Издавач

Библиотека Матице српске
Нови Сад, Матице српске 1

Коректура

Душица Грбић

Режисер

Радован Мићић

Технички уредник

Реља Дражић

Штампање ове књиге омогућило је
Министарство за културу Републике Србије

Припрема и шtamпa
Футура публикације
Нови Сад, Стевана Мусића 24

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

091=861:027.5(497.113 Novi Sad)

091/094=810.1:027.5(497.113 Novi Sad)

097:027.5(497.113 Novi Sad)

ГРБИЋ, Душица

Знакови старих књига /Душица Грбић;
[регистар Радован Мићић]. - Нови Сад : Би-
блиотека Матице српске, 2000 (Нови Сад :
Футура публикације). - 177 стр. : илустр.; 25
cm. - (Трагови; књ. 9)

Тираж 500. - Реч уредника /Миро Вуксано-
вић: стр. 5-7. - Белешка о писцу: стр. 177. -
Регистар.

ISBN 86-80061-25-5

а) Српски рукописи - Библиотека Матице
српске - Нови Сад б) Ћириличке књиге -
Библиотека Матице српске - Нови Сад ц)
Печати - Библиотека Матице српске - Нови
Сад

